

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

**ΤΑ ΕΝΑΕΤΙΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΔΑΦΝΗΦΟΡΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΡΕΤΡΙΑ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1983

Εισηγητής: Καθηγήτρια Α. Μαραγκοῦ

Ἡ ἔγκριση τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς ἀπὸ τῆ Φιλοσοφικῆ Σχολῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων δὲν ὑποδηλώνει ὅτι ἀποδέχεται τὶς γνώμες τοῦ συγγραφέα (Ν. 5343/1932, ἄρθρο 202 § 2).

*Στή μνήμη
τοῦ συντρόφου μου
Τάκη Τουλούπα*

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
Συντομογραφίες	9
Κατάλογος πινάκων	11
Πρόλογος	19
1. Είσαγωγή	21
2. Τά θραύσματα	27
2.1. Κατάλογος I : Θραύσματα πού προέρχονται από τά έναétια γλυπτά	29
2.2. Κατάλογος II : Θραύσματα πού πιθανόν άνήκουν στά έναétια γλυπτά	63
2.3. Κατάλογος III : Θραύσματα πού δέν άνήκουν στά ένα- étια γλυπτά	67
2.4. Τεχνικά χαρακτηριστικά τών γλυπτών	69
2.5. Τά χρώματα	73
3. Τό δυτικό áétωμα	75
3.1. Οί ένδείξεις από τά θραύσματα	75
3.2. Είκονογραφικά παράλληλα	78
3.3. 'Η άναπαράσταση τής σύνθεσης	83
3.4. Τό θέμα	88
4. Τό πρόβλημα του άνατολικου άετώματος	91
5. Τυπολογικά, είκονογραφικά και τεχνοτροπικά χαρα- κτηριστικά τών γλυπτών. Τό έργαστήριο και ή χρο- νολόγησι	93
6. Τέχνη και ιστορία τής 'Ερέτριας στά ύστεροαρχαϊκά χρόνια. Κατάλογος IV	103
Σημειώσεις	123
Πίνακας άντιστοιχίας άριθμών εύρετηρίου Μουσείων και Καταλόγου	139
Εύρετήριο	141

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Έκτός από τις καθιερωμένες συντομογραφίες (Lippold, Hd Arch. III.1, 1950 και Archäologische Bibliographie του JdI) χρησιμοποιώ και τις ακόλουθες :

- Auberson, Eretria : Paul Auberson, Le temple d' Apollon Daphnéphoros, Eretria I, Bern 1968.
- Auberson-Schefold, Führer : Paul Auberson und Karl Schefold, Führer durch Eretria, Bern 1972.
- Arias-Hirmer : P.E. Arias - M. Hirmer - Tausend Jahre Griechische Vasenkunst, München 1960.
- Blümel : C. Blümel, Die archaisch-griechische Skulpturen der Staatlichen Museen zu Berlin, Berlin 1963.
- Boardman : J. Boardman, Griechische Plastik, Mainz 1981.
- Bookides : N. Bookides, A study of the use and geographical description of Architectural Sculpture in the archaic period, Bryn Mawr Colledge, Ph. D. Diss, 1967.
- Bothmer : D. von Bothmer, Amazons in Greek Art, Oxford 1951.
- Brommer Her. : F. Brommer, Herakles, Münster/Köln, 1953.
- Brommer VL. : F. Brommer, Vasenlisten zur Griechischen Heldensage, Marburg 1973.
- Brommer Th. : F. Brommer, Theseus, Darmstadt 1982.
- Buschor, Plastik : E. Buschor, Die Plastik der Griechen, Berlin 1936.
- Buschor FrJ : E. Buschor, Frühgriechische Jünglinge, München 1950.
- D.La Coste, Delphes : P. de La Coste-Messelière, Au Musée de Delphes, Paris 1936.
- Delivorrias : A. Delivorrias, Attische Giebelskulpturen und Akrotere des fünften Jahrhunderts, Tübingen 1974.
- Devambez : P. Devambez - A. Kauffmann - Samaras, LIMC I,1 1981, Amazones 586 κέ., Antiope 857 κέ.
- Deyhle : W. Deyhle, "Meisterfragen der archaischen Plastik Attikas", AM 84 (1969), 1 κέ.
- Gauer : W. Gauer, "Weihgeschenke aus den Perserkriegen", IstMitt.

Beiheft 2, 1968.

Καρούζος : Χρ. Καρούζος, 'Αριστόδικος, 'Αθήνα 1961.

Kontoleon, Archilochos : N.M. Kontoleon, "Archilochos und Paros", Fondation Hardt, X (1963) 39 κέ.

Langlotz NOgrK : E. Langlotz, Nordostgriechische Kunst, Mainz 1974.

Lapalus : E. Lapalus, Le fronton sculpté en Grèce des origines à la fin du IVe siècle. Paris 1947.

Lippold : G. Lippold, Die Griechische Plastik, HdArch III 1, München 1950.

Lullies-Hirmer : R. Lullies, M. Hirmer, Griechische Plastik³, München 1972.

Ohly, Aegineten : D. Ohly, Die Aegineten I, München 1976.

Ohly, Tempel : D. Ohly, Tempel und Heiligtum der Aphaia auf Aegina, München 1977.

Ohly, Glyptothek : D. Ohly, Glyptothek München, Griechische und römische Skulpturen, München 1972.

Richter ScSc : G.M.A. Richter, The Sculpture and Sculptors of the Greeks, New Haven Yale 1950, Univers. Press 1950.

Richter AGArt : G.M.A. Richter, Archaic Greek Art, New York 1949.

Richter AGA : G.M.A. Richter, Archaic Gravestones of Attica, London 1961.

Richter, Kouroi : G.M.A. Richter, Kouroi², New York 1960.

Richter, Korai : G.M.A. Richter, Korai, Archaic Greek Maidens, London 1968.

Ridgway : B.S. Ridgway, The Archaic Style in Greek Sculpture, Princeton 1977.

Robertson : C.M. Robertson, A History of Greek Art, Cambridge 1975.

Schefold, Meisterwerke : K. Schefold, Meisterwerke griechischer Kunst, Basel 1960.

Schefold, Götter-Heldensagen : K. Schefold, Götter und Heldensagen der Griechen in der spätarchaischen Kunst, München 1978.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίν.	Κατ.	Θ έ μ α	Φωτ.
1	I,1	Σύμπλεγμα θησέα-΄Αντιόπης, κύρια δψη	MX* ¹
2	I,1	Σύμπλεγμα θησέα-΄Αντιόπης, πίσω δψη	MX
3α	I,1	Κεφαλή θησέα, πρόσθια δψη	MX
3β	I,1	Κεφαλή θησέα, πλάγια δεξιά δψη	DAI* ²
4α	I,1	Κεφαλή ΄Αντιόπης, πρόσθια δψη	DAI
4β	I,1	Κεφαλή θησέα, πλάγια άριστερή δψη	DAI
5α	I,1	Κεφαλή θησέα, ή διάταξη της κόμης στό κρανίο	MX
5β	I,1	Κεφαλή ΄Αντιόπης, πλάγια άριστερή δψη	DAI
6α	I,1	Λεπτομέρεια του ίματιδίου στην πλάτη του θησέα	MX
6β	I,1	Κορμός ΄Αντιόπης, λεπτομέρεια	MX
7α	I,1	Κορμός ΄Αντιόπης, κοσμήματα του θώρακα (σχέδιο V. Brinkmann)	---
7β	I,1	Κορμός ΄Αντιόπης, κοσμήματα του θώρακα μέ υποδήλωση των χρωμάτων (σχέδιο V. Brinkmann)	---
8	I,1	Κορμός ΄Αθηνᾶς, πρόσθια δψη	MX
9	I,2	Κορμός ΄Αθηνᾶς, πλάγια δεξιά δψη	DAI
10α	I,2	Κορμός ΄Αθηνᾶς, λεπτομέρεια	DAI
10β	I,2	Κορμός ΄Αθηνᾶς, πίσω δψη	MX
11α	I,3	Κεφαλή γενειοφόρου, πρόσθια δψη	MX
11β	I,3	Κεφαλή γενειοφόρου, πλάγια άριστερή δψη	DAI
12α	I,4	Κορμός θωρακοφόρου, πρόσθια δψη	MX
12β	I,4	Κορμός θωρακοφόρου, πίσω δψη	DAI
13α	I,4	Κορμός θωρακοφόρου, πλάγια δεξιά πλευρά	DAI
13β	I,4	Κορμός θωρακοφόρου, πλάγια άριστερή πλευρά	DAI

*¹ MX : Μουσείο Χαλκίδας.

*² DAI: Γερμανικό ΄Αρχαιολογικό ΄Ινστιτούτο, ΄Αθήνα.

Πίν.	Κατ.	Θ έ μ α	Φωτ.
14α	I,5	Κορμός άμαζόνας	DAI
14β	I,5	Ό κορμός τής άμαζόνας πίν.14α συμπληρω - μένος με τμήμα του δεξιού σκέλους	MX
15α	I,5	Ό κορμός τής άμαζόνας πίν.14α, πίσω όψη	DAI
15β	I,5	Ό κορμός τής άμαζόνας πίν.14α, πρόσθια όψη	DAI
16	I,5	Τά γραπτά κοσμήματα του ένδύματος τής άμαζόνας πίν.14α (σχέδιο Α. Παπαηλιόπουλου)	---
17α	I,6	Δεξιός ώμος θωρακοφόρου	MX
17β	I,6	Δεξιός ώμος θωρακοφόρου, πλευρά προσαρ - μογής	MX
17γ	I,6	Δεξιός ώμος θωρακοφόρου, πλάγια όψη	MX
17δ	I,7	Τμήμα δεξιού χεριού	MX
18α	I,8	Τμήμα δεξιού χεριού	MX
18β	I,10	Άκρο δεξί χέρι	MX
18γ	I,9	Τμήμα από πήχη άριστερου χεριού	MX
18δ	I,9	Τμήμα από πήχη άριστερου χεριού, άλλη όψη	MX
19α	I,11	Τμήμα δεξιού χεριού	DAI
19β	I,12	Τμήμα δεξιού χεριού	MX
19γ	I,13	Άκρο δεξιό χέρι, κάτω πλευρά	DAI
19δ	I,13	Άκρο δεξιό χέρι, επάνω πλευρά	DAI
20α	I,14	Θραύσμα άκρου δεξιού χεριού	DAI
20β	I,15	Θραύσμα άκρου δεξιού χεριού	MX
20γ	I,16	Τμήμα πήχη με άκρο άριστερό χέρι	MX
20δ	I,16	Τμήμα πήχη με άκρο άριστερό χέρι, κάτω πλευρά	MX
21α	I,17	Τμήμα πήχη με άκρο άριστερό χέρι	MX
21β	I,17	Τμήμα πήχη με άκρο άριστερό χέρι, επάνω πλευρά	MX
22α	I,18	Τμήμα άριστερου χεριού	DAI
22β	I,18	Τμήμα άριστερου χεριού, έσωτερική πλευ - ρά	DAI
22γ	I,19	Τμήμα άκρου άριστερου χεριού	MX

Πίν.	Κατ.	Θ έ μ α	Φωτ.
22δ	I,19	Τμήμα άκρου άριστερου χεριου, έσωτερική πλευρά	MX
23α	I,20	Θραυσμα με τμήμα γυμνης έπιφάνειας και άναδιπλωμένο ύφασμα	MX
23β	I,20	Θραυσμα με τμήμα γυμνης έπιφάνειας και άναδιπλωμένο ύφασμα, πίσω πλευρά	DAI
23γ	I,21	Θραυσμα από σώμα κυρτό	DAI
23δ	I,22	Θραυσμα από καμπύλο σώμα	MX
24α	I,23	Δεξιό σκέλος γυναικείας μορφής	MX
24β	I,23	Δεξιό σκέλος γυναικείας μορφής, έξωτε- ρή πλευρά	DAI
25α	I,24	Δεξιά κνήμη, πλάγια όψη	MX
25β	I,24	Δεξιά κνήμη, πρόσθια όψη	MX
25γ	I,25	Άριστερή κνήμη, πρόσθια όψη	MX
25δ	I,25	Άριστερή κνήμη, πλάγια όψη	MX
26α	I,27	Τμήμα δεξιου σκέλους	MX
26β	I,28	Τμήμα δορας αίλουροειδοϋς	MX
26γ	I,26	Τμήμα άριστερης κνήμης	MX
26δ	I,29	Τμήμα ένδύματος και δορας	DAI
26ε	I,29	Τμήμα ένδύματος και δορας, πίσω πλευρά	MX
27α	I,30	Τμήμα ένδύματος έμπρός από στήριγμα	MX
27β	I,33	Θραυσμα με πτυχές χιτώνα	DAI
27γ	I,31	Θραυσμα με πτυχές ίματίου	MX
27δ	I,32	Θραυσμα με πτυχή ίματίου	MX
28	I,34	Τμήμα γωρυτου	DAI
29α	I,34	Τμήμα γωρυτου, έσωτερική όψη	MX
29β	I,35	Τμήματα τόξων	MX
30α	I,36	Τμήμα από τά σώματα δύο άλόγων	MX
30β	I,36	Σχεδιαστική συμπλήρωση του ίδιου συμ- πλέγματος (σχέδιο Κ. Ηλιάκη)	---
31α,β	I,36	Τμήμα από τά σώματα δύο άλόγων, κάτω όψη	DAI
32α	I,37	Τμήμα μηρου πρόσθιου δεξιου σκέλους άλόγου	DAI

Πίν.	Κατ.	Θ έ μ α	Φωτ.
32β	I, 37	Τμῆμα μηροῦ πρόσθιου δεξιοῦ σκέλους ἀλόγου, πλάγια ὄψη	MX
32γ	I, 38	Τμῆμα ἀπό πρόσθιο δεξιό σκέλος ἀλόγου	MX
32δ	I, 38	Τμῆμα ἀπό πρόσθιο δεξιό σκέλος ἀλόγου, πλάγια ὄψη	MX
33α	I, 39	Τμῆμα πίσω ἀριστεροῦ σκέλους ἀλόγου	MX
33β	I, 40	Τμῆμα πρόσθιου δεξιοῦ σκέλους ἀλόγου	MX
33γ	I, 39	Τμῆμα πίσω ἀριστεροῦ σκέλους ἀλόγου, πλάγια ὄψη.	MX
33δ	I, 41	Τμῆμα πίσω δεξιοῦ σκέλους ἀλόγου	MX
34α	I, 42	Τμῆμα πρόσθιου δεξιοῦ σκέλους ἀλόγου	MX
34β	I, 43	Τμῆμα πρόσθιου δεξιοῦ σκέλους ἀλόγου	MX
34γ	I, 44	Τμῆμα πρόσθιου δεξιοῦ σκέλους ἀλόγου	MX
34δ	I, 45	Τμῆμα πρόσθιου δεξιοῦ σκέλους ἀλόγου	MX
35α	I, 46	Τμῆμα πλίνθου μέ ὀπλή ἀλόγου	MX
35β	I, 47	Τμῆμα πλίνθου μέ τμῆμα πίσω σκέλους ἀλόγου	MX
36α	I, 48	Ὀπλή πρόσθιου σκέλους ἀλόγου	MX
36β	I, 48	Ὀπλή πρόσθιου σκέλους ἀλόγου, ἀριστερή πλευρά	MX
36γ	I, 49	Ὀπλή πρόσθιου σκέλους ἀλόγου	MX
36δ	I, 50	Θραῦσμα μέ ὄρχεις ἀλόγου	MX
37α	I, 52	Τμῆμα οὐράς ἀλόγου	MX
37β	I, 53	Τμῆμα οὐράς ἀλόγου	MX
37γ	I, 51	Τμῆμα οὐράς ἀλόγου	MX
37δ	I, 54	Θραῦσμα ἀπό σῶμα πρισματικό	MX
38α	I, 55	Θραῦσμα ἀπό κάτω σιαγόνα ἀλόγου, πρόσθια ὄψη	DAI
38β	I, 55	Θραῦσμα ἀπό κάτω σιαγόνα ἀλόγου, πλάγια ὄψη	DAI
38γ	I, 56	Τμῆμα ταινίας μέ ἐπιγραφή	MX
38δ	I, 56	Τμῆμα ταινίας μέ ἐπιγραφή, τομή (σχέδιο)	---

Πίν.	Κατ.	Θ έ μ α	Φωτ.
39	I,57	Κορμός άμαζόνας Palazzo dei Conservatori, πρόσθια όψη	Malter*
40α	I,57	Κορμός άμαζόνας Palazzo dei Conservatori, δεξιά πλευρά	Malter
40β	I,57	Κορμός άμαζόνας Palazzo dei Conservatori, άριστερή πλευρά	Malter
41α	I,57	Κορμός άμαζόνας Palazzo dei Conservatori, πρόσθια όψη	Malter
41β	I,57	Κορμός άμαζόνας Palazzo dei Conservatori, πίσω όψη	Malter
42α	II, 1	Θραύσμα με πτυχές ένδύματος	DAI
42β	II, 2	Τμήμα από γυμνό σώμα	DAI
42γ	II, 3	Τμήμα από σκέλος άλόγου	DAI
42δ	II, 4	Τμήμα από σκέλος άλόγου;	DAI
43α	II, 5	Θραύσμα άπροσδιόριστο	DAI
43β	II, 6	Θραύσμα άπροσδιόριστο	DAI
43γ	II, 7	Θραύσμα με άνάγλυφο τριφυλλόσχημο κόσμημα	DAI
43δ	II, 9	Θραύσμα από κεφάλι άμαζόνας	DAI
43ε	II, 8	"Άκρο άριστερό χέρι	DAI
43στ	II, 8	"Άκρο άριστερό χέρι, κάτω πλευρά	DAI
43ζ	II, 8	"Άκρο άριστερό χέρι, πλάγια πλευρά	DAI
44α	II,17	Τμήμα ποδιού πάνω σε πλίνθο, έξωτερική πλευρά	DAI
44β	II,17	Τμήμα ποδιού πάνω σε πλίνθο, έσωτερική πλευρά	DAI
44γ	II,12	*Άπροσδιόριστο θραύσμα	MX
44δ	II,16	*Άπροσδιόριστο θραύσμα	MX
45α	III, 5	Τμήμα άριστερης άνδρικής κνήμης	MX
45β	III, 6	Τμήμα άριστερης άνδρικής κνήμης	MX
45γ	III, 7	Τμήμα άριστεροϋ άνδρικοϋ μηροϋ	MX

*¹ Malter: B. Malter, Ρώμη.

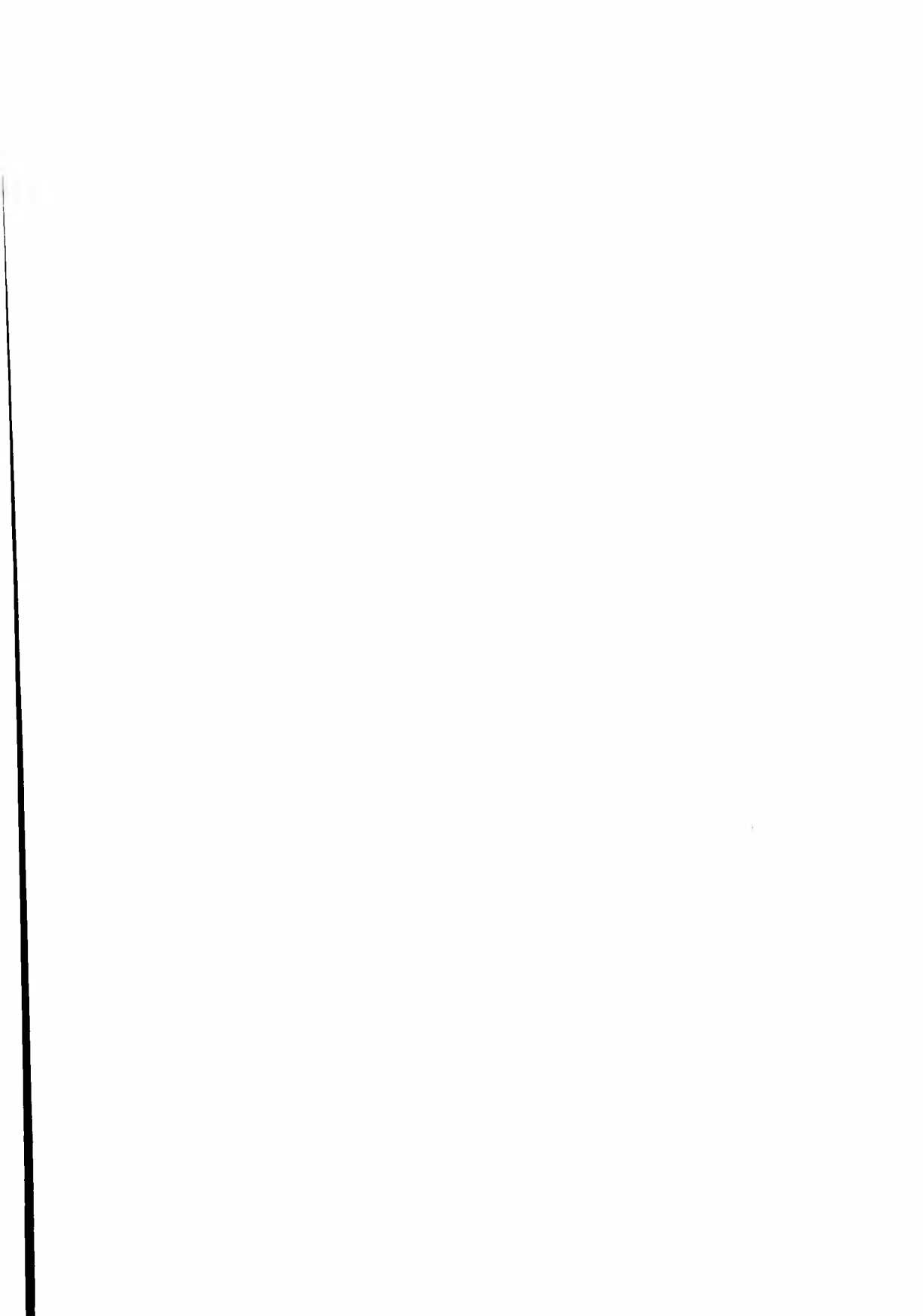
Πίν.	Κατ.	Θ έ μ α	Φωτ.
45δ	III, 8	Τμήμα από δεξιό ανδρικό πήχη	MX
46α	---	Άριστερό άκρο άετώματος από Τοπόλια	MΘ* ¹
46β	---	Λήκυθος μελανόμορφη από Ριτσώνα	MΘ
47α	IV, 1	Ήμίεργο άγαλμα άρχαϊκής Κόρης, Μ. Έρέ- τριας	MX
47β	IV, 2	Κορμός Κούρου, Μ. Έρέτριας 1224	Emile* ²
47γ	IV, 3	Τμήμα από σφίγγα, Μ. Έρέτριας 1225	Emile
48α	IV, 4	Κεφαλή Κούρου, Μ. Χαλκίδας 44	MX
48β	IV, 5	Κεφαλή Κούρου, Μ. Χαλκίδας 45	MX
49α	IV, 6	Κεφαλή Κούρου, Μ. Έρέτριας 596	Emile
49β	IV, 7	Κορμός άκέφαλος, Μ. Έρέτριας 549	Emile
50α	IV, 8,9	Κεφάλι καί τμήμα από σώμα δράκοντα	Emile
50β	IV, 10	Ούρά ζώου, Μ. Έρέτριας 12468	Emile
50γ	IV, 11	Δεξιός γυναικείος βραχίονας, Μ. Έρέ- τριας 11910	Emile
51α	IV, 12	Τμήμα έρμαϊκής στήλης, Μ. Έρέτριας χωρίς άριθμό	Emile
51β	IV, 13	Έρμαϊκή στήλη, Μ. Έρέτριας 11436 β	Emile
52	IV, 14	Κορμός Κούρου από Έρέτρια, Μ. Χαλκί- δας 3	MX
53α	IV, 15	Πλίνθος συμπλέγματος, Μ. Χαλκίδας 77	DAI
53β	IV, 15	Πλίνθος συμπλέγματος, κάτω πλευρά	DAI
54α	IV, 16	Κεφαλή Κόρης από τήν Άμάρυνθο, EM 1972	EM* ³
54β	IV, 16	Κεφαλή Κόρης, EM 1972, πίσω πλευρά	EM
55α	IV, 16	Κεφαλή Κόρης, EM 1972, πλάγια δεξιά πλευρά	EM
55β	IV, 16	Κεφαλή Κόρης, EM 1972, πλάγια άριστε- ρή πλευρά	EM

*¹ MΘ : Μουσείο Θηβών

*² Emile : Photo Emile, Άθήνα

*³ EM : Έθνικό Άρχαιολογικό Μουσείο

Πίν.	Κατ.	Θ έ μ α	Φωτ.
56α	IV,16	Κεφαλή Κόρης, EM 1972, ή κορυφή του κρανίου	EM
56β	--	Κνήμη Κούρου, Μ. Χαλκίδας, 898	MX
56γ	--	Κνήμη Κούρου, Μ. Χαλκίδας, πίσω πλευρά	MX
56δ	--	*Ακρο δεξιό χέρι Κούρου, Μ. Χαλκίδας, 474	MX
57α	--	Κορμός Κούρου από τό Μετόχι, Μ. Χαλκίδας 54	MX
57β	--	Σύμπλεγμα λιονταριού μέ έλάφι, Μ. Χαλκίδας, 102	MX
58	IV,15	Υποθετική άναπαράσταση συμπλέγματος άκρωτηρίου (σχέδιο Σ. Τριάντη)	--
59	--	*Αναπαράσταση δυτικού άετώματος ναού *Απόλλωνος (σχέδιο Κ. 'Ηλιάκη)	--

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Στόχος της εργασίας αυτής είναι η παρουσίαση των θραυσμάτων των έναετιών γλυπτών από τό ναό του Ἀπόλλωνος Δαφνηφόρου στην Ἐρέτρια. Ἀπό τά γλυπτά αὐτά τά περισσότερα καί σημαντικότερα προέρχονται ἀπό τίς ἀνασκαφές τοῦ Κ. Κουρουνιώτη (1899-1910). Δίγα εἶναι τά θραύσματα πού βρέθηκαν ἀργότερα. Μετά ἀπό ἕνα εἰσαγωγικό κεφάλαιο, στό ὁποῖο γίνεται λόγος γιά τίς ἀνασκαφές, καθώς καί γιά τήν ἐρευνα τοῦ ναοῦ καί τῶν λιγοστῶν δημοσιευμένων γλυπτῶν τῶν ἀετωμάτων, παρουσιάζονται ἀναλυτικά τά θραύσματα, στά ὁποῖα προστέθηκαν καί ὀρισμένα νέα κομμάτια πού ἐντοπίστηκαν στίς ἀποθήκες τῶν Μουσείων Χαλκίδας καί Ἐρέτριας. Μέ ἀφετηρία τά βέβαια θραύσματα ἐξετάζονται σέ συνέχεια τά προβλήματα τῆς ἀναπαράστασης, τῆς τεχνολογίας, τῆς χρονολόγησης καί τοῦ ἐργαστηρίου τῶν γλυπτῶν, μέ βάση κυρίως τά τεχνικά χαρακτηριστικά, καθώς καί τά εἰκονογραφικά καί τεχνολογικά παράλληλά τους. Τό τελευταῖο κεφάλαιο ἀποτελεῖ προσπάθεια προσέγγισης τῆς τέχνης καί εἰδικότερα τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς τῆς Ἐρέτριας μέσα ἀπό τήν ἱστορία αὐτῆς τῆς πόλης, ἡ ὁποία στά ἀρχαϊκά χρόνια διαδραμάτισε πάλι στήν Ἀθήνα ἰδιαίτερα σημαντικό ρόλο στίς συγκρούσεις τῶν Ἑλλήνων μέ τούς Πέρσες.

Τήν μελέτη τῶν θραυσμάτων τῶν έναετιῶν γλυπτῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ξεκίνησα τό 1979, ὅταν ὑπηρετοῦσα ὡς Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων στήν Εὐβοία, μετά ἀπό παρακίνηση τοῦ φίλου καθηγητῆ Γ. Δεσπίνη. Στή βοήθεια καί στήν ἐνθάρρυνσή του ἡ ἐργασία αὐτή χρωστάει πολλά. Πολύτιμες ἦταν στήν ἐργασία μου καί οἱ παρατηρήσεις τοῦ γλύπτη Σ. Τριάντη πού εἶχε παλαιότερα ἀσχοληθεῖ μέ τά γλυπτά τοῦ ναοῦ τῆς Ἐρέτριας. Στόν Σ. Τριάντη ὀφείλεται καί τό σχέδιο πίν. 61.

Ἡ μελέτη μου δέν θά ἔφθανε σέ πέρας ἄν δέ μοῦ εἶχε χορηγηθεῖ ὑποτροφία τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ὥστε νά ἐργασθῶ ἐννιά μῆνες στή Βιβλιοθήκη του στό Βερολίνο, μακριά ἀπό τά ὑπηρεσιακά μου καθήκοντα· μοῦ δόθηκε, ἔτσι, ἡ εὐκαιρία νά ἔχω γόνιμες συζητήσεις πάνω στό θέμα μου μέ τόν καθηγητή D. Heilmeyer καί τόν καθηγητή K. Schefold, ὁ ὁποῖος

καί ἀργότερα δέν ἔπαψε νά παρακολουθεῖ μέ ἐνδιαφέρον τήν ἐργασία μου.

Πολλές ἀπό τίς φωτογραφίες πού δημοσιεύονται μοῦ παραχωρήθηκαν ἀπό τό Γερμανικό Ἀρχαιολογικό Ἰνστιτούτο τῆς Ἀθήνας, ἀλλά οἱ περισσότερες βρίσκονταν στό φωτογραφικό ἀρχεῖο τοῦ Μουσείου τῆς Χαλκίδας, πού συγκροτήθηκε ἀπό τούς συναδέλφους Β. Πετράκο, Π. Θέμελη καί Ἀ. Χωρέμη. Οἱ φωτογραφίες τῶν πινάκων 39, 40, 41 μοῦ ἐστάλησαν ἀπό τόν κ. Ε. La Rocca. Σέ ὅλους ἐκφράζω θερμές εὐχαριστίες.

Θερμά εὐχαριστῶ ἐπίσης τόν ζωγράφο Κ. Ἡλιάκη γιά τό σχέδιο τῆς ἀναπαράστασης τοῦ δυτικοῦ αἰτώματος, ἐργασία γιά τήν ὁποία μέ ἐνίσχυσε ἡ Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία. Τέλος, εὐχαριστῶ θερμά τή φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων πού ἐνέκρινε τήν ἐργασία μου ὡς διδακτορική διατριβή ὕστερα ἀπό εἰσήγηση τῆς καθηγήτριας Λ. Μαραγκοῦ. Ἰδιαίτερα εὐχαριστῶ γιά τίς ὑποδείξεις τους τούς καθηγητές Σ. Δάκαρη, Ε. Χρυσό, Χρ. Πελεκίδη καί κυρίως τήν καθηγήτρια Λ. Μαραγκοῦ πού καθοδήγησε τή μελέτη μου ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος, στήν οὐσία καί στίς λεπτομέρειες, μέ τήν κριτική καί τή στοργή της.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Δαφνηφόρου στήν Ἐρέτρια ἄρχισε τό 1899¹. Ἐκείνη τή χρονιά ὁ Κ. Κουρουνιώτης, πού διενεργοῦσε τότε τίς ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας στήν Ἐρέτρια, σταμάτησε "σκάπτων ἐν ἰδιωτικοῖς κτήμασι" καί ἐπιχείρησε "ἀνασκαφήν ἐντός τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως τῆς παλαιᾶς Ἐρετρίας", ἐντοπίζοντας τά θεμέλια ἐνός οἰκοδομήματος, γιά τό ὁποῖο τήν ἐπόμενη χρονιά βεβαιώθηκε ὅτι ἦταν ὁ ναός τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος : "Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος ἀποτελεῖ τό σπουδαιότερον ἔργον τῶν ἐν Ἐρετρίας ἀνασκαφῶν"². Μετά ἀπό σύντομη περιγραφή καί ἀπαρίθμηση τῶν ἐνδείξεων πού τόν ὁδήγησαν στήν ταύτιση τοῦ ναοῦ μέ τόν ναό τοῦ Δαφνηφόρου³, ὁ Κουρουνιώτης παραθέτει τόν πρῶτο κατάλογο ἀπό "τά σπουδαιότερα κατὰ τήν ἀνασκαφήν ταύτην εὑρεθέντα γλυπτά", τά ὁποῖα "ὡς φαίνεται ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ ὀπισθίου αὐτῶν μέρους καί τοῦ τόπου εὐρέσεως" προέρχονται "ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ". Τά γλυπτά χρονολογεῖ σωστά στήν ὑστεροαρχαϊκή ἐποχή καί ὑποθέτει ὅτι προέρχονται ἀπό τόν προπερσικό ναό τοῦ Δαφνηφόρου, ἄν καί τά θεμέλια τοῦ ναοῦ πού ἀνακάλυψε, τά χρονολόγησε στά μεταπερσικά χρόνια.

Στό σύντομο κατάλογο πού παραθέτει ὁ Κουρουνιώτης ἀναφέρονται ὡς προερχόμενα ἀπό τή δυτική πλευρά τοῦ ναοῦ τό σύμπλεγμα τῆς ἀρπαγῆς (βλ. παρακάτω Κατ. I, 1), ὁ κορμός τῆς Ἀθηνᾶς (Κατ. I, 2), τό σύμπλεγμα τῶν κορμῶν δύο ἀλόγων (Κατ. I, 36), τρία τμήματα ἀνδρικών κορμῶν (τά δύο ἀπό αὐτά ταυτίζονται μέ τό θραῦσμα Κατ. I, 4 καί πιθανότατα τόν κορμό τοῦ κούρου Μ. Χαλκίδας ἀρ. 3, Κατ. IV, 14) καί τέλος "πολλά μικρά τεμάχια γλυπτῶν, προσαρμόζοντα ἴσως εἰς τά ἀνωτέρω ἔργα". Ἐκτός ἀπό τά γλυπτά αὐτά πού προέρχονται ἀπό τήν δυτική πλευρά τοῦ ναοῦ ὁ Κουρουνιώτης σημειώνει καί τά γλυπτά εὐρήματά του ἀπό τήν ἀνατολική πλευρά : "... δύο ἀρχαϊκαί ἀνδρικαί κεφαλαί καί ἓν ἀνάγλυφον τοῦ Δ'αἰῶνος ἐκ κορυφῆς ἐπιγραφῆς ...". Εἶναι τό ἀνάγλυφο τοῦ Μ. Ἐρετρίας ἀρ. 27⁴. Οἱ δύο ἀνδρικές ἀρχαϊκές κεφαλές μποροῦν κατὰ τή γνώμη μου νά ταυτισθοῦν μέ τίς κεφαλές κούρων Μ. Χαλκίδας ἀρ. 44 καί 45 (βλ. παρακάτω

Κατ. IV,4 καί 5), τῶν ὁποίων ἡ προέλευση δέν σημειώνεται στό εὐρετήριο τοῦ Μουσείου.

Μετά ἀπό μιά περίοδο διαπραγματεύσεων γιά ἀπαλλοτριώσεις οἰκοπέδων στό χῶρο τοῦ ναοῦ, ὁ Κουρουνιώτης συνεχίζει τήν ἔρευνά του τό 1908. Κατά τή χρονιά αὐτή "κατηδαφίσθη ὁ ἀνατολικῶς παρά τόν ναόν κείμενος οἰκίσκος καί ἀνεσκάφη ὁ ὑπ'αὐτόν χῶρος. Καί ὁ χῶρος οὗτος, ὅπως καί ὅλη ἡ βορειοανατολική πλευρά τοῦ ναοῦ, ἦτο πλήρης ἐρειπίων οἰκημάτων χριστιανικῶν χρόνων ..."⁵. Σ'αὐτόν τόν χῶρο βρέθηκαν, ὅπως σημειώνει σέ συνέχεια "πλήν ἐλαχίστων ἀρχιτεκτονικῶν παρίνων μελῶν" καί "μέρος μιᾶς ἀνδρικής ἀρχαϊκῆς μαρμαρίνης κεφαλῆς προερχομένης πιθανότατα ἐκ τῶν ἀετωμάτων ...". Πρόκειται πιστεύω γιά τό θραῦσμα Κατ. I,3.

Ἡ ἀνασκαφή συνεχίζεται τό 1910. Ἀπό αὐτήν ἀναφέρονται ὀρισμένα γλυπτά εὐρήματα, "ὧν ἀξιολογώτερα εἶναι ἕν μικρόν πώρινον ἀγαλμάτιον ἀνδρός ἔχοντος ὀξύν πώγωνα καί ἡ κεφαλή δευτέρου ὁμοίου ...", ἀλλά "δυστυχῶς ἡ ἔρευνά μου βορείως τοῦ ναοῦ πρὸς εὐρεσιν καί ἄλλων τεμαχίων τῶν ἀγαλμάτων τῶν ἀετωμάτων ἀπέβη ἀνωφελής, διότι μόνον ὀλίγα μικρά καί τελείως ἀσήμαντα τεμάχια τούτων κατωρθώθη νά εὐρεθῶσιν"⁶. Οἱ ἐργασίες φαίνεται ὅτι σταμάτησαν ἐντελῶς μετά τό 1910 καί γιά πολλά χρόνια δέν ἐγίνε καμιά ἀνασκαφή στό ναό καί στό χῶρο.

Τό 1952 ἡ Ἰωάννα Κωνσταντίνου ἀρχισε τόν καθαρισμό τοῦ χῶρου καί μιά ἔρευνα σέ βάθος στό ἐσωτερικό τοῦ σηκοῦ καί ἔξω ἀπό τό ναό⁷. Στήν ἐπίλωση ΒΔ. τοῦ κτιρίου βρῆκε τό ἄκρο ἀριστερό χέρι μιᾶς Ἀμαζόνας (Κατ. I,17) καί τμήμα ἐνός ἄκρου ἀριστεροῦ ποδιοῦ πάνω σέ πλίνθο (Κατ. II,17)⁸, γιά τό ὁποῖο ὁμοίως ἐκφράζει τίς ἀμφιβολίες της, ἀν πράγματι ἀνήκει στό σύνολο τῶν ἀετωματικῶν γλυπτῶν τοῦ ναοῦ. Ἡ ἔρευνα στό ναό συνεχίσθη καί τό 1955, ἀλλά χωρίς γλυπτά εὐρήματα⁹. Μέ τά γλυπτά τῶν ἀετωμάτων ἡ Κωνσταντίνου εἶχε ἀρχίσει νά ἀσχολεῖται συστηματικά ἀπό τό 1951, ὅποτε πραγματοποίησε μέ τή βοήθεια τοῦ J. Marcadé, ὀρισμένες συγκολλήσεις θραυσμάτων¹⁰.

Τό 1961 ὁ Β. Πετράκος δημοσίευσε μιά κατατοπιστική ἐκθεση τῶν ἐργασιῶν πού εἶχαν γίνει ὡς τότε στό ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνος καί φρόντισε γιά τήν περισυλλογή μερικῶν γλυπτῶν πού ἀνή-

κουν πιθανότατα στο αέτωμα¹¹ · συνεργάσθηκε επίσης με τον Χ. Μπούρα για σχέδια και αποκατάσταση αρχιτεκτονικών μελών του ναού, από τα όποια προέκυψε ότι ο ναός είναι της ύστεροαρχαϊκής εποχής¹². Οι νεότερες έρευνες των Έλβετών επιβεβαίωσαν ότι ο δωρικός ναός είναι ύστεροαρχαϊκός¹³.

Όλο τό οικόδομημα ήταν κατασκευασμένο από πωρόλιθο, εκτός από τά θεμέλια πού είναι από άσβεστόλιθο. Οι έξωτερικές διαστάσεις του ναού στην εύθυντηρία είναι 47,80 x 20.55 μ. Η περίσταση είχε από έξι κίονες στίς στενές και από δεκατέσσερις στίς μακρές πλευρές.

Ό ναός, μέ βάση τά λίγα αρχιτεκτονικά μέλη πού σώθηκαν, ανήκει κατά τόν Auberson στά χρόνια 530-520¹⁴. Στην ίδια θέση υπήρχε ένας παλιότερος, λίγο μικρότερος, ιωνικός ναός, λαμπρό δείγμα της άκμης της Έρέτριας στίς αρχές του 6ου π.Χ. αϊ¹⁵. Ό πρώιμος αυτός ναός δέν καταστράφηκε, όπως φαίνεται, αλλά καταργήθηκε και σκεπάσθηκε για νά κτισθεϊ ο περίπτερος δωρικός ναός της ύστεροαρχαϊκής εποχής, ο όποιος ίσως νά μήν είχε πλήρως αποπερατωθεϊ όταν καταστράφηκε από τούς Πέρσες τό 490 π.Χ.. Για τήν καταστροφή δέν γίνεται ιδιαίτερα λόγος στίς πηγές, αλλά ο Ήρόδοτος αναφέρει ότι οι Πέρσες "τά ιερά συλήσαντες ένέπησαν"¹⁶. Τήν ίδια πληροφορία δίνει και ο Στράβων : "τήν μέν ούν αρχαίαν πόλιν κατέσκαψαν Πέρσαι"¹⁷.

Ό ναός άσφαλώς έπισκευάσθηκε¹⁸ άφου η πόλη έξακολούθησε νά ζει και νά άκμάζει, όπως βεβαιώνεται από τίς αναθηματικές έπιγραφές και τά τιμητικά κ.ά. ψηφίσματα πού βρέθηκαν στον περίβολό του¹⁹. Παραμένει ακόμα αναπάντητο τό έρώτημα τί απέγιναν όλα τά αρχιτεκτονικά μέλη του κτιρίου. Πολύ λίγα κομμάτια βρέθηκαν έντοιχισμένα σε νεότερες οικόδομές. Μιά όπλη αλόγου π.χ. από τό αέτωμα (Κατ. Ι,47) βρέθηκε στην ύστεροελληνιστική έπισκευή του τείχους κοντά στο Ίσειο. Τό πιθανότερο είναι ότι η έπισκευή του τείχους έγινε μετά τό 198 π.Χ.²⁰.

Οι στρωματογραφικές έρευνες στην Έρέτρια δείχνουν ότι η πόλη ίσοπεδώθηκε δυό φορές για νά ξανακτισθεϊ, τή μιá μετά τό 490 π.Χ. και τήν άλλη μετά τό 198 π.Χ.. Κάποια καταστροφή στο δυτικό τείχος και η διακοπή της κεραμικής παραγωγής

στά μέσα του 3ου π.Χ. αί.²¹ κάνει πολύ πιθανή την έμμεση πληροφορία του Διογένη Λαέρτιου για μιá άκόμη καταστροφή της πόλεως και ένδεχομένως και του ναού πριν από τό 198 π.Χ.²² . 'Ο 'Ηρακλείδης ό Κρητικός²³ πού έζησε στά χρόνια 275-200 π.Χ. , σύγχρονος του 'Αντίγονου του Καρύστιου, μ'όλο πού περιγράφει τά μνημεΐα της Χαλκίδας δέν άναφέρει καθόλου την 'Ερέτρια , άν και έπισκέφθηκε τον 'Ωρωπό.

Τόν 1ο π.Χ. αί. τό ιερό του 'Απόλλωνος φαίνεται ότι έρειπώθηκε. 'Αρχιτεκτονικά μέλη και έπιγραφές του ναού χρησίμευσαν ως οίκοδομικό ύλικό σέ κατασκευές στην πόλη²⁴ . 'Από τό ναό απέμειναν τελικά μόνο τά θεμέλια ως την εύθυντηρία²⁵ , όπως άκριβώς συνέβη και στό ναό του Διονύσου. 'Η διαρπαγή του άρχιτεκτονικού ύλικού από τούς ναούς της 'Ερέτριας δέν είναι άπίθανο νά άνάγεται ήδη στην Ρωμαϊκή έποχή.

'Από τά γλυπτά εύρήματα του ναού του Δαφνηφόρου ό Κ. Κουρουγιώτης δημοσίευσε μόνον τό σύμπλεγμα της άρπαγής Κατ. I,1 και τον κορμό της 'Αθηνᾶς Κατ. I,2 μέ περιγραφή και καλές άπεικονίσσεις στά Antike Denkmäler III (1914-15), 29 κέ. πίν. 27-29.

Πρίν από τον Κουρουγιώτη, ό Furtwängler, κάνοντας λόγο για τό σύμπλεγμα της άρπαγής πού τό άπεικονίζει μαζί μέ τον κορμό της 'Αθηνᾶς, έρμήνευσε τίς μορφές ως θησέα και 'Αντιόπη²⁶ . Περιέγραψε επίσης σύντομα τά σπουδαιότερα από τά ύπολοιπα γλυπτά του άετώματος πού μπόρεσε νά μελετήσει στό Μουσείο της Χαλκίδας, όπου στό μεταξύ (1905) είχαν μεταφερθεΐ. 'Από τό 1920 τό σύμπλεγμα του ήρωα μέ την άμαζόνα άρχισε νά άναδημοσιεύεται σέ έγχειρίδια άρχαίας έλληνικής τέχνης και σέ μονογραφίες. "Έδωσε έτσι έναυσμα για συζητήσεις πάνω στα προβλήματα έρμηνείας και χρονολόγησης των γλυπτών. 'Αμφιβολίες για την ταύτιση των μορφών δημιουργήθηκαν μετά από τίς μελέτες των Picard¹⁷ και Dugas²⁸ ότι στό σύμπλεγμα εικονιζόταν ή άρπαγή της θέτιδος από τον Πηλέα. Την έρμηνεία τους στήριζαν στην άποψη ότι ή γυναικεία μορφή του συμπλέγματος δέν είχε γνωρίσματα μιᾶς άμαζόνας και στό γεγονός ότι ό Πηλέας και ή θέτις λατρεύονταν ιδιαίτερα στην Εύβοια. 'Η θεωρία αυτή δέν

έγινε αποδεκτή, γιατί, όπως διαπιστώθηκε, οι υπόλοιπες γυναίκες μορφές του αετώματος κρατούσαν τόξα και είχαν και άλλα χαρακτηριστικά από τις φορεσιές των άμαζόνων. Σήμερα πιστεύεται ομόφωνα ότι το σύμπλεγμα εικονίζει την άρπαγή της Άντιόπης από τον Θησέα.

Τά γλυπτά έχουν χρονολογηθεί από τους περισσότερους αρχαιολόγους στην τελευταία είκοσαετία του 6ου π.Χ. αί.. Για μιá ύψηλότερη χρονολόγηση έχουν ταχθεί οι Deonna²⁹ (γύρω στα 530 π.Χ.) και οι Lippold³⁰, Langlotz³¹, Niemeyer³², Payne³³, Bothmer³⁴ (520-510 π.Χ.). Οι Lullies³⁵, Picard³⁶, Buschor³⁷, G.M.A.Richter³⁸, Homann-Wedeking³⁹, Καρούζος⁴⁰, Schefold⁴¹ χρονολογούν το άετωμα λίγο πριν από το 500 π.Χ.. Μόνο ο Lechat⁴² και η H. Herdejürgen⁴³ πιστεύουν ότι είναι έργο των αρχών του 5ου π.Χ. αί..

Διχασμένοι είναι οι έρευνητές και στο θέμα του έργαστηρίου. Ο Furtwängler συνέκρινε τά γλυπτά με άττικά έργα και θεώρησε άττικό το έργαστήριο που τά κατασκεύασε⁴⁴. Το ίδιο δέχονται ο Picard⁴⁵, ο Deonna⁴⁶, ο Buttler⁴⁷, ο Lippold⁴⁸, ο Bothmer⁴⁹, ο Niemeyer⁵⁰, ο Schefold⁵¹, ο Deyhle⁵² και ο Robertson⁵³. Άντίθετα ο Buschor⁵⁴ τόνισε τις επίδράσεις των γλυπτών από παριανά έργα, ενώ άργότερα κατέταξε το άετωμα μεταξύ των έργων εκείνων που συγκροτούν τή δυτικοκυκλαδική ομάδα. Και ο Payne τόνισε τά ιωνικά στοιχεία⁵⁵. Ο Langlotz το θεωρεί άττικό⁵⁶, αλλά πρόσφατα υποστήριξε τή σχέση της κεφαλής του Θησέα με τή Χίο, αν και για το σύμπλεγμα υποδεικνύει συγκρίσεις με παριανά έργα⁵⁷. Τέλος ο A. Stewart απέδωσε το σύμπλεγμα στον Άριστίωνα⁵⁸.

Σταθμός στην ιστορία της έρευνας ήταν η απόδοση στη σύνθεση του δυτικού αετώματος του ναού από τήν Ά. Κωνσταντίνου της άμαζόνας του Μουσείου dei Conseruatori⁵⁹. Εύρημα του 1888 από τή Villa Ludovisi είναι άγνωστο πώς βρέθηκε στη Ρώμη⁶⁰. Τουτό έδωσε τήν έλπίδα ότι και άλλα γλυπτά που λείπουν από το άετωμα θά μπορούσαν νά βρεθούν στα Μουσεία της Έλλάδας και του έξωτερικού⁶¹.

Σχεδιαστική αναπαράσταση της σύνθεσης του δυτικού αετώ-

ματος δέν έπιχειρήθηκε ώς τώρα, έκτός από μιá περιορισμένη προσπάθεια του Thomas⁶². Ώστόσο διάφοροι μελετητές σημείωσαν τίς άπόψεις τους για τή θέση όρισμένων γλυπτών στό δυτικό άέτωμα : Furtwängler⁶³, Reinach⁶⁴, Schefold⁶⁵, Κωνσταντίνου⁶⁶, Bothmer⁶⁷, Robertson⁶⁸. Όλοι συμφωνούν για τή θέση τής Άθηνās στό μέσο του άετώματος και για τή θέση του άρματος μέ τό σύμπλεγμα τής άρπαγής στό άριστερό τής θεās. Για τή συμπλήρωση τής άριστερής κερκίδας του άετώματος οι άπόψεις πού διατυπώθηκαν στηρίζονται περισσότερο στά είκονογραφικά παράλληλα τής άγγειογραφίας και λιγότερο στά σωζόμενα θραύσματα.

2. ΤΑ ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ

Κύριο βοήθημα για τή σύνταξη του καταλόγου πού περιλαμβάνει τὰ βέβαια θραύσματα τῶν έναετίων γλυπτῶν (Κατ. I) ἦταν τὸ εὐρετήριο τοῦ Μουσείου Χαλκίδας, στὸ ὁποῖο τὸ 1915 ὁ Ν. Παπαδάκης κατέγραψε τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Κουρουνιώτη. Στὸ ἴδιο εὐρετήριο καταγράφηκαν ἀργότερα καὶ τὰ εὐρήματα τῆς Ἰ. Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Β. Πετράκου. Ἀπὸ τὰ θραύσματα πού περιέγραψε ὁ Παπαδάκης δὲν βρέθηκαν δύο (εὐρετήριο Μ. Χαλκίδας ἀρ. 124 θ' καὶ 124 ι'). Ὅρισμένα ἄλλα πού περιέλαβε ὁ Παπαδάκης στὸν κατάλογό του πρέπει νὰ ἀποσυσχετισθοῦν, ὅπως δείχνουν διάφορες ἐξωτερικὲς ἐνδείξεις (εἶδος μαρμάρου, μέγεθος) καθὼς καὶ ἡ τεχνοτροπία τους. Τὰ θραύσματα αὐτὰ ἀναφέρονται σὲ ἰδιαίτερη ἐνότητα (Κατ. III). Στὸ σύνολο τῶν βέβαιων θραυσμάτων περιλαμβάνονται καὶ ὁρισμένα μικρὰ θραύσματα πού ἐντοπίσθηκαν στίς ἀποθῆκες τῶν Μουσείων Χαλκίδας καὶ Ἐρέτριας. Ὡς βέβαιο μέλος τῆς σύνθεσης τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐπίσης καὶ ὁ κορμὸς τῆς ἀμαζόνας τοῦ Palazzo dei Conservatori, ὕστερα ἀπὸ τὴν πειστικὴ ἀπόδοση πού πρότεινε ἡ Κωνσταντίνου. Τέλος, στὸν κατάλογο τῶν πιθανῶν θραυσμάτων (Κατ. II) καταγράφονται καὶ ὁρισμένα θραύσματα, γνωστὰ μόνον ἀπὸ φωτογραφίες τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου μὲ τὴν ἐνδειξη Chalkis. Τὰ θραύσματα αὐτὰ δὲν μπόρεσα νὰ τὰ ἐντοπίσω στίς ἀποθῆκες τῶν Μουσείων Χαλκίδας καὶ Ἐρέτριας. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι πάντως ὅτι δὲν περιγράφονται καὶ στὸ εὐρετήριο τοῦ Παπαδάκη. Μὲ βάση τίς ἐνδείξεις τοῦ μεγέθους τους καὶ τὴν τεχνοτροπία τους, τὰ θραύσματα αὐτὰ πού συναπεικονίζονται μὲ ἄλλα βέβαια κομμάτια τῶν έναετίων, μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν μὲ πιθανότητα στὸ ἴδιο σύνολο. Οἱ σχετικὲς φωτογραφίες τοῦ Ἰνστιτούτου ἐγιναν τὸ 1913. Δύο ἀκόμη θραύσματα, γνωστὰ μόνον ἀπὸ φωτογραφίες τοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ 1970, πιθανὸ νὰ προέρχονται ἐπίσης ἀπὸ τὰ έναετία ἀγάλματα τοῦ Δαφνηφόρου.

Ξεχωριστὴ θέση ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια ἔχει ἡ πλίνθος τοῦ Μουσείου Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 77 (Κατ. IV, 15), μὲ τὰ ἄκρα πόδια δύο μορφῶν. Ἡ πλίνθος προέρχεται ἀπὸ τὴν πε-

ριοχή του ναού και από πολλούς θεωρήθηκε ως θραύσμα γωνιακού άκρωτηρίου του ναού. "Ασχετα από τα προβλήματα της αναπαράστασης των μορφών και της συσχέτισης ή όχι του συμπλέγματος με τα άκρωτήρια (γωνιακό ή κεντρικό) του ναού, είναι βέβαιο, με βάση το μέγεθος των μορφών και την κατεργασία της πλίνθου, ότι το θραύσμα δεν μπορεί να προέρχεται από τη διακόσμηση των άετωμάτων.

2.1. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ Ι : ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ ΠΟΥ ΠΡΟΕΡΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΑ ΕΝΑΕΤΙΑ ΓΛΥΠΤΑ

1. Σύμπλεγμα ανδρικής μορφής που άγκαλιάζει με τό άριστερό χέρι, σηκώνοντας ψηλά, μιά γυναικεία μορφή (Πίν. 1-7).
Μουσεΐο Χαλκίδας, άρ. εϋρ. 4
Ύψος 1,12 μ. Μάρμαρο παριανό.

Άπό τή γυναικεία μορφή λείπουν τά χέρια, τό δεξιό από τό μέσο περίπου του πήχη, τό άριστερό από τό μέσο περίπου του βραχίονα, καθώς και τά σκέλη, τό δεξιό από τή μέση του μηρού, τό άριστερό κάτω από τό γόνατο. Η κεφαλή είναι συγκολλημένη. Στο σπάσιμο του λαιμού υπάρχει συμπλήρωση με γύψο. Λείπουν ή μύτη και τό άκρο από τό πηγούνι. Η έπιφάνεια του προσώπου έχει υποστεί φθορές και ή κόμη κάτω από τήν στεφάνη που φορεΐ ή μορφή είναι κτυπημένη. Άπό τό σώμα, που διατηρείται γενικά καλά, έχει αποσπασθεί στη μέση της άριστερης πλευρας ένα μεγάλο τμήμα.

Άπό τήν ανδρική μορφή λείπει όλο τό κάτω μέρος του κορμού με τά σκέλη, καθώς και ο δεξιός βραχίονας που ήταν πιθανότατα πρόσθετος, όπως φαίνεται από τήν κατεργασία πάνω στον δεξιό ώμο. Ο άριστερός βραχίονας, που περιβάλλει τή γυναικεία μορφή από τή μέση, είναι συνοπτικά δουλεμένος. Πληρύτερα διαμορφωμένο είναι τό άκρο χέρι, αλλά οι άκρες των δακτύλων και τά νύχια έχουν υποστεί φθορές. Η κεφαλή, εκτός από τήν άκρη της μύτης και κάποιες άλλες μικροφθορές στη μύτη, τό μέτωπο, τό βλέφαρο του άριστερου ματιού και τά μαλλιά πάνω από τό μέτωπο, διατηρείται σε καλή κατάσταση.

Η γυναικεία μορφή φορεΐ χιτωνίσκο που φθάνει ως τό μέσο περίπου των μηρών και από πάνω ένα μακρύ, προφανώς δερμάτινο, ένδυμα που καλύπτει όλόκληρο τον κορμό, φτάνοντας ως τήν αρχή των μηρών. Πρόκειται για ένα είδος δερμάτινου θώρακα που φοριέται εφαρμοστός πάνω από τον χιτωνίσκο, δημιουργώντας μεγάλες ένιαϊες πλαστικές έπιφάνειες. Άπό τά ίχνη που σώζονται βλέπουμε ότι ήταν διακοσμημένος με γραπτό κόσμημα σύνθετου μαιάνδρου και με άστερίσκους στά τετράγωνα διάκενα (Πίν. 7). Άντίθετα προς τήν κάτω απόληξη του που δηλωνόταν πλαστικά,

τό άνοιγμα στό λαιμό αποδίδεται σχεδόν έγγάρακτα. Είναι τριγωνικό καί άρκετά μεγάλο καί αφήνει νά φαίνεται ένα τμήμα τοῦ χιτωνίσκου, πού στό σημείο αυτό, σέ αντίθεση μέ τό κάτω τμήμα του, παρουσιάζεται άπτύχως. Ἡ παρυφή τοῦ χιτωνίσκου στό άνοιγμα τοῦ λαιμοῦ αποδίδεται έλαφρά ανάγλυφη. Τό δερμάτινο ένδυμα, πού φορεῖ ἡ μορφή πάνω από τόν χιτωνίσκο, είχε προφανώς χειρίδες· σώζεται ἡ άπόληξη μιᾶς χειρίδας στήν άρχή τοῦ δεξιοῦ πήχη.

Ἄξιοσημείωτη λεπτομέρεια τοῦ χιτωνίσκου είναι ἡ πτύχωση στό κάτω μέρος τῆς πρόσθιας πλευρᾶς καί στό τμήμα έκεῖνο ποῦ τό ένδυμα ἦταν ὁρατό από τό θεατή τοῦ συμπλέγματος. Οἱ κάθετες πτυχές αναπτύσσονται συμμετρικά από τίς δύο πλευρές μιᾶς κεντρικῆς πτυχῆς, τρεῖς πρός τά άριστερά καί ἔξι πρός τά δεξιά, έπικαλύπτοντας ἡ μιᾶ μέρος τῆς άλλης. Οἱ άπολήξεις τους διαμορφώνονται μέ έλεύθερα κινημένα περιγράμματα καί είναι ξεκουφωμένες μέ τό τρυπάνι.

Ἡ κεφαλή τῆς μορφῆς πού στρέφει έντονα πρός δεξιά καί κλίνει πρός τά κάτω, είναι στίς λεπτομέρειές της πολύ προσεγμένη. Ἡ κόμμωση είναι σύνθετη καί περίτεχνη. Τά μαλλιά αναλύονται σέ λεπτές δέσμες πού μέ κυματιστή διάταξη καλύπτουν τό κρανίο, έκτός από τήν πίσω πλευρά, ἡ ὁποία εἰμεινε άδιάφθρωτη. Στή βάση τοῦ κρανίου τά μαλλιά συγκρατοῦνται από μιᾶ σχετικά ὑψηλή στεφάνη, κάτω από τήν ὁποία προβάλλουν στό μέτωπο καί στούς κροτάφους καί, περνώντας πάνω από τά αὔτια, άναδιπλώνονται στόν αὔχένα σέ κρωβύλο. Ἄντίθετα μέ τά μαλλιά στό κρανίο, τά μαλλιά πάνω από τό μέτωπο καί τούς κροτάφους αναλύονται σέ λεπτούς βοστρύχους, πού διατάσσονται κλιμακωτά από κάτω πρός τά πάνω σέ συνεχεῖς πυκνοῦς πριονωτοῦς σχηματισμοῦς. Παρόμοια, αλλά λιγότερο αναλυτικά καί προσεγμένα, αποδίδονται οἱ βόστρυχοι στίς πλάγιες πλευρές τοῦ κρωβύλου. Ἡ πίσω πλευρά τοῦ κρωβύλου είναι, ὅπως καί ἡ πίσω πλευρά τοῦ κρανίου, ένιαία χωρίς πλαστική δήλωση τῶν μαλλιῶν.

Τό στόμα τῆς μορφῆς αποδίδεται μέ τίς άκρες τῶν χειλιῶν τραβηγμένες πρός τά πάνω, παρόμοια ὅπως καί στό στόμα τῆς άνδρικής μορφῆς τοῦ συμπλέγματος. Ἡ διαμόρφωση τοῦ στόματος γίνεται σαφέστερη στίς πλάγιες ὄψεις. Χαρακτηριστικά είναι

έπίσης τό σχήμα καί οί λεπτομέρειες τών ματιών. Μάτια άμυγδαλωτά, μέ έντονα φουσκωμένους βολβούς, μέ κάπως μεγάλα καί βαριά τά πάνω βλέφαρα καί μέ ιδιαίτερα μεγάλους τούς κανθούς. Ύπολείμματα ένός ταινιωτοϋ περιδεραιού, πού δηλωνόταν πλαστικά στή βάση τοϋ λαιμοϋ, σώζονται καλύτερα στήν άριστερή πλευρά.

Πρόσθετο, από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου, ήταν τό άκρο δεξί χέρι από τό κάτω μέρος τοϋ πήχη. Στο σπάσιμο σώζονται ύπολείμματα στρογγυλοϋ τόρμου, βάθους 5 εκ., για τήν ύποδοχή μεταλλικοϋ γόμφου πού μολυβδοχοοϋνταν από μιά μικρή όπή πού μέρος της σώζεται κάθετα στόν τόρμο.

Ή άνδρική μορφή, πού μέ τό σωζόμενο τμήμα τοϋ σώματος της κολλάει πάνω στόν κορμό τής γυναίκας, φορεϊ ένα μικρό ιμάτιο τό ένα του άκρο περνάει πάνω από τό δεξιό ώμο καί τήν άρχή τοϋ βραχίονα. Ένα τμήμα τοϋ ένδύματος στήν πλάτη άναδιπλώνεται, σχηματίζοντας άπόπτυγμα πού πέφτει σέ πλατιές πτυχές, έλεύθερα κινημένες δεξιά καί άριστερά από μιά κεντρική πτυχή πού σχηματίζεται σέ βαθύτερο επίπεδο. Στο κάτω τμήμα του τό μαζεμένο ιμάτιο πτυχώνεται σέ έπάλληλες ήμικυκλικές άναδιπλώσεις.

Τό γυμνό τμήμα τοϋ κορμοϋ δείχνει μιά έξαιρετικά λεπτή καί διαφοροποιημένη πλαστική άπόδοση τών άνατομικών λεπτομερειών, ιδιαίτερα στήν περιοχή τής κοιλιās, τήν όποία ή μορφή τραβάει πρός τά μέσα, στήν προσπάθεια πού καταβάλλει νά σηκώσει καί νά συγκρατήσει τή γυναικεία μορφή. Οί όγκοι τών μυών τής κοιλιās καί τής βουβωνικής καμπύλης δείχνουν μαλακές μεταβάσεις καί τήν ίδια εύαισθησία πού διακρίνει καί τό πλάσιμο τοϋ άριστεροϋ γόνατου τής γυναικείας μορφής.

Έξαιρετικό σέ ποιότητα καί διατήρηση είναι τό κεφάλι τής άνδρικής μορφής. Είναι άγένειο, μέ σχήμα ώσειδές καί μέ τίς λεπτομέρειες τών ματιών καί τοϋ στόματος παρόμοιες ώς πρός τό σχήμα καί τήν πλαστική άπόδοση μέ τίς αντίστοιχες λεπτομέρειες τοϋ προσώπου τής γυναικείας μορφής. Οί σφαιρικοί βολβοί τών ματιών έξέχουν λίγο από τά βλέφαρα πού έπεκτείνονται ώς τούς δακρυγόνους άδένες. Τά φρύδια δηλώνονται μέ τοξωτές άκμές, πού συνδέονται μέ τίς πλαϊνές άκμές τής μύτης. Τά ρου-

θούνια διακρίνονται κάτω από τὰ σπασμένα πτερύγια. Τό πάνω χεῖλος εἶναι κανονικό, τό κάτω περισσότερο τονισμένο από τή λαξευμένη γύρω του ἐπιφάνεια· οἱ ἐλάχιστα ἀνασηκωμένες ἄκρες τῶν χειλιῶν περιορίζονται από μιὰ κάθετη πτύχωση τοῦ δέρματος. Τό πηγούνι εἶναι πλατύ καί προτεταμένο. Ὁ ὕψηλός κυλινδρικός λαιμός ἀφήνει νά διακρίνονται ἐλαφρά οἱ κάθετοι τένοντες κάτω από τὰ αὐτιά.

Πάνω από τό μέτωπο κοχλιωτοί βόστρυχοι σέ τέσσερις σειρές, πού ἔχουν φορά από τούς κροτάφους πρὸς τό μέσο τοῦ μετώπου, εἶναι ἡ κατάληξη τῶν λεπτῶν κυματιστῶν βοστρύχων πού καλύπτουν τό κρανίο, ξεκινώντας από τήν κορυφή του. Στό πίσω μέρος τῆς κεφαλῆς τὰ μαλλιά εἶναι πλεγμένα σέ 12 χοντρούς πλοκάμους, από περιελισσόμενες δεσμίδες, πού περιβάλλουν τόν αὐχένα κολλητά ὁ ἕνας στόν ἄλλο από τό δεξιό ὡς τό ἀριστερό αὐτί. Τό κεφάλι συμπληρωνόταν μέ στεφάνι από μέταλλο. Ἀπό τίς ἄκρες του ἡ μιὰ στερεωνόταν στήν ὀπή πού βρίσκεται στόν δεξιό μαστό τῆς γυναικείας μορφῆς, δεξιά καί πίσω από τό κεφάλι τοῦ ἀνδρα, ἐνῶ ἡ ἄλλη σέ μιὰ παρόμοια μικρή ὀπή πάνω στόν ἀριστερό μαστό (δίπλα της σώζεται ἡ ἀρχή μιᾶς ἄλλης ὀπῆς, τήν ὁποία ὅμως δέν προχώρησε ὁ τεχνίτης). Μιὰ τρίτη ὀπή, πάνω ἀκριβῶς από τήν πρώτη σειρά τῶν ἐλικοειδῶν βοστρύχων, στό πρόσθιο μέρος τοῦ κρανίου τῆς ἀνδρικής μορφῆς, ὑποδεχόταν ἕνα τρίτο στήριγμα γιά τή στερέωση τοῦ στεφανιοῦ (σώζονται ὑπολείμματα από τό χάλκινο καρφί).

Ἡ πίσω πλευρά τοῦ συμπλέγματος εἶναι συνοπτικά δουλεμένη, ἀλλά οἱ ὄγκοι, ὅπως π.χ. ὁ ἀριστερός βραχίονας τῆς ἀνδρικής μορφῆς, διαγράφονται εὐδιάκριτοι. Ἀλλά καί ὀρισμένες ἄλλες λεπτομέρειες εἶναι ὀρατές, π.χ. ἡ παρυφή τοῦ χιτωνίσκου τῆς γυναίκας. Πάνω από τόν ἀριστερό γοφὸ ἀνοίγεται ἕνας μεγάλος τετράγωνος τὸρμος, διαστάσεων 6 x 6,5 ἐκ. καί βάθος 13 ἐκ.. Ὁ τὸρμος ἀνοίγει ἐλαφρά πρὸς τὰ μέσα. Ὁ τένοντας μολυβδοχοοῦνταν από δύο ὀπές πού ἀνοίγονταν στά πλάγια τοιχώματα καί πού σώζονταν ἐνμέρει. Ἡ πρὸς τὰ δεξιά ἔχει μέγ. μήκος 6 ἐκ. καί διάμ. περ. 2 ἐκ. Ἡ πρὸς τὰ ἀριστερά εἶναι ἴδιου μήκους ἀλλά μικρότερης διαμέτρου· μέσα της σώζονται ὑπολείμματα από μολύβι.

Ἡ παρουσία τοῦ τόρμου εἶναι ἕνα ἀποδεικτικό στοιχεῖο γιά τήν προέλευση τοῦ γλυπτοῦ ἀπό ἀέτωμα, συγχρόνως ὁμως καθορίζει καί τήν κύρια ὄψη τοῦ συμπλέγματος. Ὁ τόρμος ὑποδεχόταν ἕναν τένοντα πού στερέωνε τό σύμπλεγμα στό τύμπανο. Ἡ κύρια λοιπόν ὄψη τοῦ συμπλέγματος εἶναι αὐτή πού μᾶς δίνει ὁ Πίν. 1.

Βιβλιογραφία (σημειώνονται οἱ περιπτώσεις ὅπου οἱ σχετικές ἀναφορές συνοδεύονται καί ἀπό ἀπεικονίσεις):

Furtwängler, Aegina 321 κέ. εἰκ. 259, 260. Kuruniotis, AD III (1914-15) 29 κέ. πίν. 27-28. Picard, Manuel II 42 εἰκ. 20-21. H.v.Buttlar, Griechische Köpfe, Marburg 1948, πίν. 26-27. H. Lechat, Sculptures grecques antiques, Paris 1925, πίν. XI. Richter, AGArt 162, πίν. 250. Buschor, FrJ 135, εἰκ. 154. Langlotz, BSch πίν. 94e. Lippold, 73, πίν. 20, 3. Lullies-Hirmer, 66-69. Bothmer, 124, πίν. 67, 1. Schefold, Götter - Heldensagen, 159, εἰκ. 212. Deyhle, 41 κέ. πίν. 10, 3. Gerke, Griechische Plastik, πίν. 63. A. Stewart, AAA IX, (1976), 259 κέ., εἰκ. 2, 3, 6. Boardman, 185, πίν. 205, 2. Brommer Th., 113, πίν. 19. Devambez, 682 II 2.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 17-21. 115. Hege 1442-1452, 2194-2199, 2200-2205.

2. Ἐπάνω μέρος κορμοῦ Ἀθηνᾶς (Πίν. 8-10).

Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 5

Ὑψος 73 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Ὁ κορμός ἀκέφαλος, σώζεται ὡς πάνω ἀπό τή μέση. Δεῖπουν οἱ βραχίονες, ὁ δεξιός ἀπό τήν ἀρχή τοῦ πήχη, ὁ ἀριστερός λίγο πάνω ἀπό τόν ἀγκώνα. Τά σπασίματα στό κάτω μέρος τοῦ κορμοῦ εἶναι ἀνώμαλα μέ πολλές γωνίες. Ἀπό τήν αἰγίδα πού φοροῦσε ἡ θεά λείπει ἕνα τμήμα κάτω δεξιά. Δεῖπουν ἐπίσης τμήματα καί οἱ κεφαλές ἀπό τά ἐλισσόμενα φίδια πού διακοσμῶν τήν περίμετρο τῆς αἰγίδας στήν πρόσθια πλευρά. Σπασί-

ματα παρατηροῦνται σέ διάφορα σημεῖα τῶν πτυχῶν τῶν ένδυμάτων, τῶν φιδιῶν τῆς αἰγίδας, τοῦ γοργόνειου (πηγούνη, μύτη, ἐπάνω βλέφαρα, φρύδια) καί τῶν πλοκάμων πού πέφτουν στό στήθος.

Ἡ θεά πού εἰκονίζεται σέ μετωπική στάση ἦταν ντυμένη μέ μακρú χειριδωτό χιτῶνα, μέ κοντό λοξό ἱμάτιο καί μέ μακριά αἰγίδα, πού στήν πίσω ὀψη τοῦ ἀγάλματος φαίνεται ὅτι ἔφθανε ὡς τούς γοφούς. Ἀπό τό χιτῶνα φαίνονται τμήματά του στό ἄνοιγμα τοῦ λαιμοῦ, στόν ἀριστερό βραχίονα καί γύρω ἀπό τή σωζόμενη ἀρχή τοῦ δεξιοῦ πήχη. Στό ἄνοιγμα τοῦ λαιμοῦ ἡ πτύχωση τοῦ χιτῶνα εἶναι λεπτή μέ συρμάτινες πτυχές πού ξεκινοῦν κατά ζεύγη ἀπό τή λαιμόκοψη, ἀνοίγοντας ἀκτινωτά πρὸς τά κάτω. Στούς βραχίονες οἱ πτυχές εἶναι περισσότερο πλαστικές καί ἐλεύθερες. Στό λοξό ἱμάτιο ἀνήκουν οἱ ὀμάδες τῶν πτυχῶν στό δεξιό βραχίονα καί στήν πρόσθια πλευρά τοῦ κορμοῦ, κάτω ἀπό τήν αἰγίδα. Ἡ λοξή ἀναδίπλωση, πού διατρέχει διαγώνια τό στήθος ἀπό τό δεξιό ὄμο ὡς τήν ἀριστερή μασχάλη, φαίνεται σ' ἓνα τμήμα της στό ἄνοιγμα τῆς αἰγίδας στό λαιμό πάνω ἀπό τό χιτῶνα. Σέ ἀντίθεση μέ τίς πτυχές τοῦ χιτῶνα οἱ πτυχές τοῦ ἱματίου πέφτουν βαριές καί ὀγκώδεις. Ἡ παρυφή τοῦ ένδύματος σχηματίζει, στή μέση τῆς δέσμης τῶν πτυχῶν στό σωζόμενο τμήμα τῆς πρόσθιας ὀψης, πλατιές ἀναδιπλώσεις.

Ἡ μεγάλη αἰγίδα τῆς θεᾶς πού σκεπάζει τά νῶτα, τούς ὄμους μέ τήν ἀρχή τῶν βραχιόνων καί τό στήθος, διακοσμοῦνταν μέ μικρά κουλουριασμένα φίδια στήν περίμετρό της. Πληρέστερα σώζονται τά τέσσερα φίδια πού βρίσκονται πάνω ἀπό τόν ἀριστερό βραχίονα. Τά ὑπόλοιπα εἶναι ἀκρωτηριασμένα ἢ λείπουν έντελῶς. Ὅρισμένα, ὅπως π.χ. δύο πού βρίσκονται δεξιά καί κάτω ἀπό τό γοργόνειο, ἦταν δουλεμένα σέ ξεχωριστά κομμάτια μαρμάρου καί στερεώνονταν πρόσθετα μέ δύο γόμφους πάνω σέ ἐπίπεδα δουλεμένες ἐπιφάνειες. Οἱ τόρμοι τους ἔχουν διάμ. 6 χιλ. καί βάθος 2 ἐκ. Οἱ κεφαλές τους ἦταν ἴσως ἀπό μέταλλο, ὅπως δείχνουν οἱ μικρές ὀπές πού παρατηροῦνται στά φίδια πού σώζονται πληρέστερα. Στό μέσο τῆς αἰγίδας εἰκονίζεται σέ ἔξοχο ἀνάγλυφο ἓνα μεγάλο γοργόνειο μέ πλατύ πρόσωπο καί μέ τονισμένες ὅλες τίς χαρακτηριστικές ἀνατομικές του λεπτομέ-

ρειες. Τό μέτωπό του πλαισιώνουν έξι κουλουριασμένα φίδια σέ συμμετρική διάταξη, πού οί κεφαλές τους ήταν πρόσθετες από χαλκό, όπως δείχνουν οί μικρές όπές ύποδοχής. Φίδια ύπήρχαν πιθανότατα και από τίς δύο πλευρές του προσώπου. Δύο μεγάλες όπές, βάθους περ. 2,5 εκ., διαμ. περ. 1 εκ., πού βρίσκονται κάτω από τά αύτια, από τή μιá και τήν άλλη πλευρά του προσώπου, πρέπει νά σχετίζονται μέ τή στερέωση αύτῶν τῶν φιδιῶν. Τό στόμα του γοργόνειου άνοίγει σέ πλάτος και βάθος και άνάμεσα στίς λεπτομερειακά δοσμένες όδοστοιχιές προβάλλει ή σχετικά μικρή γλώσσα. Οί πτυχώσεις του δέρματος έκατέρωθεν του στόματος και τής μύτης είναι άρκετά τονισμένες και συντείνουν στον άποτροπαϊκό χαρακτήρα τής μορφής. Τά μάτια είναι άμυγδαλωτά, μέ έξεργους τούς βολβούς, μέ κάπως βαριά τά πάνω βλέφαρα και μέ μεγάλους σχετικά κανθούς. Στο σχήμα και στήν άπόδοση τῶν λεπτομερειῶν είναι πολύ κοντά τά μάτια τῶν μορφῶν του συμπλέγματος Κατ. I, 1. Οί κοιλότητες στήν κόγχη τῶν αύτιῶν δηλώνονται μέ όπές, παρόμοια όπως και στο άριστερό αύτί τής γυναικείας μορφής του συμπλέγματος.

Άπό τήν κεφαλή τής θεᾶς πίσω από τά αύτια κατέβαιναν έκατέρωθεν του λαιμού άνά τρείς πλόκαμοι, πού τό κάτω μέρος τους σώζεται άνάγλυφο πάνω στους ώμους και τό στῆθος. Είναι στριφτοί και έχουν χαρακτές τίς λεπτομερειές τους. Στίς άπολήξεις τῶν πλοκάμων σώζονται μικρές βαθιές όπές βάθους περ. 2 εκ., πού σχετίζονται μέ τή στερέωση τῶν πρόσθετων άκρων. Στήν πίσω πλευρά του άγάλματος διαγράφεται, δουλεμένο μέ τό βελόνι, ένα όρθογώνιο σχήμα, πού ύποδηλώνει τή μάζα τῶν μαλλιῶν πού έπεφταν στήν πλάτη. Στή βάση του λαιμού σώζεται άνάγλυφο τό περιδέριο πού φοροϋσε ή θεά. Άποτελεΐται από έπιμήκεις ψήφους πού λεπταίνουν προς τά κάτω, καταλήγοντας σέ στρογγυλές άπολήξεις.

Πρόσθετα από ξεχωριστά κομμάτια μαρμάρου ήταν τά τμήματα τῶν χειρῶν πού λείπουν. Τό δεξί χέρι πού λυγισμένο στον άγκώνα κατευθυνόταν λοξά προς τά κάτω, είχε πρόσθετο τόν πήχη, πού στερεωνόταν μέ σιδερένιο γόμφο στο στρογγυλό τόρμο, βάθους 5,5 εκ. και διαμ. 2,5 εκ. πού άνοίγεται στήν κάθετα

κομμένη επιφάνεια του σωζόμενου άκρου αυτού του χεριού. Στόν άριστερό βραχίονα σώζεται ένμέρει ή επίπεδη επιφάνεια προσαρμογής του πρόσθετου τμήματος του βραχίονα. Στο μέσο αυτής της επιφάνειας άνοίγεται στρογγυλός τóρμος πού σώζεται επίσης ένμέρει (βάθος 8 εκ. και διάμ. περ. 2 εκ.)· ή μολυβδοχόηση έγινε από κάθετη όπή άνοιγμένη στό πάνω μέρος του βραχίονα (σωζ. βάθος 7,5 εκ. και διάμ. περ. 9 χιλ.). Στο κάτω μέρος της όπης και μέσα στόν τóρμο του γόμφου σώζονται ύπολείμματα από μολύβι.

Ή προσαρμογή στό σημείο αυτό του ύπόλοιπου τμήματος του άριστερου χεριού, καθώς και ό σχετικά μεγάλος τóρμος για τόν γόμφο στερέωσης, δικαιολογούνται καλύτερα άν συνδυασθούν μέ μιάν άσπίδα. Στο δεξιό χέρι θά κρατούσε ή θεά τό δόρυ.

Ή πίσω πλευρά του άγάλματος είναι συνοπτικά δουλεμένη μέ βελονάκι και ντισλίδικο στίς μεταβάσεις πρós τίς πλάγιες όψεις. Στήν πλάτη της μορφής άνοίγεται ένας έλαφρά τραπεζιόσχημος τóρμος μέ τοιχώματα καθαροδουλεμένα και διαστάσεις : 11 - 9,2 - 10 - 9,2 και βάθος 9,5 εκ.. Προορισμός του ήταν ή στερέωση του άγάλματος στό τύμπανο, όπως άκριβώς σημειώθηκε και για τήν αντίστοιχη λεπτομέρεια στην πίσω πλευρά του συμπλέγματος Κατ. I, 1.

Βιβλιογραφία : Κουρουπιώτης ΠΑΕ 1900, 54. AD III (1914-15), 31 πίν. 29. Furtwängler, Aegina 324 κέ., είν. 261. Picard, Manuel I, είν. 97. Manuel II, 43. Lippold, 73, πίν. 20, 4. Richter, ScSc, 38, 96, 97 είν. 295. Ridgway, 107, 118, 316. Schefold, Götter - Heldensagen 160, είν. 213. S. Adam, The Technique of greek sculpture in the archaic and classical periods, London 1966, 81 πίν. 35 c. Boardman, 185 πίν. 205, 3.

Είδικά για τό γοργόνειο : βλ. H. Besig, Gorgo und Gorgoneion in der archaischen griechischen Kunst, Berlin 1937, 64 κέ. άρ. 151. Θεοδ. Καράγιωργα, Γοργείη κεφαλή, 'Αθήνα 1970, 19. J. Floren, Studien zur Typologie des Gorgoneion, Münster 1977, 93 και 95.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 22, 100-104. Hege 1438 -

1440-2206-2207.

3. Τμήμα ανδρικής γενειοφόρου κεφαλής (Πίν. 11).

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 κδ'

Ύψος 18,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται μόνο ή άριστερή παρειά, τμήμα από τό στόμα και τή μύτη και μέρος του λαιμού' λείπουν τό άκρο από τό γένι και τό άριστερό αυτί. Τό στόμα πλαισιώνεται πάνω από τό μουστάκι, πού κατέληγε σε σφηνοειδή άκρη στη γενειάδα, και από ένα τραπεζιοειδές υπογένειο, πού συνδέει τό κάτω χείλος με τή γενειάδα. Τά γένεια αποδίδονται με κάθετους διπλούς βοστρύχους σε πυκνή διάταξη. Από τους βοστρύχους πού αποδίδονται σαν σχοινάκια, ό ένας βρίσκεται σε βαθύτερο επίπεδο, ενώ ό διπλανός προς τά άριστερά εξέχει πλαστικά. Με λεπτούς κυματιστούς βοστρύχους αποδίδονται τό υπογένειο και τό μουστάκι. Τά χείλη τραβηγμένα προσδίδουν στο στόμα ένα έλαφρό χαμόγελο και λεπταίνουν στην άκρη σχηματίζοντας ένα βαθούλωμα. Στο πάνω μέρος της άριστερης παρειάς ένας μικρός όγκος μαρμάρου είναι υπόλειμμα από τά μαλλιά.

Φωτογραφία : DAI Athen, Chalkis 29-30.

4. Τό επάνω μέρος του κορμού ανδρικής θωρακοφόρου μορφής

(Πίν. 12-13).

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 41.

Ύψος 48 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται από τό λαιμό ως τή μέση. Λείπουν ένα τμήμα της δεξιάς πλευράς με τον ώμο, καθώς και ό άριστερός ώμος. Ό κορμός καλύπτεται από δερμάτινο θώρακα με πλαστικά δηλωμένες τις έπωμίδες. Η άριστερή σώζεται ολόκληρη, ή δεξιά μόνο σε ένα μικρό της τμήμα και, σε αντίθεση με τήν άριστερή, παρουσιάζει στην πλάγια πλευρά της ένα περιθώριο πού όρίζεται με μιά έγχάρακτη γραμμή. Από τις πτέρυγες του θώρακα, πού δια-

μορφώνονταν πλαστικά στο κάτω μέρος, σώζεται η άρχη μιᾶς μόνον, στο κατώτατο σωζόμενο τμήμα τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ κορμοῦ. Στή βάση τοῦ λαιμοῦ ὑπάρχει μιᾶ πλατιά πλαστική ταινία πού παρακολουθεῖ τή λαιμόκοψη τοῦ θώρακα. Πιθανόν πρόκειται γιά τήν παρυφή τοῦ χιτωνίσκου πού φοροῦσε ἡ μορφή κάτω ἀπό τό θώρακα. Ἐπί τά μαλλιὰ τῆς μορφῆς, πού πέφτουν ὡς ἀκατέργαστη μάζα πίσω στήν πλάτη, σώζονται δουλεμένοι μερικοί λεπτοί κυματιστοί βόστρυχοι στήν ἀριστερή πλευρά τοῦ λαιμοῦ. Ἡ πίσω ὄψη εἶναι ἀδρά δουλεμένη μέ ντισλίδικο, ἐνῶ ἡ μάζα τῶν μαλλιών μέ βελονάκι.

Τά χέρια τῆς μορφῆς ἦταν πρόσθετα ἀπό τούς ὤμους, ὅπως δείχνουν οἱ μεγάλοι ὀρθογώνιοι τόρμοι πού σώζονται. Ὁ ἀριστερός, μέ διαστάσεις 4 x 2,3 ἐκ. καί βάθος 5 ἐκ., βρίσκεται 6 περ. ἐκ. χαμηλότερα ἀπό τόν τόρμο τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς πού σώζεται ἐνμέρει (διαστάσεις 4 x 2,2 ἐκ.). Πλάγια καί πάνω ἀπό τόν ἀριστερό ὀρθογώνιο τόρμο ὑπάρχουν ὑπολείμματα ἀπό τρεῖς ἄλλους ὀρθογώνιους μικρότερους. Στούς δύο πλάγιους, βάθος 3,5 ἐκ., σώζονται σιδερένια ἐλάσματα μολυβδοχοημένα, στόν ἐπάνω, μόνο ὑπολείμματα ἀπό μολύβι. Ἡ μολυβδοχόησή του γινόταν ἀπό κάθετη ὀπή πού κατεβαίνει ἀπό τόν ὦμο.

Ἐξιοσημεῖωτη γιά τήν ἀναπαράσταση τῆς μορφῆς εἶναι ἡ διαφορετική θέση ὡς πρός τό ὕψος πού ἀνοίγονται οἱ τόρμοι προσαρμογῆς τῶν βραχιόνων. Ὁ ἀριστερός, πού εἶναι χαμηλότερα, μπορεῖ νά συνδυασθεῖ μέ μιᾶ ἀσπίδα στό ἀριστερό χέρι. Γιά τό λόγο αὐτό ἴσως στήν ἀριστερή ἐπωμίδα δέν δηλώνεται περιθώριο. Στό δεξιό χέρι ὁ πολεμιστής κρατοῦσε ἐπιθετικό ὄπλο.

Βιβλιογραφία : Furtwängler, Aegina, 324.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 23 - 24, 106 - 109.

5. Κάτω μέρος κορμοῦ Ἀμαζόνας πού κάθεταί στό ἔδαφος (Πίν. 14-16).

Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 74 + 124 η

Μῆκος μέγ. 54 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται τό κάτω τμήμα τοῦ κορμοῦ ἀπό τή μέση μέ τό δεξιό σκέλος ὡς τό γόνατο καί τό ἀριστερό ὡς τήν ἀρχή τοῦ μηροῦ. Ὁ δεξιός μηρός συγκολλήθηκε στόν κορμό μέ μικρή συμπλήρωση ἀπό γύψο. Τό θραῦσμα ἀνήκει σέ μορφή πού εἰκονίζεται καθισμένη μέ τό δεξιό γλουτό πάνω σέ πλίνθο, πού εἶναι παχύτερη στήν ἀριστερή καί λεπτότερη στήν δεξιά πλευρά. Τό σῶμα τῆς μορφῆς γέρνει έντονα πρὸς τά δεξιά της. Φορεῖ ἕνα ἐφαρμοστό ἔνδυμα, πού ἡ παρυφή του ἀναδιπλώνεται πάνω στό δεξιό μηρό καί ἀνεβαίνει σχηματίζοντας ἕνα μεγάλο S ὡς τό ὑπογάστριο. Ἀπό τά σκέλη, τό δεξιό, ἐλαφρά λυγισμένο στό γόνατο, ἐκτεινόταν πρὸς τά ἔμπρός, ἐνῶ τό ἀριστερό ἦταν έντονα λυγισμένο στό γόνατο. Στό πάνω μέρος, γύρω ἀπό τή μέση τῆς μορφῆς, σώζονται ὑπολείμματα ἀπό γλυπτή ἐπιφάνεια, πού σχετίζεται ἴσως μέ μιὰ ζώνη.

Ὅτι τό γλυπτό προέρχεται ἀπό μορφή ἀμαζόνας συμπεραίνεται ἀπό τό ἔνδυμα, γιά τό ὅποιο τό συγγενέστερο εἰκονογραφικό παράλληλο εἶναι ἡ ἀμαζόνα τοῦ Καπιτωλίου (βλ. παρακάτω Κατ. I, 57). Πρόκειται γιά πληγωμένη ἴσως ἀμαζόνα πού ἡ θέση της στήν ἀετωματική σύνθεση μπορεῖ νά προσδιορισθεῖ μέ ἀρκετή ἀκρίβεια στό δεξιό ἄκρο τοῦ ἀετώματος. Κατά μήκος τῆς δεξιάς πλευρᾶς τῆς μορφῆς σώζονται πάνω στό ἔνδυμα ὑπολείμματα γραπτῆς διακόσμησης ἀπό παράλληλα διευθετημένες συνεχεῖς τεθλασμένες γραμμές⁶⁹ (Πίν. 16).

Βιβλιογραφία : I. Konstantinou, AM 69/70, 1954/55 κέ. Beil 22, 1-2, 23, 2. BCH 76, 1952, 223.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 98 B, 99, 118 (τό θραῦσμα 74), 67, 124 (τό θραῦσμα 124 η).

6. Δεξιός ὄμος καί ἡ ἀρχή τοῦ βραχίονα μορφῆς θωρακοφόρου (Πίν. 17 α,β,γ).

Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 124 μ'

Ἵψος 16,5 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Ὁ βραχίονας καλύπτεται ἀπό κοντή χειρίδα χιτωνίσκου μέ

άραιές και λεπτές πτυχές. Πάνω από τόν χιτώνα σώζεται τμήμα από τήν έπωμίδα δερμάτινου θώρακα. Τό θραύσμα κολλούσε πρόσθετο στόν κορμό του άγάλματος. Στήν έσωτερική πλευρά του πού είναι επίπεδη, δουλεμένη μέ τό βελονάκι και έχει άναθύρωση στην περιφέρειά της, σώζονται τέσσερις τόρμοι γόμφων : ένας όρθογώνιος στό κέντρο (3,5 x 2,5 εκ. και βάθος 5,6 εκ.) και τρεΐς μικρότεροι τριγύρω (1,8 εκ. x 9 χιλ. και βάθος 3-3,9 εκ.). Είναι δύσκολο νά προσδιορισθεΐ τό φύλο τής μορφής από τήν όποία προέρχεται τό θραύσμα. Ός προς τίς διαστάσεις του ταιριάζει μέ τόν κορμό Κατ. I, 4 , στόν όποιο σώζονται ύπολείμματα ενός όρθογώνιου τόρμου για τή στερέωση του πρόσθετου βραχίονα. Δείπουν ώστόσο άλλες συμπληρωματικές ένδειξεις και ή συσχέτιση δέν είναι δυνατό νά επιβεβαιωθεΐ.

Βιβλιογραφία : Furtwängler, Aegina, 324, 325. BCH 76 (1952) 273.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 63 A και 63 B.

7. Τμήμα δεξιού χεριού γυναικείας μορφής (Πίν. 17 δ).

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 ια'

Μέγ. διάσταση 20,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Στό θραύσμα σώζεται τό κάτω τμήμα του βραχίονα μέ τόν άγκώνα και τήν άρχή του πήχη λυγισμένου χεριού. Κρίνοντας από τούς μαλακούς όγκους του βραχίονα μπορούμε νά τό άποδώσουμε μέ πολλή πιθανότητα σέ γυναικεία μορφή. Θα πρέπει ίσως νά τό φαντασθοΐμε σκεπασμένο από χειρίδα ένδύματος. Η έσωτερική πλευρά του χεριού είναι επίπεδη και τουτο σημαίνει ότι ήταν κοντά στό σώμα.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 45 (άριστερά).

8. Τμήμα δεξιού χεριού (Πίν. 18 α).

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 ιβ'

Μέγ. διάσταση 17 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται τμήμα του βραχίονα, ο άγκώνας και μέρος του πήχης. Τό χέρι λύγιζε στον άγκώνα σχεδόν σέ όρθή γωνία. Διακρίνεται τό κόκκαλο του ύπαγκωνίου. Τό θραύσμα προέρχεται από χέρι λεπτότερο από τό χέρι από τό όποιο προέρχεται τό προηγούμενο θραύσμα Κατ. I, 7. Θά μπορούσε νά άνήκει σέ γυναικεία μορφή, αλλά δέν άποκλείεται και τό αντίθετο. Τά έντονα κομμένα επίπεδα στην έσωτερική πλευρά δείχνουν ότι τό χέρι βρισκόταν κοντά στό σώμα.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 45 (δεξιά).

9. Τμήμα από τον πήχη άριστερου χεριού γυναικείας μορφής (Πίν. 18 γ,δ).

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 κε'

Μήκος 14 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται από την άρχή του πήχη ως πάνω από τον καρπό. Είναι συγκολλημένο από δυό κομμάτια και συμπληρωμένο μέ γύψο. Τόν πήχη περισφίγγει ένα ανάγλυφο βραχιόλι σέ σχήμα φιδιού μέ μιá κεφαλή σέ κάθε άπόληξη' σώζεται μόνον ή μιá. Τό βραχιόλι μιμείται πραγματικά βραχιόλια αύτου του σχήματος (Πρβλ. H. Philipp, Ol. Forsch, XIII 1981, άρ. 875. 'Ανάλογα παραδείγματα ύπάρχουν και σέ άλλα γλυπτά πρβλ. τό χέρι Μ. 'Ακροπόλεως 4242, AMA 197, είκ. 138). Τό κάτω μέρος του πήχη μέ τό άκρο χέρι ήταν πρόσθετο. Στην επίπεδα κομμένη έπιφάνεια στό κάτω άκρο του πήχη ύπάρχει στρογγυλός τόρμος διαμ. 1,5 εκ. και βάθος 5 εκ. για την ύποδοχή μεταλλικού γόμφου. Τά ύπολείμματα μικρής όπής (διαμ. 8 χιλ., βάθος 3,7 εκ.) είναι για τή μολυβδοχόση του τόρμου. 'Από τίς διαστάσεις του τό θραύσμα θά μπορούσε νά σχετισθεϊ μέ κάποια γυναικεία μορφή μεγάλου μεγέθους, ίσως τή γυναικεία μορφή του συμπλέγματος Κατ. I, 1. Ένα μικρό έξαρμα στό πάνω μέρος της έσωτερικής πλευράς του πήχη δείχνει ότι τό χέρι ήταν λυγισμένο στον άγκώνα.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 56 A, 121 (κάτω άριστερά).

10. "Άκρο δεξί χέρι (Πίν. 18 β).
Μουσεῖο Χαλκίδας, άρ. εύρ. 124 κη'
Μήκος 11,5 έκ. Μάρμαρο παριανό.

Τό χέρι σώζεται από τόν καρπό. Λείπουν ὁ αντίχειρας καί οἱ δύο άκραῖες φάλαγγες από τά άλλα δάκτυλα. Όπως φαίνεται από τίς σωζόμενες φάλαγγες τά δάκτυλα περιέκλειαν κάποιο επίμηκες αντικείμενο. Στήν παλάμη, κάτω από τό μικρό δάκτυλο, υπάρχει μικρή όπή από τρυπάνι. Δέν μπορεί νά καθορισθεῖ τό φύλο τῆς μορφῆς οὔτε καί τό είδος τοῦ αντικειμένου πού κρατοῦσε. Άποκλείεται πάντως τό τόξο άφου τό χέρι εἶναι δεξιό. Τό πιθανότερο εἶναι νά κρατοῦσε δόρυ.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 54 (άκρο δεξιά).

11. Τμήμα δεξιού χεριού (Πίν. 19 α)
Μουσεῖο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 κθ'
Μήκος 12 έκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται τό κάτω τμήμα τοῦ πήχη μέ τόν καρπό καί ἡ άρχή από τήν παλάμη. Στήν έξωτερική πλευρά τοῦ πήχη ἡ έπιφάνεια κοίλη, δουλεμένη μέ τό "βελονάκι". Θα μπορούσε νά προέρχεται από τήν άνδρική μορφή τοῦ συμπλέγματος Κατ. I, 1.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 53 (δεύτερο από δεξιά).

12. Τμήμα δεξιού χεριού (Πίν. 19 β).
Μουσεῖο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 λ'
Μήκος 9 έκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται τό κάτω μέρος τοῦ πήχη μέ τόν καρπό. Ἡ πάνω πλευρά επίπεδα κομμένη μέ στρογγυλό τόρμο (διάμ. 2 έκ. καί βάθος 3 έκ.) στόν πυθμένα τοῦ όποίου άνοίγεται στρογγυλή όπή βάθους 1 έκ. Για τή μολυβδοχόηση τοῦ γόμφου υπάρχει μικρή άϋλακα. Στήν κάτω πλευρά τοῦ καρπού εἶναι χαραγμένες δύο πτυχές τοῦ δέρματος. Τό θραῦσμα εἶναι μικρότερης κλίμακας από

τά χέρια τῶν ἄλλων μορφῶν.

Βιβλιογραφία : Ἀναφέρεται ἀπό τόν Β. Πετράκο, ΑΔ 17 Β, (1961/62), 145, μέ τή σημείωση ὅτι ἀνήκει στήν ἴδια μορφή ἀπό τήν ὁποία προέρχεται καί τό χέρι Κατ. Ι,19.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 117 (κάτω δεξιά).

13. Ἄκρο δεξιό χέρι (Πίν. 19 γ, δ).

Μουσεῖο Ἑρέτριας ἀρ. εὐρ. 580

Μήκος 8,5 ἐκ., διάμ. καρποῦ 6 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται ἀπό τόν καρπό ὡς τήν πρώτη φάλαγγα τῶν δακτύλων. Τό μικρό δάκτυλο λείπει ἀπό τήν ἀρχή του. Τό χέρι, μέ κλειστά τά δάκτυλα σέ γροθιά, κρατοῦσε κάποιο ἐπίμηκες ἀντικείμενο (δόρου ἴσως) πού περνοῦσε μέσα ἀπό τήν ὀπή πού σώζεται ἐν-μέρει στήν ἐσωτερική πλευρά τῆς παλάμης. Ἄν καί ἡ ἀκριβής προέλευση τοῦ θραύσματος δέν εἶναι γνωστή, οἱ ἐξωτερικές ἐνδείξεις (μάρμαρο, διατήρηση ἐπίδερμίδας, μέγεθος) καί ἡ τεχνολογία κάνουν τήν ἀπόδοση στό ἀέτωμα πολύ πιθανή.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Neg. 79/139-140.

14. Θραῦσμα ἄκρου δεξιοῦ χεριοῦ (Πίν. 20 α).

Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 124 λα'

Μήκος 6,5 ἐκ., πλ. 5,8 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Τό θραῦσμα προέρχεται ἀπό χέρι μέ ἐνωμένους καί τεντωμένους τό δείκτη, τό μέσο, τόν παράμεσο καί τό μικρό, πού σώζονται κατά τίς δύο ἀκραῖες φάλαγγες. Ἡ ἐξωτερική πλευρά τῶν δακτύλων εἶναι συνοπτικά δουλεμένη καί τά νύχια δέν ἔχουν δηλωθεῖ. Προφανῶς ἡ πλευρά αὐτή δέν ἦταν ὀρατή. Γιά ἕνα ὅμοιο παράδειγμα πρβλ. Μ. Ἀκροπόλεως ἀρ. 341 α (ΑΜΑ ἀρ. 234, εἰκ. 149).

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 53 (δεύτερο ἀπό ἀριστερά).

15. Θραύσμα ἄκρου δεξιοῦ χεριοῦ (Πίν. 20 β).

Μουσεῖο Χαλκίδας ἄρ. εὐρ. 124 λβ΄

Πλάτος 5 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζονται ὁ μέσος, ὁ παράμεσος καί ὁ μικρός σέ μήκος δύο φαλάγγων, ἐνωμένοι καί λυγισμένοι. Ὁ δείκτης, ὅπως φαίνεται, βρισκόταν σέ ἀπόσταση. Στήν ἀρχή τῆς ἀκραίας φάλαγγας καί στήν ἐξωτερική πλευρά τῶν δακτύλων σπασμένη ἐπιφάνεια ἐπαφῆς. Στό τμήμα αὐτό τά δάκτυλα ἐφάπτονταν σέ κάποιον ἄλλον ὄγκο.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 54 (πρῶτο ἀπό ἀριστερά).

16. Τμήμα τοῦ πήχη μέ τό ἄκρο ἀριστερό χέρι γυναικείας μορφῆς (Πίν. 20 γ, δ).

Μουσεῖο Χαλκίδας ἄρ. εὐρ. 124 κστ΄

Μῆκος 26 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Εἶναι συγκολλημένο ἀπό δύο κομμάτια. Λείπουν τμήμα ἀπό τήν ἐξωτερική πλευρά τοῦ πήχη καί τά ἄκρα τῶν δακτύλων. Ὁ πήχης, πού σώζεται στό μεγαλύτερο τμήμα του, καλύπτεται ἀπό χειρίδα ἐφαρμοστοῦ ἐνδύματος, πού ἡ παρυφή τῆς στό κάτω μέρος δηλώνεται σχεδόν ἐγχάρακτα. Τό ἄκρο χέρι κρατᾶ κυλινδρικό ἀντικείμενο, πού θά πρέπει νά ἐρμηνευθεῖ ὡς τμήμα τόξου. Πρός τή μεριά τοῦ μικροῦ δακτύλου σώζεται ὑπόλειμμα χάλκινου γόμφου μολυβδοχοημένου. Μεταξύ τοῦ ἀντίχειρα καί τοῦ δείκτη ὑπάρχει τμήμα μαρμάρινου γόμφου γιά τή στερέωση τοῦ τόξου ἀπό τήν ἄλλη πλευρά. Τά νύχια τοῦ μέσου καί τοῦ παράμεσου δέν δηλώνονται. Τό μοτίβο τοῦ χεριοῦ σέ συνδυασμό μέ τό ἔνδυμα μᾶς ἐπιτρέπει νά ἀποδώσουμε τό θραύσμα στή μορφή μιᾶς τοξεύουσας ἀμαζόνας.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 58 - 60, 55 δεξιά (μόνο τό ἄκρο χέρι).

17. Τμήμα τοῦ πήχη μέ τό ἄκρο ἀριστερό χέρι γυναικείας μορφῆς (Πίν. 21).

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 994.

Μήκος 19 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται τό κάτω μέρος τοϋ πήχη πού καλύπτεται από χει-
ρίδα χιτωνίσκου πού ή παρυφή της ξεχωρίζει πλαστικά. Μέσα
στήν κλειστή παλάμη σώζεται τμήμα από τόξο. Τά νύχια στά
δάκτυλα δηλώνονται μέ ιδιαίτερη έπιμέλεια. Ή διατήρηση εί-
ναι έξαιρετική. Τό χέρι ήταν προορισμένο νά φαίνεται από
τήν έξωτερική πλευρά, άν κρίνουμε από τή διάβρωση.

Βιβλιογραφία : Ι. Κωνσταντίνου, ΠΑΕ 1952, 157 είν. 2 και
ΑΜ 69/70 (1954/55) 41 κέ. Beil 23, 1.

18. Τμήμα άριστεροϋ χεριοϋ (Πίν. 22 α, β).

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 κζ΄

Μήκος 13,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται από τό κάτω μέρος τοϋ πήχη ώς τό μετακάρπιο μέ
τήν άρχή τοϋ αντίχειρα. Στήν έξωτερική πλευρά τοϋ πήχη, λί-
γο πιο πάνω από τόν καρπό, δύο μικρές όπές, βάθους 1,4 και 1
εκ., δείχνουν ότι έκει στερεωνόταν μεταλλικό αντικείμενο. "Αν
αυτό ήταν βραχιόλι, όπως είναι πιθανό, τότε τό θραϋσμα προ-
έρχεται από γυναικεία μορφή.

Φωτογραφίες : ΔΑΙ Αθην, Chalkis 57 Α, 57 Β.

19. Τμήμα άκρου άριστεροϋ χεριοϋ (Πίν. 22 γ, δ).

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 994 β.

Μήκος 9,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται από τόν καρπό ώς τήν άρχή τών φαλάγγων. Λείπει
έντελως ό αντίχειρας μέ τμήμα τής παλάμης. Έξωτερικά ή έπι-
φάνεια διαβρωμένη. Τό χέρι ήταν, όπως φαίνεται, έλαφρά κλει-
στό, αλλά δέν κρατοϋσε τίποτα. Στήν κάτω πλευρά τοϋ καρποϋ
και τής παλάμης οι πτυχές τοϋ δέρματος αποδίδονται μέ έγχα-
ρακτες κυματιστές γραμμές.

Ἐαναφέρεται ἀπὸ τὸν Β. Πετράκο, ΑΔ 17 Β, (1961/62), 145 μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι τὸ βρῆκε στὰ ἀκατάγραφα τοῦ Μουσείου Χαλκίδας καὶ πρέπει νὰ ἀνήκει στὴν ἴδια μορφή μὲ τὸ χέρι, Κατ. Ι, 12. Προφανῶς ἦταν ἐντοιχιτισμένο, γιὰτί διατηροῦσε λείψανα ἀσβεστοκονίας. Στὸν κ. Πετράκο ὀφείλω ἐπίσης τὴν πληροφορία ὅτι τὸ χέρι εἶχε μεταφερθεῖ μὲ ἄλλα εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1955 ἀπὸ τὴν Ι. Κωνσταντίνου γιὰ καθαρισμό στοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

20. Θραῦσμα μὲ τμῆμα γυμνῆς ἐπιφάνειας καὶ ἀναδιπλωμένο ἔνδυμα (Πίν. 23 α, β).

Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 124 νη'

Μέγ. διάσταση 8 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Στὸ κάτω μέρος τῆς γλυπτῆς ἐπιφάνειας σώζεται καμπύλο τμῆμα γυμνοῦ σώματος καὶ ἀπὸ πάνω δύο πλατιές, ἐπάλληλες ἀναδιπλώσεις ἀπὸ ἔνδυμα χοντρό, πιθανότατα μικρὸ ἱμάτιο. Τὸ ἔνδυμα ἀναδιπλώνεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως τὸ ἱμάτιο πάνω στοῦ δεξιό ὤμο τῆς ἀνδρικήσ μορφῆς τοῦ συμπλέγματος Κατ. Ι, 1, ἀπὸ τὸ δεξιὸ βραχίονα τῆς ὁποίας ἐνδεχομένως προέρχεται. Ἡ κάτω πλευρὰ τοῦ θραύσματος εἶναι ἐπίπεδη καὶ λεία μὲ ὑπολείμματα ὀρθογώνιου τόρμου μέγιστης διάστασης 2,3 ἐκ. καὶ βάθους 9 χιλ. καὶ μὲ ὀπή διαμ. 1 ἐκ. γιὰ τὴ μολυβδοχόηση. Ἐνδείξεις ὅτι τὸ δεξιὸ χέρι τῆς ἀνδρικήσ μορφῆς τοῦ συμπλέγματος Κατ. Ι, 1 ἦταν πρόσθετο, μᾶς δίνει ἡ κατεργασία στοῦ σωζόμενο τμῆμα τοῦ ὤμου τῆς μορφῆς.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 56 Β.

21. Θραῦσμα ἀπὸ σῶμα κυρτό (Πίν. 23 γ).

Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 124 νθ'

Μῆκος 7 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Τμῆμα ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα ἔντονα λυγισμένου χεριοῦ.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 116 (δεξιά).

22. Θραύσμα από καμπύλο σῶμα (Πίν. 23 δ).
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 μστ'
Μήκος 7 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Θραύσμα από γυμνή καμπύλη έπιφάνεια, μέ έξεργη πλαστική ταινία στό ένα άκρο, διακοσμημένη μέ παράλληλες έγχάρακτες γραμμές πού συγκλίνουν σέ άμβλεΐτες γωνίες, σχηματίζοντας ένα βαθύτερο επίπεδο. Στό εύρετήριο του Μουσείου ύπάρχει σέ παρενθεση ή σημείωση ότι μπορεί νά άνήκει σέ φαρέτρα. Δέν άποκλείεται όμως νά πρόκειται για πήχη γυναικείου χεριού μέ βραχιόλι.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 54 (μέσο).

23. Δεξιό σκέλος γυναικείας μορφής (Πίν. 24).
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 α.
Μέγ. διάσταση 51 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται περίπου από την άρχή του μηρού ως τον άστράγαλο, λυγισμένο στό γόνατο σέ όρθή σχεδόν γωνία. Είναι συγκολλημένο από δύο κομμάτια, στην άρχή της κνήμης. Οι έπιφάνειες έπαφής φαίνονται επίπεδα κομμένες. Τό μηρό καλύπτει χιτωνίσκος πού δηλώνεται έντελώς συνοπτικά στην έξωτερική πλευρά, σέ αντίθεση μέ την έσωτερική, όπου σχηματίζονταν ανάγλυφες οί πτυχές του ένδύματος. Η λεπτομέρεια αυτή δείχνει ότι ή μορφή είχε κατεύθυνση προς τά άριστερά. "Αν τοποθετήσουμε τό θραύσμα έτσι ώστε οι πτυχές νά πέφτουν περίπου κάθετες, τότε τό σκέλος θά μπορούσε νά άποδοθεΐ στη μορφή μιας άμαζόνας πού γονάτιζε μέ τό άριστερό σκέλος. Τό επίπεδο κόψιμο στό πάνω μέρος της κνήμης συμπίπτει μέ την άρχή ύψηλου ύποδήματος πού φορούσε ή άμαζόνα.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 113 - 114.

24. Δεξιά κνήμη (Πίν. 25 α, β).
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 δ'

Ύψος 27 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται από την άρχή της ως πάνω από τον άστράγαλο. Από την έξωτερική κάτω πλευρά έχει άποσπασθεΐ μικρό τμήμα. Η πίσω πλευρά εΐναι σχεδόν επίπεδη. Η λεπτομέρεια αυτή σε συνδυασμό με τό μέγεθος άφήνει περιθώρια συσχετισμοΐ με τή γυναικεία μορφή τοΐ συμπλέγματος Κατ. I, 1.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 43 (δεξιά), 43 β (δεξιά).

25. Άριστερή κνήμη (Πίν. 25 γ, δ)
Μουσεΐο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 γ'
Ύψος 26 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται από τό κάτω μέρος τοΐ γόνατος. Τό καλάμι τονισμένο ως κάτω.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 43 (άριστερά), 43 β (άριστερά).

26. Τμήμα άριστερης κνήμης (Πίν. 26 γ).
Μουσεΐο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 κβ'
Μήκος 18,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται τό μισό περίπου τμήμα τής κνήμης. Πιθανώς άνήκει σε άνδρική μορφή.

27. Τμήμα δεξιοΐ σκέλους (Πίν. 26 α).
Μουσεΐο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 β'
Ύψος 26 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται τμήμα τοΐ δεξιοΐ μηροΐ με τό γόνατο τεντωμένο. Ο μηρός καλύπτεται από κοντό ένδυμα (χιτωνίσκο) με τονισμένες πτυχές πού κατευθύνονται λοξά προς τά κάτω άριστερά, περιβάλλοντας τό μηρό από την έξωτερική του πλευρά. Η παρυφή τοΐ ένδύματος, πού εΐναι εύθεία πάνω στό μηρό, άρχίζει νά

άνεβαίνει μέ άναδιπλώσεις στά δεξιά, πρός τή μεριά δηλ. τοῦ ἄλλου σκέλους. Τό θραῦσμα άνήκει σέ μορφή πού είκονιζόταν σέ διασκελισμό πρός τά δεξιά. Ἡ πίσω πλευρά τοῦ μηροῦ εἶναι συνοπτικά δουλεμένη. Πάνω στό ἔνδυμα πέφτει κάθετο τό πόδι από δορά αίλουροειδοῦς ζώου. Τά νύχια ἦταν πρόσθετα από μικρότερα κοιμάτια μαρμάρου πού στερεώνονταν μέ μικρούς μαρμάρινους τένοντες μέσα σέ ὀρθογώνιους τόρμους βάθους 1,3 ἐκ. καί πλευρῶν 9 x 8 χιλ. Στόν τελευταῖο πρός τά δεξιά τόρμο σῶζεται σφηνωμένος ὁ τένων συναρμογῆς.

Βιβλιογραφία : Furtwängler, Aegina, 324.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 62 (φαίνονται ὑπολείμματα από τρεῖς τένοντες).

28. Τμήμα δοράς αίλουροειδοῦς (Πίν. 26 β).
Μουσεῖο Χαλκίδας, ἀρ. εὐρ. 124 λστ + λη'
Μῆκος συνολικό 17 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Συγκολλήθηκε από δύο κοιμάτια. Τό θραῦσμα πού, ὅπως δείχνει ἡ λεία ἔσωτερική πλευρά του, ἦταν πρόσθετο, σῶζει μέρος τῆς δοράς τοῦ σκέλους ἑνός αίλουροειδοῦς μέ τμήματα δύο δακτύλων, πάνω στά ὁποῖα στερεώνονταν πρόσθετα τά νύχια δουλεμένα ὅπως καί στό προηγούμενο θραῦσμα. Ἀπό τοῦς τόρμους πού ὑποδέχονταν τοῦς μαρμάρινους τένοντες στερέωσης σῶζεται ὁ ἕνας ὀλόκληρος, ἀριστερά, μέ τμήμα μάλιστα τοῦ μαρμάρινου τένοντα, καί ὁ δεύτερος ἑνμέρει στό σπάσιμο. Στό πάνω μέρος ἡ δορά ἐπικαλύπτεται από διαβρωμένες πτυχές ἔνδυματος. Σῶζεται ἐπίσης τμήμα ὁπῆς γιά τό γόμφο στερέωσης. Ὁ Παππαδάκης, πρίν από τή συγκόλληση τῶν δύο θραυσμάτων, εἶχε ἀποδώσει τό κάτω θραῦσμα, τό λη', στήν αίγίδα τῆς Ἀθηνᾶς. Μετά τή συγκόλληση δέν μένει καμιά ἀμφιβολία ὅτι τό σύνολο τῶν θραυσμάτων λστ'καί λη' προέρχεται από τή μορφή μιᾶς ἀμαζόνας.

Βιβλιογραφία : BCH 76 (1952) 223.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 65 (τό 124 λστ', δεύτερο από άριστερά), 53 (τό 124 λη', πρώτο από δεξιά).

29. Τμήμα ένδύματος καί δορᾶς αίλουροειδοῦς (Πίν. 26 δ,ε).
Μουσεῖο Χαλκίδας άρ. εὐρ. 124 λε'
Μήκος 10 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται ἡ πτυχωμένη παρυφή ένδύματος, πιθανότατα χιτωνίσκου (πρβλ. τό θραῦσμα Κατ. I, 27) καί επάνω του τό δάκτυλο τοῦ ποδιοῦ δορᾶς μέ τόρμο γιά τή γόμφωση τοῦ νυχιοῦ. Ἄπό τά υπόλοιπα δάκτυλα τοῦ ποδιοῦ ἔνα βρισκόταν πρὸς τά άριστερά. Σώζεται τμήμα τῆς κυκλικῆς απόληξης μέ μέρος από τόν τόρμο τοῦ τένοντα. Ἡ πίσω πλευρά τοῦ θραύσματος (Πίν. 26 ε) εἶναι χονδρικά δουλεμένη. Τό τμήμα δηλαδή ἔπεφτε ἐλεύθερο ανάμεσα στά σκέλη μιᾶς άμαζόνας πού εἰκονιζόταν πιθανόν σέ διασκελισμό.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 65 (πρώτο από άριστερά).

30. Τμήμα ένδύματος πού πέφτει εμπρὸς από στήριγμα (Πίν. 27 α)
Μουσεῖο Χαλκίδας άρ. εὐρ. 124 ιγ'
Ύψος 19 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Στό θραῦσμα σώζεται τμήμα στηρίγματος, εμπρὸς από τό ὁποῖο πτυχώνεται τό άκρο ενός μικροῦ ἱμάτιου μέ μιᾶ εὐρύτερη πτυχή στό μέσο, σέ βαθύτερο επίπεδο, από τήν ὁποία άνοίγουν πρὸς τά πλάγια αναδιπλωμένες πτυχές. Ἡ πίσω πλευρά τοῦ θραύσματος δουλεμένη μέ ντισλίδικο καί βελονάκι. Τό θραῦσμα σχετίστηκε από τήν Isler-Kerenyi μέ φτερωτή μορφή στόν τύπο τῶν Νικῶν πού εἰκονίζονται σέ διασκελισμό, ανάμεσα στά σκέλη τῶν ὁποίων πέφτουν σέ παρόμοιο μοτίβο τά ένδύματα, γιά νά καλύψουν τό άπαραίτητο στήριγμα μεταξύ τῶν σκελῶν. Μέ βάση αὐτή τήν ὑπόθεση θά μπορούσε τό θραῦσμα νά προέρχεται από κάποιο άκρωτήριο τοῦ ναοῦ. Οἱ διαστάσεις του ὥστόσο ταιριάζουν σέ μορφή μικροῦ μεγέθους, ὅπως ἦταν οἱ μορφές στά άκραῖα τμήματα τοῦ αετώματος. Τό ένδυμα ἐξάλλου εἶναι μικρό ἱμάτιο πού σχε-

τίζεται περισσότερο πειστικά με άνδρική μορφή παρά με γυναικεία. Τό θραῦσμα θά μπορούσε λοιπόν νά συνδυασθεῖ με άνδρική μορφή σέ διασκελισμό καί με λυγισμένα σκέλη, κάτω καί άνάμεσα στά όποια χρειαζόταν στήριγμα. Τό μικρό ιμάτιο μπορούσε νά πέφτει από τόν μηρό ενός έντονα λυγισμένου σκέλους.

Βιβλιογραφία : C. Isler-Kerenyi, Nike, Zürich-Stuttgart 1969, άρ. 138 σελ. 85 κέ., 106. (Ό άριθμός εύρετηρίου αναγράφεται λανθασμένος 124 ιγ'. Στή σημείωση 296 α ή συγγραφεύς έκφράζει τήν ύπόνοια ότι καί άλλα τρία μέλη, τό σκέλος 124 α, μιά άριστερή κνήμη καί ένας άριστερός άγκώνας άνήκουν στήν ίδια φτερωτή, κατά τήν ύπόθεσή της, μορφή).

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 66.

31. Θραῦσμα με πτυχές ιμάτιου (Πίν. 27 γ)

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 ιδ'

Ύψος 13,3 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σπασμένο από όλες τις πλευρές, τό θραῦσμα σώζει τμήμα πλατιᾶς πτυχῆς με επίπεδη ράχη, εκατέρωθεν τῆς όποίας διατάσσονται κλιμακωτά οι επάλληλες αναδιπλωμένες λεπτές πτυχές. Τό σύστημα τῆς πτύχωσης ταιριάζει σε λογό ιμάτιο μεγάλου άγάλματος. Ήδη ό Παππαδάκης, όπως σημειώνεται στό εύρετήριο, συσχέτισε τό θραῦσμα με τήν 'Αθηνᾶ Κατ. I, 2.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 70 (δεύτερο από δεξιά).

32. Θραῦσμα με πτυχή ιμάτιου (Πίν. 27 δ)

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 994 α

Ύψος 13,4 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Τό θραῦσμα προέρχεται από έξεργο, ελεύθερο τμήμα ιμάτιου με πτυχές που πέφτουν κάθετες. Πρέπει νά προέρχεται από τό άνοιγμα του ιμάτιου στή δεξιά πλευρά του άγάλματος, γιατί σώζεται τμήμα τῆς παρυφῆς. Μία όψη, ή έσωτερική, είναι άδρά δουλεμένη. Στο κάτω μέρος του θραύσματος ύπάρχει όπή από τρυ-

πάνι. Καί αυτό τό θραῦσμα προέρχεται ἴσως ἀπό τήν Ἀθηνᾶ.

Βιβλιογραφία : ΑΔ 17Β (1961?62) 145. Στό κείμενο ἀναφέρεται ὅτι ἦταν στά ἀκατάγραφα τοῦ Μουσείου Χαλκίδας. Στόν πίνακα 166 γ, ὅπου παραπέμπει ὁ Πετράκος, εἰκονίζεται ἄλλο γλυπτό μέ τήν ἐπεξήγηση ὅτι βρέθηκε στό διατείχισμα κοντά στό Ἴσεῖο.

Φωτογραφίες : ΔΑΙ Athen, Chalkis 70 (πρῶτο ἀπό ἀριστερά).

33. Θραῦσμα μέ πτυχές χιτώνα (Πίν. 27 β)
Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 124 λζ'
Μῆκος 9 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Τό θραῦσμα καλύπτεται ἀπό λεπτό ἔνδυμα (χιτώνα) μέ λεπτές ἀνάγλυφες κυματιστές πτυχές κατά ἀποστάσεις. Ἡ πτύχωση μοιάζει μέ τήν πτύχωση τοῦ χιτώνα στό θραῦσμα 124 μ (Κατ. Ι,6). Τό κομμάτι βρέθηκε χωρίς ἀριθμό στήν ἀποθήκη τῆς Χαλκίδας. Ἡ ταύτισή του μέ τό θραῦσμα 124 λζ' δέν εἶναι ἀπόλυτα σίγουρη, γιατί ἡ περιγραφή τοῦ εὐρετηρίου δέν εἶναι πολύ σαφής ("τεμάχιον σώματος ἐν μέρει ἐνδεδυμένον λινοῦν οὐλόπτυχον χιτώνα μικρότατον τριγωνικόν"). Ὑπάρχει σημείωση στό εὐρετήριο ὅτι δέν εἶχε βρεθεῖ σέ παλιότερο ἔλεγχο.

Φωτογραφίες : ΔΑΙ Athen, Chalkis 65 (δεύτερο ἀπό δεξιά), 116 ἀριστερά.

34. Τμήμα γωρυτοῦ (Πίν. 28, 29 α)
Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 124 λθ'
Μῆκος 30 ἐκ., πλάτος 15 ἐκ., πάχος 4 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται τό μεγαλύτερο τμήμα του μέ καμπύλη ἀπόληξη στό κάτω ἄκρο καί μέρος ἀπό τό περιθώριο πού περιέβαλλε τή θήκη ἀπό τήν μιᾶ πλευρά. Ἐχει συγκολληθεῖ ἀπό τρία κομμάτια. Ἡ ἐξωτερική, λεία πλευρά ἔφερε χρωματιστή διακόσμηση. Στή φωτογραφία τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου (Πίν. 28) διακρίνονται ἔχνη ἐνός πλοχμοῦ πού διακοσμοῦσε τήν ταινία τῆς περιμέτρου τῆς θή-

κης. Κάτω άριστερά, πάνω στό περιθώριο, πού έχει πλάτος 3,5 εκ., άνοίγεται όπή διαμ. 1,4 εκ. πού σχετίζεται μάλλον μέ τή στερέωση του γωρυτού, όπως δείχνει ή δουλεμένη μέ "ντισλίδικο" έσωτερική πλευρά του περιθωρίου. Έσωτερικά έχει λαξευτεί μέ "βελονάκι" ή κοιλότητα τής θήκης. Η έργασία αύτή θά μπορούσε νά δικαιολογηθεί μέ τήν υπόθεση ότι μέσα στό γωρυτό ήταν τοποθετημένα άπό τό στόμιό του τά συνήθη περιεχόμενα, τό τόξο δηλ. καί τά βέλη. Άλλά πιθανότερη είναι ή άποψη ότι ο γωρυτός ξεκουφώθηκε έσωτερικά, για νά γίνει έλαφρότερος.

Άπό πληροφορίες γνωρίζω ότι ο κ. Dörig δοκίμασε τό έκμαγείο αύτου του θραύσματος στην άμαζόνα του Μουσείου dei Conseruatori υποθέτοντας ότι ο γωρυτός ανήκει σ' αύτή τή μορφή, ή όποία πάνω στον άριστερό μηρό της παρουσιάζει ένα λάξευμα για τήν προσθήκη μιās ανάλογης τοξοθήκης. Τό άποτέλεσμα όμως νομίζω ήταν άρνητικό. Όπωςδήποτε ο γωρυτός του Μουσείου Χαλκίδας πρέπει νά σχετισθεί μέ μιá τοξεύουσα μορφή, πιθανόν άμαζόνα, άφου άποτελεϊ χαρακτηριστικό τής πολεμικής έξάρτησης μορφών πού πολεμούν μέ τόξο.

Βιβλιογραφία : Furtwängler, Aegina, 324. BCH 76 (1952) 223.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 41 - 42.

35. Τμήματα τόξων (Πίν. 29 β)

Μουσείο Χαλκίδας άρ. ευρ. 124 μα'

Μήκος α) 22,5 εκ., β) 12,3 εκ., γ) 5,2 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Τά τόξα άποτελοϋνταν άπό επιμέρους τμήματα πού ένώνονταν μεταξύ τους μέ μικρούς χάλκινους λεπτούς γόμφους.

α) συγκολλημένο άπό δυό κομμάτια· στό ένα άκρο, τό λεπτότερο, υπόλειμμα κάθετης όπης (για τή χορδή;) καί στό άλλο κομμάτι, όπή άπό τρυπάνι.

β) Σώζεται υπόλειμμα στρογγυλής όπης συνδέσμου (βάθος 3 εκ., διάμ. 7 χιλ.).

γ) Σώζονται υπόλείμματα χάλκινων γόμφων μολυβδοχοημένων.

Βιβλιογραφία : 'Αναφέρονται από τόν Πετράκο ΑΔ 17Β (1961/62) 145.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 55 άριστερά.

36. Τμήμα από τά σώματα δύο άλόγων σέ σύμπλεγμα (Πίν. 30-31) Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 73.
Σωζ. μήκος 93 εκ. Μέγ. σωζ. πλάτος 52 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Άπό τά σώματα σώζονται μόνον οί κορμοί, άκρωτηριασμένοι σέ πολλά σημεία. Τοϋ δεξιού άλόγου σώζονται ή κοιλιά, μέρος τής ράχης και ή άρχή από τά σκέλη. Άπό τό άριστερό άλογο δέν ύπάρχει παρά ό μισός κορμός κατά τόν άξονα. Οί δύο ένωμένοι κορμοί είναι δουλεμένοι σ'ένα κομμάτι μάρμαρο.

Όπως δείχνει τμήμα από τόν άνάγλυφο ίμάντα στα νώτα και ένα κόσμημα (σάν κουμπί) τής ιπποσκευής για τό δέσιμο τών ίμάντων, τά άλογα ήταν ζευγμένα, σέ τέθριππο άρμα· ό ρυμός θά περνούσε χαμηλά και λοξά άνάμεσα σ'αυτό τό ζευγάρι άλόγων και σ'ένα άλλο πού θά ήταν στα δεξιά του· θά στερεωνόταν στο μεγάλο όρθογώνιο τόρμο, διαστάσεων 5,8 x 2,6 εκ. και βάθους 10 εκ., πού ύπάρχει στο πλευρό τοϋ δεξιού άλόγου. Ίσως τόν ίδιο προορισμό έξυπηρετούσε και ή μικρή όπή, διαμ. 1,3 και βάθους 1,5, πού βρίσκεται στο κάτω μέρος τής κοιλιάς, έμπρός από τήν άρχή τοϋ πίσω δεξιού σκέλους τοϋ έξωτερικού άλόγου.

Κάτω από τήν κοιλιά τών άλόγων διαγράφονται άνάγλυφες οί άρτηρίες πού διακλαδώνονται σέ όλο τό μήκος. Κοντά στις μασχάλες και στα πλάγια τών γεννητικών όργάνων πού λείπουν, δηλώνονται οί πτυχές στο δέρμα. Στο πίσω (άριστερό) άλογο οί όρχεις ήταν πρόσθετοι, όπως δείχνει ή κατεργασία σ' αυτό τό τμήμα και μιá μικρή όπή. Τά άλογα είναι κοντόσωμα, αλλά γεμάτα. Τά θραύσματα από τά πόδια άλόγων πού έχουμε μπορούν ως προς τό μέγεθος τους νά διακριθοϋν σέ δύο ομάδες. Τής μιás τά θραύσματα προέρχονται από πόδια κατά τι μεγαλύτερα από τής άλλης. Μέ τους κορμούς αυτών τών άλόγων ταιριάζουν τά θραύσματα πού έχουν μικρότερη κλίμακα.

Βιβλιογραφία : Πρβλ. Lippold 73 σημ. 1. Caskey MFA 24.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 35 - 37, 110.

37. Τμήμα μηρού πρόσθιου δεξιού σκέλους αλόγου (Πίν. 32 α,β)
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 ζ΄
Ύψος 16,2 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Στό εύρετήριο περιγράφεται ώς δεξιά κνήμη άμαζόνας· όπως δηλώνουν όμως οι ανατομικές λεπτομέρειες προέρχεται πιθανότατα από τό κάτω μέρος του μηρού μέ τήν άρθρωση και τήν αρχή τής κνήμης αλόγου. Ός προς τό μέγεθος του κατατάσσεται στά θραύσματα σκελών πού είναι μικρότερης κλίμακας.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 44 (άριστερά), 123.

38. Τμήμα από πρόσθιο δεξιό σκέλος αλόγου (Πίν. 32 γ,δ).
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 ιθ΄
Μήκος 10,6 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται ή άρθρωση του γόνατου. Άνήκει σέ κνήμη πρόσθιου δεξιού σκέλους.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 50 (μέσο).

39. Τμήμα πίσω άριστερου σκέλους αλόγου (Πίν. 33 α, γ)
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 μζ΄
Ύψος 17,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται ή κνήμη από τή μέση περίπου και ή κλείδωση στό γόνατο.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 125 (άριστερά).

40. Τμήμα πρόσθιου δεξιού σκέλους αλόγου (Πίν. 33 β)
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 κ + νβ΄

*Ύψος 17,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Συγκολλήθηκε από δύο μικρότερα κομμάτια. Στο θραύσμα σώζεται τό μεγαλύτερο μέρος τής κνήμης.

Βιβλιογραφία : BCH 76, 1952, 223.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 122 (δεξιά, τό 124 κ') και 117 (δεξιά επάνω, τό 124 νβ').

41. Τμήμα πίσω δεξιοῦ σκέλους αλόγου (Πίν. 33 δ)
Μουσείο Χαλκίδας αρ. εὔρ. 124 κα' + νγ'
Μήκος 19 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται τό κάτω μέρος τοῦ μηροῦ, ἡ ἄρθρωση καί ἡ ἀρχή τής κνήμης τοῦ πίσω δεξιοῦ σκέλους. Συγκολλημένο από δύο κομμάτια.

Βιβλιογραφία : Ἴσως εἶναι τά δύο κομμάτια πού ἀναφέρονται στό BCH 76, 1952, 223 ὅτι συγκολλήθηκαν.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 122 (ἀριστερά τό 124 κα'), 125 (δεξιά, τό 124 νγ').

42. Τμήμα πρόσθιου δεξιοῦ σκέλους αλόγου (Πίν. 34 α).
Μουσείο Χαλκίδας αρ. εὔρ. 124 μθ'
*Ύψος 20 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται από τή μέση τής κνήμης μέ τήν ἄρθρωση ὡς λίγο πάνω από τήν ὀπλή. Ἡ ἐσωτερική πλευρά εἶναι ἀδρά δουλεμένη.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 46 (ἀριστερά).

43. Τμήμα πρόσθιου δεξιοῦ σκέλους αλόγου (Πίν. 34 β).
Μουσείο Χαλκίδας αρ. εὔρ. 124 μη'
*Ύψος 18,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται από τή μέση τής κνήμης ὡς τόν ταρσό. Ἡ ἐσωτε-

ρική επιφάνεια δουλεμένη με ντισλίδικο. Στο επάνω άκρο του θραύσματος σώζεται όπή διαμ. 1,2 εκ. και βάθους 1,5 εκ. για την υποδοχή μεταλλικού γόμφου στερέωσης.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 46 (δεξιά).

44. Τμήμα πρόσθιου δεξιού σκέλους αλόγου (Πίν. 34 γ)
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 να'
Ύψος 16,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται μέρος από την πρόσθια δεξιά κνήμη με τον ταρσό. Η έσωτερική πλευρά είναι κάπως πιό συνοπτικά δουλεμένη.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 49 (άριστερά).

45. Τμήμα πρόσθιου δεξιού σκέλους αλόγου (Πίν. 34 δ)
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 ν'
Ύψος 13 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται μέρος από την κνήμη με τον ταρσό. Η έσωτερική του πλευρά στο κατώτερο τμήμα της είναι κοιμμένη επίπεδη, δουλεμένη με τό βελονάκι.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 49 (δεξιά).

46. Τμήμα πλίνθου με την όπλή αλόγου (Πίν. 35 α).
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 ιη'.

Ύψος όπλης 8 εκ., μήκος πλίνθου 28,5 εκ., πλάτος πλίνθου 21,5 εκ., ύψος πλίνθου 5-5,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Πάνω στην πλίνθο σώζεται η όπλή του πρόσθιου δεξιού σκέλους ενός αλόγου. Η όπλή του άριστερου σκέλους πατούσε πάνω στο τετράγωνο έξαρμα που σώζεται παράλληλα περίπου, σε κάποια απόσταση από τη σωζόμενη όπλή. Η επάνω επιφάνεια στο πρόσθιο τμήμα της πλίνθου είναι δουλεμένη με ντισλίδικο. Η κάτω πλευρά είναι δουλεμένη με βελόνι. Η μέσα και η πίσω πλευρά είναι σπασμένες. Η πρόσθια και η έξω είναι δουλεμένες

μέ βελονάκι. Ἐπειδὴ ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ στὴ σωζόμενη ὄπλῃ παρουσιάζει λιγότερο λεπτομερειακὴ ἐργασία, ἡ κατεύθυνση τοῦ ἀλόγου ἦταν ἴσως ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς δεξιὰ. Ἡ ὄπλῃ τοῦ θραύσματος ἀνήκει στὴν ὁμάδα τῶν ἀλόγων τῆς μικρότερης κλίμακας.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 52.

47. Τμῆμα πλίνθου μέ τμῆμα πίσω ἀριστεροῦ σκέλους ἀλόγου (Πίν. 35 β).

Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 994 γ.

Ὑψος σωζ. τμήματος σκέλους 9 ἐκ., σωζ. πλάτος πλίνθου 18,5 ἐκ., ὕψος πλίνθου 5 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται ἡ ὄπλῃ καὶ μικρὸ τμῆμα τοῦ πίσω σκέλους πάνω ἀπὸ τὴν ὄπλῃ. Ἡ δεξιὰ (ἐσωτερικὴ) πλευρὰ τῆς εἶναι συνοπτικὰ δουλεμένη. Δεξιὰ ἀπὸ τὴν ὄπλῃ ἡ πλίνθος παρουσιάζει ἀνύψωση καὶ τὸ πάχος τῆς φθάνει τὰ 6 ἐκ. Ὅλη αὐτὴ ἡ πλευρὰ εἶναι δουλεμένη μέ τὸ βελονάκι. Τὴν ἴδια ἐργασία ἔχει καὶ τὸ τοίχωμα τῆς πλίνθου, ἀλλὰ πιο ἐπιμελημένη. Ἐπειδὴ ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς ὄπλῆς εἶναι πληρέστερα διαμορφωμένη, ἡ κίνηση τοῦ ἀλόγου, ὅπως παρατήρησε καὶ ὁ Πετράκος, καθορίζεται ἀπὸ δεξιὰ πρὸς ἀριστερὰ, ἀντίθετη δηλαδὴ ἀπὸ τὴν κίνηση τοῦ θραύσματος Κατ. I,46. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐλαφρὰ ἀνύψωση πού παρουσιάζει ἡ πλίνθος πίσω ἀπὸ τὴ δεξιὰ πλευρὰ τῆς ὄπλῆς. Τὸ ἄλογο ἐπομένως, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται τὸ θραῦσμα, ἀνήκει σὲ τέθριππο πού θά ἦταν στὸ ἀριστερὸ τμῆμα τοῦ ἀετώματος. Τὰ ἄλογα αὐτοῦ τοῦ τεθρίππου θά ἦταν μεγαλύτερα ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ, ἀφοῦ ἡ ὄπλῃ αὐτὴ εἶναι κατὰ 3 ἐκ. μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ὄπλῃ Κατ. I,46.

Βιβλιογραφία : ΑΔ Β'17, 1961/62, 144 κέ. Πίν. 165 β.

48. Ὀπλῃ πρόσθιου ἀριστεροῦ σκέλους ἀλόγου (Πίν. 36 α, β).

Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 124 νδ'

Ὑψος 11 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Κάτω από τήν όπλή σώζεται τμήμα τετράγωνου στηρίγματος (6,5 x 5 εκ.) πού ένωνε τήν όπλή μέ τήν πλίνθο. Ἡ δεξιά πλευρά παρουσιάζει πιό έπιμελημένη έργασία. Ἡ όπλή άνήκει στην ομάδα τών άλόγων μικρότερης κλίμακας.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 51 (άριστερά).

49. Ὅπλή πρόσθιου δεξιού σκέλους άλόγου (Πίν. 36 γ).

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 νε΄

Ύψος 11 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Κάτω από τήν όπλή σώζεται μικρό τμήμα από τό τετραγωνικό στήριγμα πού ένωνε τήν όπλή μέ τήν πλίνθο. Τό άλογο, στό όποιο άνήκει ή όπλή, ήταν μεγαλύτερο σέ κλίμακα από τό άλογο, στό όποιο άνήκει τό προηγούμενο θραύσμα.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 51 (δεξιά).

50. Μικρό θραύσμα μέ τούς δρχεις άλόγου (Πίν. 36 δ).

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 νστ΄

Ύψος 6,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζονται οι δρχεις και ή αρχή της βαλάνου (;). Τό υπόλοιπο τμήμα της ήταν από ξεχωριστό κομμάτι και στερεωνόταν μέ γόμφο πού έμπαινε σέ τόρμο από τόν όποιο σώζεται ένα τμήμα.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 48 (άριστερά).

51. Τμήμα ούρας άλόγου (Πίν. 37 γ)

Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 μδ΄

Μήκος 16 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται τό επάνω τμήμα της ούρας πού έχει πρισματική τομή. Οι τρίχινες δεσμίδες χωρίζονται σέ ομάδες πού συγκλίνουν σχηματίζοντας όξεεις γωνίες. Στην πίσω πλευρά της ούρας υπάρχει κοίλη γλυπτή έπιφάνεια΄ στη δεξιά έσωτερική πλευ-

ρά σχηματίζεται κοίλη αύλακα.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 120.

52. Τμήμα ούρας αλόγου (Πίν. 37 α).
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 μβ'
Μήκος 16 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κτυπημένη στήν κύρια ὄψη καί στά πλάγια. Τό τρίχωμα ἀποδίδεται μέ πυκνές κάθετες ἀνάγλυφες ραβδώσεις πού περιορίζονται στήν ἡμικυκλική ἐξωτερική πλευρά τῆς ούρας (παρόμοια ἀπόδοση τοῦ τριχώματος παρουσιάζει καί ἡ ούρά στό Μουσείο Ἀκροπόλεως άρ. 1342. Payne, ASMA, Πίν. 127). Τό λεῖο πίσω τμήμα, πού ἦταν ἀθέατο, διαμορφωνόταν πιθανότατα σέ στήριγμα τῆς ούρας.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 47 (ἀριστερά).

53. Τμήμα ούρας αλόγου (Πίν. 37 β).
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 μγ' + μγ''
Μήκος 15,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα μεγάλο καί ἕνα μικρό τμήμα πού ἔχουν συγκολληθεῖ. Πολύ καλή διατήρηση τῆς ἐπιφάνειας. Οἱ κάθετες τρίχινες δεσμίδες συγκλίνουν ἐλαφρά πρὸς τά κάτω, δημιουργώντας κυματισμούς ὁμοίους μέ αὐτοῦς πού παρουσιάζονται καί στό θραῦσμα Κατ. I, 51. Στήν ἐσωτερική πλάγια δεξιά πλευρά σώζεται ἀβαθῆς κοίλη αύλακα χοντροδουλεμένη, ἐνῶ στήν πίσω πλευρά ἡ ἐπιφάνεια εἶναι λεία. Οἱ ἐνδείξεις αὐτές, καθώς καί οἱ λεπτομέρειες ἀπόδοσης τοῦ τριχώματος πείθουν ὅτι τό θραῦσμα προέρχεται ἀπό τήν ἴδια ούρά.

Βιβλιογραφία : BCH 76, 1952, 223.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 47 (δεξιά).

54. Θραῦσμα ἀπό σῶμα πρισματικό (Πίν. 37 δ).
Μουσείο Χαλκίδας άρ. εύρ. 124 με'

Μήκος 8,5 εκ., πλάτος 4 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Τμήμα από τή χαίτη αλόγου με ανάγλυφες κάθετες δεσμί-
δες τριχών και με λεία τήν πάνω πλευρά. Ἡ υπόλοιπη ἐπιφά-
νεια σπασμένη.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 48 (μέσο).

55. Θραῦσμα από τήν κάτω σιαγόνα αλόγου (Πίν. 38 α, β).

Μουσείο Χαλκίδας αρ. εὐρ. 124 ξ'

Ὑψος 6 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται τό ἄκρο τῆς κάτω σιαγόνας με τμήμα τῆς γλώσσας.
Κάτω από τό χεῖλος τονισμένες οἱ ἀναδιπλώσεις τοῦ δέρματος.
Ἀπό τήν κάτω ὀδοντοστοιχία ἐλάχιστο τμήμα διακρίνεται. Στό
πίσω ἄκρο σώζεται τετράγωνος τόρμος διαστάσεων 2,4 x 3 εκ.
Τό θραῦσμα ἦταν ἐπομένως πρόσθετο σέ ἄλογο πού εἶχε ἀνοικτό
τό στόμα του. (Ὁ Παππαδάκης θεώρησε ὅτι τό θραῦσμα προέρχε-
ται ἀπό ρύγχος ἄγριου ζώου).

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 53 (πρῶτο ἀπό ἀριστερά),
65 (πρῶτο ἀπό δεξιά), 127 (ἀριστερά).

56. Τμήμα ταινίας με ἐπιγραφή (Πίν. 38 γ, δ).

Μουσείο Χαλκίδας αρ. εὐρ. 124 νζ'

Μήκος 12 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Ὅπως συμπεραίνεται ἀπό τά περιγράμματα καί τήν τομή
(σχέδιο Πίν. 38 δ), τό θραῦσμα προέρχεται ἀπό τήν στεφάνη
ἐνός τετράκνημου τροχοῦ ἄρματος. Ἡ ἀρχή τῆς μιᾶς ἀκτίνας
συμπίπτει με τήν ἔντονη καμπύλη πού διαμορφώνεται στό ἀρι-
στερό ἄκρο τῆς ταινίας. Στήν ἐξωτερική πλευρά τῆς ταινίας
σώζονται τά γράμματα ΕΖΕ. Ἡ ἐπιγραφή, ἐφόσον δεχτεῖ κανεῖς
ὡς ἀσφαλῆ τήν προέλευση τοῦ θραύσματος ἀπό τροχό ἄρματος,
θά πρέπει νά ἀνήκει στήν ὑπογραφή τοῦ καλλιτέχνη : Ὁ δεῖνα
ἐπό] εσε, ὅπως ἤδη ὑπέθεσε ὁ Furtwängler⁷⁰ ἢ ...ης ἐ[ποίει⁷¹.
Μιά ἄλλη συμπλήρωση πρότεινε ὁ Robertson⁷² καί ἡ Ridgway⁷³ :

Θ]εσε[ύς. Ἡ συμπλήρωση αὐτὴ δὲν φαίνεται πιθανὴ ἐφόσον ὁ τροχὸς τοῦ ἄρματος βρισκόταν σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ μορφή τοῦ θησέα. Ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ θραῦσμα θὰ μπορούσε νὰ συνδυασθεῖ μὲ τὴν ἀντυγα τοῦ ἄρματος ἀποκλείεται κατὰ τὴ γνώμη μου ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τομῆς καὶ ἀπὸ τὰ περιγράμματα, γιὰ τὰ ὁποῖα βρῖσκουμε παράλληλα σὲ τροχοὺς καὶ ὄχι σὲ ἀντυγες ἄρματος.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 48 (πρῶτο ἀπὸ δεξιά).

57. Στὸν κατάλογο τῶν βέβαιων θραυσμάτων πού προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐναέτιο διάκοσμο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος στὴν Ἐρέτρια συγκαταλέγεται καὶ ὁ κορμὸς τῆς ἀμαζόνας τοῦ Palazzo dei Conservatori, πού ἀποδόθηκε στὸ δυτικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὴν I. Κωνσταντίνου.

Ὁ κορμὸς (Πίν. 39, 40, 41), ὕψους 69 ἐκ., εἶναι ἀπὸ παριανὸ μάρμαρο. Ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ του ταυτίζονται μὲ τὶς τεχνικὲς λεπτομέρειες πού παρουσιάζουν τὰ θραύσματα τῆς Ἐρέτριας καὶ μὲ τὴν τεχνοτροπία τους. Οἱ συγκρίσεις τῆς Κωνσταντίνου δὲν ἀφήνουν καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀπόδοση.

Γιὰ τὴ περιγραφή τοῦ κορμοῦ βλ. I. Konstantinou AM 69/70, 1954/55, 41 κέ., Πίν. V-VI, Schefold, Meisterwerke 31 ἀρ. 169, εἰκ. σελ. 173, Helbig^h II 1966 Nr. 1508 (Fuchs), Bothmer, Πίν. 67 2α,β, Boardman, 185 εἰκ. 205, 1.

2.2. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΙΙ : ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ ΠΟΥ ΠΙΘΑΝΟΝ ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΑ ΕΝΑΕΤΙΑ ΓΛΥΠΤΑ

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου (σελ. 27) τὰ θραύσματα 1 - 7 εἶναι γνωστά μόνον ἀπό φωτογραφίες τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, στίς ὁποῖες ἀπεικονίζονται μαζί μέ γλυπτά τῶν ἐναετίων πού μᾶς σώθηκαν. Οἱ φωτογραφίες τοῦ Ἰνστιτούτου ἔγιναν τό 1913. Τά θραύσματα 8 - 9 εἶναι ἐπίσης γνωστά μόνο ἀπό φωτογραφίες τοῦ Ἰνστιτούτου πού τυπώθηκαν ἀπό παλιά ἀρνητικά τό 1970. Καί αὐτά τὰ θραύσματα δέν βρίσκονται σήμερα στό Μουσεῖο Χαλκίδας καί Ἐρέτριας. Τά ἐπόμενα δύο θραύσματα 10 - 11 εἶναι γνωστά μόνο ἀπό τίς περιγραφές τοῦ Παππαδάκη. Στό εὑρετήριο τοῦ Μουσείου Χαλκίδας σημειώνεται ὅτι δέν εἶχαν βρεθεῖ οὔτε σέ παλιότερους ἔλεγχους.

Τά θραύσματα 12 - 17 δέν εἶχαν ὡς τώρα συσχετισθεῖ μέ τὰ γλυπτά τῶν ἀετωμάτων τοῦ Δαφνηφόρου. Κατά τή γνώμη μου, δέν ἀποκλείεται νά ἀνήκουν στό σύνολο πού ἐξετάζουμε, γι'αὐτό καί κατατάσσονται στόν κατάλογο τῶν πιθανῶν θραυσμάτων.

1. Θραῦσμα μέ πτυχές ἐνδύματος (Πίν. 42α).

Τό θραῦσμα, πού εἰκονίζεται στό δεξιό ἄκρο τῆς φωτογραφίας DAI Athen, Chalkis 64, εἶχε μήκος περίπου 15 ἐκ. Οἱ πτυχές ἀνήκουν ἴσως σέ μικρό ἱμάτιο.

2. Τμήμα ἀπό γυμνό σῶμα (Πίν. 42β).

Τό θραῦσμα εἰκονίζεται στή φωτογραφία DAI Athen, Chalkis 68, ἀριστερά. Ἡ μέγιστη διάστασή του ἦταν περ. 14 ἐκ. Ἀπροσδιόριστο ἂν προέρχεται ἀπό σῶμα ἀνθρώπου ἢ ἀλόγου.

3. Τμήμα ἀπό σκέλος ἀλόγου (Πίν. 42γ).

Τό θραῦσμα εἰκονίζεται πρῶτο ἀπό τὰ ἀριστερά στή φωτογραφία DAI Athen, Chalkis 50. Μ. ὕψος (κατά προσέγγιση) 11 ἐκ.

4. Θραύσμα από σκέλος (;) αλόγου (Πίν. 42δ).

Τό θραύσμα εικονίζεται στο δεξιό άκρο τής φωτογραφίας DAI Athen, Chalkis 50. Μ. ύψος (κατά προσέγγιση) 10 εκ.

5. Θραύσμα άπροσδιόριστο (Πίν. 43α).

Εικονίζεται στη φωτογραφία DAI Athen, Chalkis 68 δεξιά καί 44 δεξιά. Μέγ. ύψος (κατά προσέγγιση) 15 εκ.

6. Θραύσμα άπροσδιόριστο (Πίν. 43β).

DAI Athen, Chalkis 64 μέσο. Μ. ύψος 9,5 εκ.

7. Μικρό θραύσμα (Πίν. 43γ).

Τρία ανάγλυφα φύλλα πού έκφύονται από τριφυλλόσχημο κάλυκα. Εικονίζεται στη φωτογραφία DAI Athen, Chalkis 121 (πάνω άριστερά).

8. Άκρο άριστερό χέρι (Πίν. 43ε, στ', ζ).

Φωτογραφίες DAI Athen, Neg. 70/1659-1664. Μέγεθος άγνωστο. Τό χέρι πού σώζεται από τό κάτω μέρος του πήχη εικονίζεται μέ τά δάκτυλα κλειστά. Τά νύχια δηλώνονται έγχάραικα έκτός από τό νύχι του αντίχειρα. Οι πεταγμένες φλέβες στην πάνω πλευρά τής παλάμης δείχνουν ότι τό χέρι άνήκει σε άνδρική μορφή.

9. Θραύσμα από τή δεξιά πλευρά κεφαλής άμαζόνας (Πίν. 43δ).

Φωτογραφίες DAI Athen, Neg. 70/1656-1657. Μέγεθος άγνωστο. Σώζονται τό κάτω τμήμα από τό δεξιό αυτί, πίσω από τό όποιο πέφτουν κάθετοι κυματιστοί βόστρυχοι μαλλιών. Τό πίσω μέρος του σωζόμενου τμήματος καλύπτεται από τό δερμάτινο πύλο πού φορούσε ή μορφή στο κεφάλι της. Για τή συσχέτιση του θραύσματος μέ τά γλυπτά τής Έρέτριας είναι ένδεικτικό τό κάλυμμα τής κεφαλής, για τό όποιο ύπάρχει ένα παράλληλο στην άμαζόνα του Καπιτωλίου (σώζεται ή άπόληξη του πύλου της πάνω στη μάζα

των μαλλιῶν στήν πλάτη). Ἐνισχυτική γιά τήν ἀπόδοση εἶναι ἐπίσης ἡ τεχνοτροπία, ὅπως διαπιστώνεται στίς λεπτομέρειες τῶν βοστρύχων (Πρβλ. τόν κρωβύλο τῆς Ἀντιόπης).

10. "Τεμάχιον στήθους γυμνοῦ μετ' ἐκφύσεως λαιμοῦ· δεξιόθεν πρόσθετον ἦτο τό ἀπό τοῦ μέσου τοῦ μαστοῦ (ἐκτετριμμένου καί τούτου) περί τόν ὦμον κλπ. μέρος (μικροῦ κορμοῦ)".

Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 124 θ.

Μέγ. ὕψος 19 ἐκ.

11. "Τεμάχιον ὑπογαστρίου καί ἀριστερῆς ὀσφύος (;) μικροῦ κορμοῦ γυμνοῦ".

Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 124 ι.

Ὑψος 10 ἐκ.

12. Ἀπροσδιόριστο θραῦσμα (Πίν. 44γ).

Μουσεῖο Ἐρέτριας ἀρ. 12459.

Μήκος 5,4 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Κυλινδρικό στέλεχος σπασμένο καί στά δύο του ἄκρα. Στήν κάτω πλευρά ἐπίπεδη ἀπόληξη ὡς εἶδος λεπτής πλίνθου. Τό κυλινδρικό σῶμα παρουσιάζει μείωση πρὸς τό ἕνα ἄκρο. Λειασμένη ὄλη ἡ ἐπιφάνεια.

13. Ἀπροσδιόριστο θραῦσμα.

Μουσεῖο Ἐρέτριας ἀρ. 12448.

Μήκος 10 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Ἡ μία του πλευρά ἐπίπεδη, ἀδρή, ἡ ἄλλη κυρτή, ἀλλά ὄχι κανονική : τό ἕνα μισό πιό ἐξογκωμένο μέ κάθετη παρειά, τό ἄλλο πιό χαμηλό σβῆνει ὀμαλότερα.

14. Τμήμα ἀπό κυλινδρικό μέλος μέ γλυπτή ἐπιφάνεια καί μέ μιά ὀπή, ἴσως ἀπό πήχη.

Μουσεῖο Ἐρέτριας, χωρίς ἀριθμό.

Μέγ. διάσταση 7,4 εκ. Μάρμαρο παριανό.

15. Ἀπροσδιόριστο θραῦσμα

Μουσεῖο Χαλκίδας, χωρίς ἀριθμό

Μέγ. διάσταση 11 εκ. Μέγ. ὕψος τῆς γλυπτῆς ἐπιφάνειας
3,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Θραῦσμα μέ λεία κυρτή ἐπιφάνεια στή μιὰ πλευρά του. Πα-
λιότερα εἶχε ταυτισθεῖ μέ τό θραῦσμα πού περιγράφει ὁ Παππα-
δάκης στό εὐρετήριο μέ ἀρ. 124 λζ'. Ἀλλά ἡ περιγραφή αὐτή
ἀνταποκρίνεται νομίζω περισσότερο στό θραῦσμα I, 33.

16. Θραῦσμα ἀπροσδιόριστο (Πίν. 44δ).

Μουσεῖο Χαλκίδας, χωρίς ἀριθμό.

Μέγ. ὕψος 11 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Στήριγμα (;), σπασμένο στή μιὰ πλευρά.

17. Τμήμα ἄκρου ἀριστεροῦ ποδιοῦ πάνω σέ πλίνθο (Πίν. 44α,β)

Μουσεῖο Ἐρέτριας, ἀρ. εὐρ. 594.

Ὑψος 15 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται ἀπό τή φτέρνα ὡς τό μέσο περίπου τοῦ πέλματος ἀπό
τήν ἐσωτερική πλευρά καί ὡς τήν ἀρχή τοῦ μικροῦ δακτύλου ἀπό
τήν ἐξωτερική. Ἡ ἐσωτερική ἐπιφάνεια κτυπημένη. Διακρίνεται
τό ἐξωτερικό κόκκαλο τοῦ ἀστράγαλου. Ἡ πλίνθος ἔχει ὕψος 5
εκ. Τό πλάγιο τοίχωμά της κάτω ἀπό τήν ἐξωτερική πλευρά τοῦ
ποδιοῦ εἶναι δουλεμένο μέ βελονάκι. Ἡ λεία κάτω πλευρά τῆς
πλίνθου ἔχει ἴχνη ἀπό βελόνι. Δέν ὑπάρχουν πολλά στοιχεῖα ὅτι
τό θραῦσμα προέρχεται ἀπό τό σύνολο τῶν ἀετωματικῶν γλυπτῶν.
Ἀμφιβολίες εἶχε διατυπώσει καί ἡ Κωνσταντίνου.

Βιβλιογραφία : I. Κωνσταντίνου ΠΑΕ 1952, 158 εἰκ. 3.

Φωτογραφία : DAI Athen, Neg. 79/141-143.

2.3. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΙΙΙ : ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ ΠΟΥ ΔΕΝ ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΑ ΕΝΑΕΤΙΑ ΓΛΥΠΤΑ

Από τόν Παππαδάκη ἔχουν καταγραφεῖ ὡς θραύσματα τῶν ἐναετίων τοῦ ναοῦ καί ὀρισμένα πού δέν ἀνήκουν σ'αυτό τό σύνολο. Τά θραύσματα 1 - 7 καί 9 ἀποσυσχετίζονται, γιατί εἶναι ἀπό πεντελικό μάρμαρο. Τό θραῦσμα 8 εἶναι ἀπό παριανό μάρμαρο, ἀλλά ἀνήκει σέ μορφή πολύ μεγαλύτερης κλίμακας ἀπό τίς μορφές τῶν ἀετωμάτων.

1. "Τεμάχιον κρεμαμένου ἱματίου μετά κατακορύφων σχηματικῶν παραλλήλων πτυχῶν".
Μουσεῖο Χαλκίδας, ἀρ. εὐρ. 124 ιε'
Μῆκος 10 ἐκ. Μάρμαρο πεντελικό.
2. Θραῦσμα μέ πτυχές ἐνδύματος.
Μουσεῖο Χαλκίδας, ἀρ. εὐρ. 124 ιστ'
Μέγ. διάσταση 10 ἐκ. Μάρμαρο πεντελικό.
3. Δεξιί χέρι παιδικῆς μορφῆς.
Μουσεῖο Χαλκίδας, ἀρ. εὐρ. 124 λγ'
Μῆκος 13 ἐκ. Μάρμαρο πεντελικό.
Κρατεῖ τμήμα ἐνδύματος.
4. Θραῦσμα μέ ἔξεργη ἐλεύθερη πτυχή.
Μουσεῖο Χαλκίδας, ἀρ. εὐρ. 124 λδ'
Μῆκος 10 ἐκ. Μάρμαρο πεντελικό.
5. Τμήμα ἀνδρικής ἀριστερῆς κνήμης (Πίν. 45α).
Μουσεῖο Χαλκίδας, ἀρ. εὐρ. 124 στ'
Ύψος 15 ἐκ. Μάρμαρο πεντελικό.
6. Τμήμα ἀριστερῆς κνήμης ἀνδρικής μορφῆς (Πίν. 45β).
Μουσεῖο Χαλκίδας, ἀρ. εὐρ. 124 ε'
Ύψος 23 ἐκ. Μάρμαρο πεντελικό.

Έργασία κατά πολύ μεταγενέστερη από τὰ ἀετώματα.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 121 (δεξιά).

7. Τμήμα από δεξιό πήχη ανδρικής μορφής (Πίν. 45δ).

Μουσείο Χαλκίδας, άρ. εύρ. 124 κγ'

Ύψος 16,5 εκ. Μάρμαρο πεντελικό.

Σώζεται ως πάνω από τόν καρπό. Στην έξωτερική πλευρά ή επιφάνεια είναι λεία κομμένη. Η πλαστική εργασία είναι μεταγενέστερη από τὰ ἀετώματα.

8. Τμήμα άριστερου μηρου ανδρικής μορφής (Πίν. 45γ).

Μουσείο Χαλκίδας, άρ. εύρ. 124 ιζ'

Ύψος 27,5 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Τό έξωτερικό τμήμα του μηρου λείπει. Η επιφάνεια είναι κάθετα κομμένη, δουλεμένη με βελονάκι. Στην έσωτερική πλευρά προς τό γόνατο σώζεται ήμικυκλική επιφάνεια έπαφής (run-tello).

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 112.

9. Θραύσμα με δύο κάθετες γλυφές και έλικες (Πίν. 44ε).

Μουσείο Έρέτριας, άρ. 12449.

Μέγ. μήκος 10,5 εκ. Μάρμαρο πεντελικό.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Neg. 79/138.

2.4. ΤΕΧΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ

Τά θραύσματα τῶν ἑναετίων γλυπτῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος στήν Ἐρέτρια προσφέρουν πολλά στοιχεῖα γιά τή μελέτη τῆς κατασκευῆς τους καί τῆς στερέωσῆς τους στό τύμπανο τοῦ αετώματος.

Χαρακτηριστικά στοιχεῖα γιά τή θέση τῶν μορφῶν καί τή στερέωσή τους στό τύμπανο εἶναι :

α) Ἡ συνοπτική ἐργασία πού παρατηρεῖται στίς ἀθέατες πλευρές τῶν ἀγαλμάτων. Στήν πίσω πλευρά τῆς Ἀθηνᾶς π.χ. ἔχουμε μιά περιληπτική ἐργασία μέ βελονάκι στό μέσο καί λάμα στά πλάγια⁷⁴. Χονδρικά δουλεμένος εἶναι καί ὁ ὄγκος τῶν μαλλιῶν στήν πλάτη τῆς Ἀθηνᾶς. Παρόμοια λεπτομέρεια ἔχουμε καί στήν πίσω πλευρά τοῦ κορμοῦ τοῦ θωρακοφόρου πολεμιστῆ Κατ. I,4, ἐνῶ τό ὑπόλοιπο τμήμα εἶναι δουλεμένο μέ ὀδοντωτό ἐργαλεῖο (ντισλίδικο) καί ἔχει λεῖτες τίς μεταβάσεις πρός τίς πλάγιες πλευρές.

Σέ μιά παρόμοια φάση ἐπεξεργασίας ἔχει προχωρήσει ὁ καλλιτέχνης καί στήν πίσω ὄψη τοῦ συμπλέγματος τῆς ἀρπαγῆς Κατ. I,1. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι διαβρωμένη, ἀλλά ὅπως διαπιστώνεται δέν ὑπάρχουν ἔχνη χοντροῦ ἐργαλείου. Στόν κορμό τῆς γυναίκας καί στό τμήμα τοῦ σώματος τοῦ ἀνδρα ἔχουμε διαμορφωμένους τούς κύριους μόνο πλαστικούς ὄγκους.

Ἀντίθετα, χονδρική ἐπεξεργασία, ἀνάλογα μέ τούς κορμούς τῆς Ἀθηνᾶς καί τοῦ πολεμιστῆ Κατ. I,4 ἔχουμε καί στήν ἐξωτερική πλευρά τοῦ σκέλους τῆς γυναικειᾶς μορφῆς Κατ. I,20.

β) Ἐκτός ἀπό τήν ἐργασία πού ἀναφέρθηκε καί ἡ ὁποία εἶναι χαρακτηριστική γιά ἀετωματικά γλυπτά, τοποθετημένα παράλληλα στό τύμπανο τοῦ αετώματος (πρβλ. τά σχετικά παραδείγματα τῶν ἑναετίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος στούς Δελφούς⁷⁵ ἢ τοῦ ναοῦ τοῦ Διός στήν Ὀλυμπία⁷⁶, τά θραύσματα τῶν γλυπτῶν τῆς Ἐρέτριας παρουσιάζουν καί μιά δεύτερη χαρακτηριστική λεπτομέρεια. Στήν πίσω πλευρά ὀρισμένων ἀπ'αὐτά σώζεται ἓνας μεγάλος τετράγωνος τόρμος γιά τήν ὑποδοχή τοῦ τένοντα πού ἔνωσε τίς μορφές μέ τό τύμπανο. Ἡ λεπτομέρεια αὐτή σώζεται στήν πίσω πλευρά τῆς Ἀθηνᾶς καί τοῦ συμπλέγματος

της άρπαγής, καθώς και στην πλάτη της άμαζόνας του Καπιτωλίου.

Οι τένοντες στερέωσης που σφηνώνονταν κάθετοι στο τύμπανο, μάς δίνουν με άρκετή άκρίβεια τή θέση των άγαλμάτων σε σχέση με τό τύμπανο του άετώματος. Οι τένοντες μολυβδοχοούνταν, όπως δείχνουν τά σωζόμενα υπολείμματα από μολύβι στον τόρμο του συμπλέγματος και στον τόρμο της 'Αθηνάς. Με βάση τό παράλληλο του άετώματος των 'Αλκιμεωνιδών στους Δελφούς⁷⁷ θά μπορούσαμε νά σκεφθούμε ότι και οι τένοντες στά άετωματικά γλυπτά της 'Ερέτριας ήταν από μάρμαρο⁷⁸. Πιθανότερο όμως είναι νά ήταν ξύλινοι. Τήν άποψη αυτή φαίνεται νά ένισχύουν όρισμένες λεπτομέρειες, όπως π.χ. τό γεγονός ότι ό τόρμος στην πλάτη της 'Αθηνάς είναι τραπεζιόσχημος με καλά δουλεμένα τοιχώματα, που διευρύνονται προς τόν πυθμένα του τόρμου, και άκόμα οι δύο πλάγιες όπές για τήν πρόσθετη στερέωση του τένοντα. Ξύλινοι τένοντες θά μπορούσε νά υποθέσει κανείς και για τό σύμπλεγμα Κατ. I,1, καθώς και τήν άμαζόνα του Καπιτωλίου.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των γλυπτών της 'Ερέτριας είναι οι πολλές πρόσθετες λεπτομέρειες από άλλα κομμάτια μαρμάρου. Πρόσθετα τοποθετούνται τά χέρια από τόν ώμο ή τό πάνω μέρος του βραχίονα (πρβλ. τά θραύσματα Κατ. I,1 , I,4 , I,6), από τόν πήχη (πρβλ. τό θραύσμα Κατ. I,2) ή από τόν καρπό, όπως συμβαίνει και στά θραύσματα Κατ. I,9 και I,12.

Προσθήκες είχαμε και στά σκέλη, στις περιπτώσεις που ή προσθήκη δέν επηρέαζε τήν στατικότητα του άγάλματος. Έτσι π.χ. ή πρόσθετη κνήμη στο σκέλος Κατ. I,23 μάς άναγκάζει νά συμπεράνουμε ότι τό βάρος του κορμού του άγάλματος έπεφτε κυρίως στο άλλο σκέλος.

Δουλεμένες σε ξεχωριστά κομμάτια μαρμάρου ήταν επίσης μικρές ή μεγαλύτερες λεπτομέρειες των ένδυμάτων, όπως π.χ. τά νύχια στα πόδια των δορών από τά αίλουροειδή στά θραύσματα Κατ. I,27 , I,28 , I,29. Στις περιπτώσεις αυτές ή στερέωση γινόταν με μικρούς μαρμαρίνους τένοντες, όπως δείχνουν τά σωζόμενα υπολείμματα στα θραύσματα Κατ. I,23 και I,29.

Πρόσθετα ήταν και διάφορα έξαρτήματα, όπως π.χ. οι γω-

ρυτοί. Τό θραῦσμα Κατ. I,31 εἶναι χαρακτηριστικό. Μὲ τόν ἴδιο τρόπο στερεωνόταν καί ὁ γωρυτός στήν ἀμαζόνα τοῦ Καπιτωλίου, ὅπως δείχνει ἡ κατεργασία στόν ἀριστερό μηρό καί ἡ σωζόμενη ὀπή μολυβδοχόησης.

Προσθῆκες εἶχαμε ἀσφαλῶς καί στά ἄλογα. Οἱ οὐρές τῶν ζῶων π.χ. Κατ. I,51 εἶναι βέβαιο ὅτι δουλεύτηκαν σέ ξεχωριστά κομμάτια καί σφηνώθηκαν μέσα σέ τὸρμους στό πίσω μέρος τῶν σωμάτων τῶν ζῶων. Προεξέχοντα στοιχεῖα, ὅπως π.χ. τό τμήμα ἀπό τό σαγόνι ἐνός ἀλόγου Κατ. I,32 ἦταν ἐπίσης πρόσθετα. Τά ἄλογα, ἢ ἔστω κάποια ἀπ'αὐτά, εἰκονίζονταν μέ ἀνοικτά τά στόματα. Πρόσθετα ἦταν καί τά γεννητικά ὄργανα, ὅπως δείχνει ἡ κατεργασία στό ἀντίστοιχο τμήμα τοῦ ἐνός ἀπό τά δύο ἄλογα τοῦ συμπλέγματος Κατ. I,36, Κατ. I,50.

Ἀναφορικά μέ τίς προσθῆκες μεταλλικῶν ἀντικειμένων, θά πρέπει νά ἀναφέρουμε τά ὄπλα στά χέρια τῶν μορφῶν (πρβλ.Κατ. I,13), λεπτομέρειες τῶν ἀρμάτων καί ὀρισμένες ἄλλες λεπτομέρειες ἀπό διακοσμητικά στοιχεῖα τῶν μορφῶν, ὅπως π.χ. τό στεφάνι στήν κεφαλή τῆς ἀνδρικής μορφῆς τοῦ συμπλέγματος Κατ. I,1 καί τά κεφάλια τῶν φιδιῶν στό γοργόνειο τῆς Ἀθηνᾶς.

Οἱ μαρμάρινες προσθῆκες μελῶν ἢ ἐξαρτημάτων τῶν μορφῶν εἶναι πολλές. Τό φαινόμενο ὅμως δέν εἶναι μοναδικό. Στήν πλαστική τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων μπορούμε νά βροῦμε πολλά ἀνάλογα. Ἀλλά καί σέ ἀετωματικά γλυπτά ὑπάρχουν ἐπίσης παράλληλα, ὅπως π.χ. στά ἐναέτια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας στήν Αἴγινα⁷⁹ καί στό πώρινο ἀέτωμα τῆς Προναίας στοῦς Δελφούς⁸⁰. Ἴσως στήν Ἑρέτρια οἱ περιπτώσεις νά φαίνονται περισσότερες ἀλλά αὐτό δέν ἔχει ἰδιαίτερη σημασία καί μέ κανένα τρόπο δέν μπορεῖ νά βασιστεῖ κανεῖς σ'αὐτό γιά νά ὑποστηρίξει τήν ὑπόθεση ὅτι οἱ προσθῆκες σχετίζονται μέ κάποια μεταγενέστερη ἐπισκευή. Μιά τέτοια ὑπόθεση θά ἦταν δυνατή, ἐάν ὑπῆρχαν καί ἄλλες συμπληρωματικές ἐνδείξεις π.χ. στήν ἀπόδοση τῶν πτυχῶν. Καταστροφές ἐξάλλου πού θά δικαιολογοῦσαν τίς ὑποτιθέμενες ἐπισκευές πού ἀναφέραμε, δέν διαπιστώνονται στά πληρέστερα σωζόμενα γλυπτά. Δέν ἔχουμε συμπληρώσεις σέ πτυχές ἢ στά πρόσωπα, στά ὁποῖα μιά καταστροφή ἀφήνει συνή-

θως κάποια σημάδια. Οι μαρμάρινες προσθήκες πού διαπιστώνονται στα γλυπτά τῆς Ἐρέτριας σχετίζονται μέ τήν ἀρχική ἐργασία καί δικαιολογοῦνται χωρίς καμιά δυσκολία.

2.5. ΤΑ ΧΡΩΜΑΤΑ

Ὁ Κουρουνιώτης περιγράφοντας τὸ σύμπλεγμα τῆς ἀρπαγῆς ἀναφέρει στὴν παρυφὴ τοῦ δερμάτινου θώρακα τῆς Ἀντιόπης "ein kompliziertes Mäandermuster", ἐνῶ στὸ ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ θώρακα "Reste anderer Ornamente"⁸¹. Ἡ περιγραφή ὁμως αὐτὴ δὲν φαίνεται ἀπόλυτα ἀκριβῆς. Ὁ Furtwängler εἶναι σαφέστερος· ἀναφέρει "ein grosses Ornament von in schräg fortlaufenden Linien sich folgenden eckigen Zacken gemalt; die Brustwarze ist von strahlenförmig von ihr ausgehenden gemalten Linien umgeben"⁸².

Στὸ εὐρετήριο τοῦ Μουσείου Χαλκίδας ὁ Παππαδάκης σημειώνει ὑπολείμματα χρωμάτων στoὺς βολβούς τῶν ματιῶν τῶν δύο μορφῶν τοῦ συμπλέγματος, στὸ διάδημα καὶ στὸ θώρακα τῆς Ἀντιόπης. Μὲ τὴν φωτογράφιση τοῦ συμπλέγματος ἀπὸ τὸν κ. V. Brinkmann (Πίν. 7 α, β) ἔχουμε βέβαιο τὸ σχέδιο τῶν κοσμημάτων τοῦ θώρακα τῆς Ἀντιόπης⁸³. Πρόκειται γιὰ ἕνα σύνθετο μαιανδρικό κόσμημα μὲ ἐπίσης σύνθετα ἀστέρια⁸⁴ στὰ τετράγωνα πού διατάσσονται σταυρωτὰ στὴν ἐπιπέδεια. Δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς βέβαιος γιὰ τὰ χρώματά τους. Στὸν πίνακα 7 β σημειώνονται στὸ ὑπόμνημα τὰ πιθανὰ χρώματα ὄλων τῶν λεπτομερειῶν τῆς διακόσμησης.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Κουρουνιώτη, πού μιλῶντας γιὰ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀθηνᾶς σημειώνει ὅτι δὲν σώζονται χρώματα, ὁ Furtwängler⁸⁵ καὶ ὁ Παππαδάκης, στὸ εὐρετήριο τοῦ Μουσείου Χαλκίδας, ἀναφέρουν χρωματιστές φολλίδες. Τοῦτο ἐπιβεβαιώθηκε καὶ μὲ τὴ νέα φωτογράφιση τοῦ γλυπτοῦ ἀπὸ τὸν κ. V. Brinkmann.

Τὰ κοσμήματα τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀμαζόνας Κατ. I, 5 ἀποτυπώθηκαν πληρέστερα στὸ σχέδιο τοῦ Α. Παπαηλιόπουλου (Πίν. 16). Εἶναι τεθλασμένες γραμμές πού τρέχουν παράλληλες καὶ σὲ κάποια ἀπόσταση ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς μορφῆς.

Ἐπολείμματα ἀπὸ χρώματα διακίνονται ἀκόμη καὶ στὸν γωρυτὸ Κατ. I, 34. Παρατηρήθηκαν ἤδη ἀπὸ τὸν Furtwängler⁸⁶ καὶ φαίνονται καλλίτερα στὴ φωτογραφία τοῦ Ἰνστιτούτου (Πίν. 28).

Ὁ Furtwängler ἀναφέρει καί ἕνα δεξιό πήχη μέ ὑπολείμματα ζωγραφικά (Rautenmuster). Ἴσως πρόκειται γιά τόν ἀριστερό πήχη Κατ. I,16.

Συμπληρωμένες μέ τά χρώματά τους οἱ μορφές, ἰδίως οἱ γυναικεῖς, θά ἔδιναν διαφορετική ἐντύπωση ἀπό αὐτή πού δίνουν σήμερα στό θεατή· ἀπό αὐτή τήν ἀποψη ἔξακολουθοῦν νά παραμένουν διδακτικές οἱ χρωματικές ἀναπαραστάσεις πού δίνει ὁ Furtwängler, Aegina, πίν. 104, 105 γιά τά ἀειώματα τῆς Ἀφαιίας στήν Αἴγινα.

3. ΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΑΕΤΩΜΑ

3.1. ΟΙ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΑ ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ

Ὁ Κουρουνιώτης στίς ἀνασκαφικές ἐκθέσεις του ἀναφέρει ρητά ὅτι τρία γλυπτά ἀπό τά σημαντικότερα (Κατ. I,1 , I,2 καί I,34) βρέθηκαν στή δυτική πλευρά τοῦ ναοῦ. Τίς ἔιδες πληροφορίες δίνει καί ὁ Παππαδάκης στό εὐρετήριο τοῦ Μουσείου Χαλκίδας. Ἡ θέση πού βρέθηκαν αὐτά τά θραύσματα, καθώς καί πολλά ἄλλα πού ἀναφέρονται σύντομα, μᾶς ἐπιβάλλει νά ἀποδώσουμε τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὑλικοῦ στό δυτικό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ.

Γιά τό θέμα πού εἰκονίζόταν σ'αὐτό τό ἀέτωμα κανείς σήμερα δέν ἀμφιβάλλει ὅτι ἦταν μιὰ ἀμαζονομαχία. Οἱ παλιότερες ἀπόψεις τοῦ Picard καί τοῦ Dugas ὅτι τό σύμπλεγμα τῆς ἀρπαγῆς εἰκονίζει τόν Πηλέα καί τή θετίδα⁸⁷, ἀναιροῦνται ἀπό τίς ἐνδείξεις τῶν θραυσμάτων τῶν γυναικείων μορφῶν πού εἰκονίζουν ἀμαζόνες. Ἡ ἐρμηνεία βασίζεται τόσο στά ἐνδυματολογικά στοιχεῖα (δερμάτινοι θώρακες, ἀναξυρίδες, πῖλοι) καί τά ὄπλα τῶν μορφῶν (τόξα, γωρυτοί), ὅσο καί στά μοτίβα στά ὁποῖα εἰκονίζονται. Ἀλλά καί ἡ ἔιδια ἡ γυναικεία μορφή τοῦ συμπλέγματος Κατ. I,1 χαρακτηρίζεται ὡς ἀμαζόνα ἀπό τό δερμάτινο θώρακα πού φορεῖ, ἔνδυμα πού φοροῦν καί ἄλλες γυναικεῖες μορφές τῆς σύνθεσης. Μέ τή στεφάνη στό κεφάλι χαρακτηρίζεται ὡς ἡ βασίλισσα τῶν ἀμαζόνων.

Μέσα στή σύνθεση τῆς ἀμαζονομαχίας ἐντάσσεται καί ἡ σκηνή τῆς ἀρπαγῆς τῆς βασίλισσας ἀπό ἓνα ἀγένειο ἄνδρα, ντυμένο μέ μικρό ἱμάτιο καί μέ στεφάνι στήν κεφαλή. Ἡ μορφή αὐτή δέν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλη ἀπό τόν θησέα.

Πρόβλημα ἀποτελεῖ ἡ παρουσία τῆς Ἀθηνᾶς σ'αὐτή τή σύνθεση. Ἡ λύση πού προτάθηκε, νά μετατεθεῖ ἡ μορφή τῆς θεᾶς στό ἀνατολικό ἀέτωμα⁸⁸, δέν εἶναι δυνατό νά ὑποστηριχθεῖ, γιατί καί αὐτός ὁ κορμός προέρχεται ἀπό τή δυτική πλευρά τοῦ ναοῦ. Μία δεύτερη ἐνδειξη, πού μᾶς δίνει ἡ ἐπεξεργασία καί ὁ τόρμος στήν πίσω πλευρά τοῦ ἀγάλματος, εἶναι ὅτι ἡ θεά ἔστεκε κατενώπιον στό ἀέτωμα. Ἡ θέση της δέν μπορεῖ νά ἦταν

πουθενά άλλοῦ παρά στόν ἄξονα τοῦ ἀετώματος. Τό μέγεθος τοῦ ἀγάλματος ἀποκλείει κάθε ἄλλη θέση.

Ἀπό τήν ἔρευνα τῶν θραυσμάτων προέκυψαν ἐπίσης ἐνδείξεις ὅτι στό ἀέτωμα εἰκονίζονταν δύο τέθριππα, ἀφοῦ οἱ ὀπλές ἀλόγων πού σώζονται διαφέρουν μεταξύ τους ὡς πρός τό μέγεθος. Δύο τέθριππα ἐξάλλου ἐπιβάλλουν οἱ κανόνες τῆς συμμετρίας πού χαρακτηρίζουν τίς ἀρχαϊκές, ἀλλά καί τίς κλασικές συνθέσεις, ὅταν τά ἄρματα εἰκονίζονται ἀπό τό πλάι. Ἄν δέν δεχθοῦμε τίς ἐνδείξεις πού μᾶς δίνουν οἱ ὀπλές γιά δύο ἄρματα, τότε εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά τοποθετήσουμε ἕνα μόνο τέθριππο στό μεσαῖο τμήμα τοῦ ἀετώματος. Αὐτή ἡ τοποθέτηση ὅμως ὄχι μόνο δέν ἔχει κανένα παράλληλο στίς ἀετωματικές συνθέσεις τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν καί κλασικῶν χρόνων, ἀλλά ἐκτοπίζει ἀπό τό μέσο τοῦ ἀετώματος καί τή μορφή τῆς Ἄθηνᾶς, ἡ ὁποία δέν εἶναι δυνατό ἐξαιτίας τοῦ μεγέθους της νά τοποθετηθεῖ πίσω ἀπό τή σκηνή τῆς ἀρπαγῆς ἢ ἐμπρός ἀπό τά ἄλογα τοῦ τεθρίππου. Ἀδύνατο εἶναι ἐπίσης νά τοποθετηθεῖ στόν ἄξονα τοῦ ἀετώματος, ἔτσι ὥστε νά καλύπτει ἢ νά καλύπτεται ἀπό τό τέθριππο, γιὰτί τό γεῖσο τοῦ ἀετώματος εἶναι ἀδύνατο νά εἶχε τόσο βάθος. Ἀναγκαστικά λοιπόν καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἄθηνᾶ ἦταν στημένη κατενώπιον στόν ἄξονα τοῦ ἀετώματος. Ἐνα τέθριππο, τό τέθριππο τοῦ θεσῆα πού ἀρπάζει τή βασίλισσα τῶν ἀμαζόνων, ἦταν τοποθετημένο δεξιά ἀπό τήν Ἄθηνᾶ στό νότιο τμήμα τοῦ ἀετώματος, ἐνῶ ἕνα ἄλλο ὑπῆρχε ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τῆς θεᾶς, στό βόρειο τμήμα τοῦ ἀετώματος. Πέρα ἀπό αὐτά τά τέθριππα ὑπῆρχαν μορφές μαχομένων πολεμιστῶν καί ἀμαζόνων.

Μέ βάση αὐτούς τούς συλλογισμούς μποροῦμε νά θεωρήσουμε βέβαιη τήν παρουσία τῆς Ἄθηνᾶς στό μέσο τῆς ἀμαζονομαχίας τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τῆς Ἐρέτριας. Ἡ θεά εἰκονιζόταν ἐδῶ ὡς θεατῆς καί συνάμα ὡς προστάτης τοῦ ἥρωα ἢ τῶν ἠρώων πού μάχονταν τίς ἀμαζόνες. Μέ αὐτές τίς σκέψεις καί μέ βάση ἀνάλογα παραδείγματα, ὅπως π.χ. οἱ ἀετωματικές συνθέσεις τῆς Ἀφαιας καί τοῦ ναοῦ τοῦ Διός στήν Ὀλυμπία, θά μποροῦσε νά δικαιολογήσει κανεῖς τήν παρουσία τῆς θεᾶς. Γιά τή θέση τῆς Ἄθηνᾶς στό μέσο τῆς Ἀμαζονομαχίας τῆς Ἐρέτρι-

ας υπάρχει ένα δεύτερο σύγχρονο είκονογραφικό παράλληλο στο δυτικό άετωμα του ναού της Ἀθηνᾶς στην Καρθαία της Κέρας. Ἀπό τό ναό αὐτό, στόν ὁποῖο εἰκονίζόταν ἐπίσης ἀμαζονομαχία, σώθηκε ἕνας κορμός Ἀθηνᾶς⁸⁹. Οἱ δύο κύριες μορφές τῆς ἀμαζονομαχίας, ὁ θησέας καί ἡ Ἀντιόπη, εἰκονίζονταν πιθανόν στό κεντρικό ἀκρωτήριο τοῦ ναοῦ πλαισιώνοντας μιὰ γυναικεία μορφή μεγάλου μεγέθους⁹⁰.

Ἐνα ἄλλο πιθανό παράδειγμα ἔχουμε ἀπό τά κλασικά χρόνια. Ὁ E. La Rocca ἀναγνώρισε σέ ὀρισμένες γνωστές ἀετωματικές μορφές, καθώς καί σέ μερικές ἄλλες, ἀγνωστες ὡς τώρα, μορφές πολεμιστῶν καί ἀμαζόνων ἀπό τή Ρώμη, ἀγάλματα ἑνός ἀετώματος τῶν χρόνων γύρω στά 430 π.Χ. πού εἰκόνιζε ἀμαζονομαχία. Μέ τά γλυπτά αὐτά συνδυάζεται ὡς πρός τή τεχνοτροπία καί ἕνας κορμός Ἀθηνᾶς, πού, ὅπως ὑποθέτει ὁ La Rocca μέ βάση τό μέγεθος τῆς μορφῆς, ἦταν στημένη στό μέσο τῆς ἀετωματικῆς σύνθεσης⁹¹.

3.2. ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ

Τό θέμα τῆς ἀμαζονομαχίας ἔχει ἀναγνωρισθεῖ ὡς τώρα στά ἀετώματα ὀρισμένων ὑστεροαρχαϊκῶν ναῶν καί κτιρίων, ἀλλά στίς περισσότερες περιπτώσεις οἱ συνθέσεις σώζονται τόσο ἀποσπασματικά ὥστε ἡ ἐρμηνεία τῶν παραστάσεων παραμένει ἀβέβαιη.

Τό παλιότερο, ἀετωματικό ὄπως πιστεύεται, μνημεῖο εἶναι τό πῆλινο σύμπλεγμα ἀπό ἀγνωστο κτίριο στήν Κόρινθο⁹². Σώζονται ὁ πεσμένος κορμός μιᾶς ἀμαζόνας καί τά κάτω ἄκρα ἀπό δύο πολεμιστές πάνω σέ πλίνθο. Σώζονται ἀκόμη ἕνα κεφάλι, τμήματα ἀπό πρόσωπο, στήθος μέ τελαμῶνα, ἕνας βραχίονας καί πτυχές ἀπό ἔνδυμα.

Ἄπό ἕνα μικρό κτίριο στά Τοπόλια τῆς Κωπαΐδας προέρχεται τό δεξιό ἄκραῖο τμήμα τοῦ τυμπάνου ἐνός μαρμάρινου ἀετώματος⁹³. Σώζεται ἡ μορφή μιᾶς πεσμένης ἀμαζόνας πού στηρίζεται στόν ἀριστερό της ἀγκῶνα, ἐνῶ μέ τό δεξί προσπαθεῖ νά τραβήξει ἕνα βέλος ἀπό τόν γωρυτό. Δεξιότερα διακρίνεται τό σκέλος μιᾶς ἄλλης μορφῆς πού φεύγει (Πίν. 46, α).

Στήν Αἴγινα εἰκονιζόταν ἡ ἀμαζονομαχία στό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος στή "Κολῶνα"⁹⁴. Σώζονται τμήματα ἀλόγων ἀπό τέθριππο, κορμοί ἀπό ἀμαζόνες καί ἀνδρικές μορφές πολεμιστῶν. Τά ἀγάλματα εἶναι ἀπό μάρμαρο. Τελευταῖα ἀποδόθηκαν στό ἴδιο ἀέτωμα μιᾶ ξαπλωμένη ἀνδρική μορφή καί τμήμα μορφῆς πολεμιστῆ μέ θώρακα καί χιτωνίσκο ἀπό τό Ἐθνικό Μουσεῖο⁹⁵.

Ἄμαζονομαχία ὑποθέτει ὁ Ohly ὅτι εἰκονιζόταν καί στή μιᾶ ἀπό τίς δύο συνθέσεις πού ἦταν στημένες κοντά στό βωμό τῆς Ἀφαίας⁹⁶. Σώθηκαν μόνο κεφάλια, ἀνδρικά καί γυναικεῖα καί χέρια πού δείχνουν ὅτι κρατοῦσαν τόξα. Πιθανό νά προορίζονταν γιά τό δυτικό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας, πού ἀντικαταστάθηκε γιά κάποιον λόγο ἀπό τή γνωστή ἀετωματική σύνθεση τῆς Γλυπτοθήκης τοῦ Μονάχου.

Τό μῦθο τῆς Ἄμαζονομαχίας ὑπέθεσε ὁ Adamesteanou ὅτι εἰκόνιζε καί τό δυτικό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Λυκείου στό Μεταπόντιο, ἀπό τό ὁποῖο προέρχονται θραύσματα γλυ-

πτῶν ἀπό πῶρο καί μάρμαρο⁹⁷. Ἐνας κορμός πάντως πού εἶχε ἐρμηνευθεῖ ὡς κορμός τοξεύουσας ἀμαζόνας εἶναι μᾶλλον, ὅπως παρατηρήθηκε⁹⁸, κορμός πολεμιστῆ πού σκύβει νά σηκώσει κάποιον πληγωμένο συμπολεμιστή του. Τά γλυπτά αὐτά χρονολογοῦνται στά 500-480 π.Χ..

Ὁ ναός τῆς Ἀθηνᾶς στήν Καρθαία τῆς Κέας εἶχε, ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη, ἀμαζονομαχία στό μεσαῖο ἀκρωτήριο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς⁹⁹. Ὁ ναός εἶχε γλυπτά καί στά ἀετώματα, ὅπως δείχνουν τά θραύσματα πού σώθηκαν (τμήματα ἀνδρικών καί γυναικείων κορμῶν καί τμήματα ἀλόγων ζευγμένων σέ ἄρμα).

Τό ἴδιο θέμα ὑπέθεσαν καί γιά τό δυτικό ἀέτωμα τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων στούς Δελφούς, ἀλλά ὅπως μέ τό πρόβλημα τῆς χρονολόγησης τοῦ θησαυροῦ, ἔτσι καί γιά τά θέματα τῶν ἀετωμάτων ἐκφράστηκαν διάφορες ἀπόψεις¹⁰⁰.

Ἀμαζονομαχία ἦταν ἴσως καί τά θέματα τῆς ζωφόρου καί τοῦ ἀετώματος τοῦ θησαυροῦ τῶν Μασσαλιωτῶν στό ἱερό τῆς Προναίας στούς Δελφούς¹⁰¹, ἀλλά καί ἐδῶ ἡ ἐρμηνεία τῶν θραυσμάτων δέν στηρίζεται σέ ἀρκετές ἐνδείξεις. Κατά τόν De la Coste εἶναι ἀπίθανο τό 525, ὅπου χρονολογεῖ τόν θησαυρό, νά εἰκονίζεται τό θέμα. Ἀντίθετα ὁ Schefold πιστεύει ὅτι στό ναό τῆς Λάρισσας στόν Ἐρμο (γύρω στά 530) εἰκονιζόταν ἤδη ἡ ἀπαγωγή τῆς Ἀντιόπης ἀπό τόν Θησέα, μέ τήν παρουσία τοῦ Ἡρακλῆ, πάνω σέ τέθριππο στόν κεντρικό ἀξονα¹⁰².

Ἀνεξάρτητα ἀπό τό πόσο βέβαιο εἶναι τό θέμα σέ μερικές ἀπό τίς ἀετωματικές συνθέσεις πού ἀναφέραμε, καμιά ἀπ'αὐτές δέν σώζεται πλήρως γιά νά βοηθήσει στήν ἀναπαράσταση τῆς σύνθεσης τοῦ ἀετώματος τῆς Ἐρέτριας. Ἄγνωστο ἐπίσης παραμένει γιά τίς παραστάσεις πού ἀναφέρθηκαν, ποιὰ ἀκριβῶς ἀμαζονομαχία εἰκόνιζαν. Στό ἀέτωμα τῆς Ἐρέτριας ὅμως ἡ παρουσία τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς πού ἀρπάζει τή βασίλισσα τῶν ἀμαζόνων δείχνει ὅτι πρόκειται γιά μιὰ ἀμαζονομαχία μέ τόν Θησέα. Τό ἐρώτημα εἶναι ἂν ἡ ἀρπαγή σχετίζεται μέ τήν ἐκστρατεία πού ἐπιχείρησε ὁ Θησεῆς μαζί μέ τόν Πειρίθου γιά τήν ἀρπαγή τῆς Ἀντιόπης ἢ μέ τήν ἀπό κοινοῦ ἐκστρατεία τοῦ Θησέα καί τοῦ Ἡρακλῆ ἐναντίον τῶν ἀμαζόνων. Ἡ δεύτερη πε-

ρίπτωση μάς είναι γνωστή μόνον από τή γραπτή παράδοση¹⁰³. 'Αντίθετα γιά τήν πρώτη ύπάρχει καί μιά σειρά παραστάσεων στήν άγγειογραφία.

'Ο Θησέας μέ τήν 'Αντιόπη είκονίζονται στά έξής άττικά άγγεία, πού χρονολογούνται μεταξύ 520 καί 500 καί πού συγκεντρώθηκαν από τόν D.v. Bothmer¹⁰⁴.

1. Μελανόμορφος άμφορέας στό Μόναχο¹⁰⁵. 'Ο Θησέας άνεβαίνει στό άρμα, όπου στέκονται ήδη ο ήνίοχος καί η 'Αντιόπη. Μιά μορφή πολεμιστή τρέχει δίπλα στό άρμα, ένώ από τήν αντίθετη κατεύθυνση έρχεται ο Ποσειδώνας.

2. Μελανόμορφος άμφορέας στή Νεάπολη¹⁰⁶. 'Ο Θησέας σηκώνει στήν άγκαλιά του τήν 'Αντιόπη καί ο ήνίοχος έτοιμάζεται νά άνεβεί στό άρμα. Στο άριστερό άκρο ο Ποσειδώνας.

3. Μελανόμορφη ύδρία στή Ν. 'Υόρκη¹⁰⁷. 'Επάνω στό άρμα (συνωρίδα) στέκεται ο Θησέας, η 'Αντιόπη καί ο ήνίοχος. 'Ακολουθούν ο Πειρίθους καί ο Φόρβας.

4. Μελανόμορφη λήκυθος από τή Ριτσώνα στό Μουσείο τής θήβας¹⁰⁸. 'Ο Θησέας σκύβει στήν προσπάθειά του νά σηκώσει ψηλά τήν 'Αντιόπη (Πίν. 46 β).

5. 'Ερυθρόμορφη κύλικα του Όλτου στό Βρετανικό Μουσείο¹⁰⁹. 'Ο Θησέας έχει άνεβάσει στό άρμα τήν 'Αντιόπη καί τοξεύει προς τά πίσω. 'Ακολουθούν ο Πειρίθους καί ο Φόρβας.

6. 'Ερυθρόμορφη κύλικα του Όλτου στήν 'Οξφόρδη¹¹⁰. 'Ο Θησέας σηκώνει στήν άγκαλιά του τήν 'Αντιόπη καί πλησιάζει τό άρμα πού ξεκινά μέ τόν ήνίοχο. 'Ακολουθούν τρέχοντας οι δύο σύντροφοί του, ένώ από τό άλλο άκρο τούς χαιρετίζει ο Ποσειδώνας.

7. 'Ερυθρόμορφος άμφορέας του Μύσωνα στό Λοΰβρο ("Άγγεϊο Κροίσου")¹¹¹. 'Ο Θησέας κρατεί στήν άγκαλιά του τήν 'Αντιόπη τρυφερά τούς ακολουθει ο Πειρίθους. Τό άγγείο χρονολογήθηκε στα χρόνια 500-490.

8. 'Ερυθρόμορφος ψυκτήρας του Μύσωνα στό Βατικανό¹¹². Παριστάνεται ο Θησέας, πού κρατεί τήν 'Αντιόπη, κοντά τους είκονίζεται ο Πειρίθους. Πίσω τους ακολουθούν Έλληνες καί Άμαζόνες μέ τά όνόματά τους ('Αντιόπη, Άνδρομάδεια, Εύρύκλεια).

Ένα δοσρακο στήν 'Οξφόρδη¹¹³ μέ τήν ἐπιγραφή [Αντιό]πεα σώζει μόνο ένα τμήμα ἄρματος. Ὁ V. Bothmer ἀναφέρει ἐπίσης ένα δοσρακο στό Erlangen, πού χρονολογεῖ στά μέσα τοῦ 5ου αἰ π.Χ.¹¹⁴. Μιά ἄλλη παράσταση ἀναφέρει ἡ Elis. Rohde στή Bibliothèque Nationale¹¹⁵. Εἰκονίζεται ὁ Θησεάς πού ἀνεβαίνει στό ἄρμα, ὁ Φόρβας καί ἡ Ἀντιόπη δίπλα στό ἄρμα.

Στήν κατωιταλιωτική ἐρυθρόμορφη ὑδρία στό Leningrad¹¹⁶ ἡ ἄρπαγή παριστάνεται ἐντελῶς διαφορετικά. Ἡ Ἀντιόπη, ὁ Φόρβας καί ἕνας ἄλλος νέος εἶναι ἀνεβασμένοι στό ἄρμα. Ὁ Θησεάς μάχεται τίς ἀμαζόνες, ἡ μιὰ ἔχει τό ὄνομα Ἀνδρο [μάχη]

Εἰκονογραφικά, οἱ παραπάνω ἀγγειογραφίες δέν ἔχουν μεγάλη σχέση μέ τό ἀέτωμα τῆς Ἐρέτριας. Ἡ Ἀθηνᾶ δέν ἐμφανίζεται πουθενά. Προστάτης τοῦ θησεά εἶναι ὁ Ποσειδῶνας¹¹⁷. Σέ κανένα ἀγγεῖο ἀπό τά παραπάνω δέν εἰκονίζονται δύο ἄρματα, ἀν καί σέ σκηνές μάχης παριστάνονται συχνά δύο ἄρματα μέ ἀντίθετη κατεύθυνση, ὅπως π.χ. στόν κρατήρα τῆς Villa Giulia μέ παράσταση Ἡρακλῆ καί Κύκνου στόν ὄμο¹¹⁸.

Ὁ Θησεάς στά περισσότερα ἀγγεῖα ἔχει γενειάδα, δύο φορές εἶναι ἀγένειος, φορεῖ τήν πανοπλία του καί μόνο στήν κύλικα τοῦ Λονδίνου δέν φορεῖ κράνος. Ἡ Ἀντιόπη εἰκονίζεται μέ τήν ἀνατολική της ἐνδυμασία μέ ἐξαίρεση τά ἀγγεῖα τῆς Νεαπόλεως καί τῆς Ν. Ὑόρκης, ὅπου δέν φορεῖ τόν πῖλο. Τό δεξιό της χέρι τείνει συνήθως πρὸς τά πίσω καί τοῦτο ἔχει ἐρμηνευθεῖ ὡς ἐπίκληση γιά βοήθεια· δέν ἀποκλείεται ὅμως νά σημαίνει προτροπή στούς Ἕλληνες γιά φυγή ἢ ἀκόμη ταραχή γιά τήν καταδίωξη τῶν ἀμαζόνων. Πάντως ἀντίσταση στόν θησεά δέν δείχνει καί ἐκεῖνος τήν κρατεῖ προστατευτικά. Στήν κύλικα τοῦ Λονδίνου τοξεύει ἀπό τό ἄρμα πρὸς τά πίσω, ἀλλά οἱ σύντροφοι τοῦ θησεά δέν ἀντιδροῦν· πιθανόν ἡ Ἀντιόπη νά στρέφεται ἐναντίον τῶν ἀμαζόνων. Ὁ Πειρίθους γενειοφόρος καί ὀπλισμένος ἀκολουθεῖ τόν θησεά σέ τέσσερις παραστάσεις. Ἡ ἀσπίδα του ἔχει σέ τρία ἀγγεῖα ὡς ἐπίσημα ταῦρο¹¹⁹ καί σ'ένα ἄλλο ἔχει ἀετό, ἐνῶ ὁ Φόρβας¹²⁰, πού ἐμφανίζεται σέ δύο ἀγγεῖα, ἔχει ὡς ἐπίσημα τρισκελές. Ὁ Ἡρακλῆς λείπει ἀπό ὅλες τίς παραστάσεις τῆς ἀπαγωγῆς, ἀλλά ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ἡ κοινή ἐκστρατεία τοῦ Ἡρακλῆ καί τοῦ θησεά ἐναντίον τῶν ἀμαζόνων

νων δέν έχει ως τώρα αναγνωρισθεῖ μέ βεβαιότητα σέ κανένα μνημεῖο.

Κοινοί ἀγῶνες Θησέα καί Ἡρακλῆ δέν ἐμφανίζονται σέ ἀγγεῖα¹²¹. Ὁ Ἡρακλῆς μόνος σέ ἀγῶνα μέ τίς ἀμαζόνες ἐμφανίζεται ἀπό τό δεύτερο τέταρτο τοῦ 6ου αἰ. σέ πλῆθος ἀπό μελανόμορφα ἀγγεῖα καί σέ πολύ λίγα ἐρυθρόμορφα. Μετά τά μέσα τοῦ 5ου αἰ. δέν ὑπάρχει ἀμαζονομαχία μέ Ἡρακλῆ. Ὁ Θησέας λείπει στίς παραστάσεις τῶν παλιότερων μελανόμορφων ἀγγείων μέ ἀμαζόνες καί ἡ πρώτη του ἐμφάνιση εἶναι στήν ἀπαγωγή τῆς Ἀντιόπης. Πρίν ἀπό τήν κλασική ἐποχή δέν εἰκονίζεται ὁ Θησέας σέ μάχη μέ τίς ἀμαζόνες. Τότε ἐμφανίζεται νά πολεμᾷ συνήθως μέ τήν Ἀνδρομάχη ἢ τήν Ἀντιάνειρα, ἐνῶ δέν εἶναι βέβαιο ὅτι ἀγωνίζεται ἐναντίον τῆς Ἀντιόπης¹²². Ἀντίθετα, σέ ἄλλα μνημεῖα έχει ἀναγνωρισθεῖ νά ἀποκρούει ὁ Θησέας τίς ἀμαζόνες στήν Ἀττική, ἔχοντας τήν Ἀντιόπη μέ τό μέρος του, ἢ ἀκόμη νά ἐκδικεῖται τό θάνατό της¹²³.

Γιά τό σύνολο, λοιπόν, τῆς παράστασης δέν ὑπάρχει κανένα εἰκονογραφικό παράλληλο πού νά βοηθεῖ στήν ἀναπαράσταση τῆς σύνθεσης τοῦ αἰτώματος τῆς Ἐρέτριας. Ὑπάρχουν ὅμως παράλληλα γιά τό σύμπλεγμα τῆς ἀρπαγῆς, τά ἄρματα, καθώς καί γιά τίς μορφές τῶν ἀμαζόνων πού σώζονται πληρέστερα.

Ἡ ἀρπαγή γυναίκας ἀπό ἄνδρα εἶναι πολύ ἀγαπητό θέμα στά τελευταῖα χρόνια τοῦ 6ου καί στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.¹²⁴. Ἐνδεικτικά ἀναφέρονται : Πηλέας καί Θέτις¹²⁵, Τιτυός καί Λητώ¹²⁶, Βορέας καί Ὠρείθυια¹²⁷, Διόσκουροι καί Λευκιπίδες¹²⁸, Θησέας καί Κορώνη¹²⁹. Ὁ εἰκονογραφικός τύπος δέν διαφέρει πολύ ἀπό παλιότερα συμπλέγματα σατύρων καί μαινάδων, γνωστά ὄχι μόνο ἀπό ἀγγεῖα¹³⁰, ἀλλά καί ἀπό πήλινα συμπλέγματα¹³¹, χάλκινα¹³² καί νομίσματα¹³³.

3.3. Η ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ

Οι διαστάσεις του αετώματος υπολογίσθηκαν με βάση την κάτοψη του ναού, γιατί δεν υπάρχουν ακριβέστερα στοιχεία από την άνωδομή (βλ. παραπάνω σελ.23). "Έτσι τό μήκος του τμήματος του αετώματος υπολογίζεται σέ 17,5 μ. καί τό ύψος του σέ 2,20 μ., άν ή σχέση 1:8 είναι σωστή¹³⁴ (Σχέδιο Πίν. 59).

Γιά τή θέση τής 'Αθηνᾶς στή μέση του αετώματος έγινε λόγος προηγουμένως· ή συμπλήρωσή της έγινε με βάση κυρίως τήν 'Αθηνᾶ του δυτικού αετώματος τής 'Αφαίας, αλλά ως πρός τίς λεπτομέρειες του χιτώνα καί του ιμάτιου ἐλήφθησαν ὑπόψη ὀρισμένα συγγενέστερα τεχνοτροπικά παράλληλα, άν καί χρονολογικά προηγούνται ἀπό τά ἐναέτια τής 'Ερέτριας : είναι οί κόρες του ἀνατολικού αετώματος του ναού τῶν 'Αλκμεωνιδῶν στούς Δελφούς¹³⁵ καί ή κόρη του 'Αντήνορα στό Μουσείο τής 'Ακροπόλεως 681¹³⁶ . Στό αέτωμα τής 'Ερέτριας, ὅπως καί στήν Καρθαία, πιθανότατα ή θεά νοεῖται συμπαραστάτης καί βοηθός του ἥρωα, του κύριου προσώπου του ἐπεισοδίου πού εἰκονίζεται δίπλα της.

'Αριστερά τής 'Αθηνᾶς τοποθετήθηκε ὁ Θησέας μέ τό δεξί του πόδι ἤδη πάνω στό ἄρμα· τά εἰκονογραφικά παράλληλα είναι πολλά καί στήν ἀγγειογραφία καί στήν πλαστική· ἀναφέρω ἐνδεικτικά τήν παράσταση τής predella στήν ἐπιτύμβια στήλη τής Ν. 'Υόρκης¹³⁷ , στήν πλάκα του Μουσείου 'Ακροπόλεως 1342¹³⁸ καί στή βάση Πουλοπούλου EM 3477¹³⁹ . Στήν μορφή του Θησέα πρέπει νά ἀποδοθεῖ τό θραῦσμα Κατ. I,20 πού τοποθετεῖται στήν ἀρχή του δεξιοῦ βραχίονα· δέν σχεδιάστηκε ὅμως γιατί ή ἀκριβής θέση του δέν είναι δυνατό νά προσδιορισθεῖ.

Γιά τήν ἀναπαράσταση του συμπλέγματος τής ἀρπαγῆς καί γιά τή θέση τῶν δύο μορφῶν σέ σχέση μέ τό δίφρο του ἄρματος, καθοριστικό στοιχεῖο ἀποτελεῖ ή συμπλήρωση τῶν σκελῶν τής 'Αντιόπης. Μέ βάση τή λήκυθο, Πίν. 46β, θά μπορούσαμε νά ἀναπαραστήσουμε τήν 'Αντιόπη μετέωρη, μέ τά σκέλη της δηλαδή ἔξω ἀπό τό δίφρο, δίνοντας στή μορφή του Θησέα ἕνα μεγαλύτερο διασκελισμό. 'Από τεχνική ὅμως ἀποψη ή ἀναπαράσταση αὐτή παρουσιάζει πολλές δυσκολίες. 'Εφόσον τήν δεχτεῖ κανείς, θά

πρέπει νά συμπληρώσει ὀπωσδήποτε κάτω καί πίσω ἀπό τά σκέλη τῆς Ἀντιόπης ἓνα μεγάλο στήριγμα, ἀπαραίτητο γιά τή στατικότητα τοῦ συμπλέγματος. Τό στήριγμα ὅμως αὐτό τό ἔχουμε βάζοντας τή μορφή τῆς Ἀντιόπης μέσα στό δίφρο τοῦ ἄρματος. Τό σύμπλεγμα λοιπόν τῆς ἀρπαγῆς μπορούμε μέ πολλή πιθανότητα νά ὑποθέσουμε ὅτι δουλεύτηκε στόν ἴδιο ὄγκο μαρμάρου μέ τό δίφρο, κάτω ἀπό τόν ὁποῖο παρέμενε ὄγκος πού ἐξασφάλιζε τή σταθερή ἔδραση τοῦ συνόλου πάνω στό γεῖσο. Τό στήριγμα αὐτό, λίγο πιά μέσα ἀπό τό πλάγιο τοίχωμα τοῦ δίφρου, κρυβόταν πίσω ἀπό τόν πρόσθετο τροχό τοῦ ἄρματος, μένοντας ἔτσι οὐσιαστικά οὐδέτερο στοιχεῖο. Μέ τή τοποθέτηση τῆς Ἀντιόπης ἔξω ἀπό τό δίφρο, μέ ἄλλα λόγια μέ τή μετάθεση τοῦ συμπλέγματος ἀριστερότερα, θά μεγάλωνε τό κενό ἀνάμεσα στό ζευγάρι καί στά ἄλογα, κενό πού θά μπορούσε βέβαια νά πληρωθεῖ μέ τήν παρουσία ἑνός ἠνίοχου, ἡ μορφή τοῦ ὁποῖου ὅμως θά δημιουργοῦσε ἄλλα προβλήματα. Πιστεύουμε, λοιπόν, ὅτι ἡ λύση πού προτείνεται στό σχέδιο Πίν. 59 εἶναι ἡ πιό ἱκανοποιητική. Γιά τά θραύσματα Κατ. I,24 (κνήμη) καί I,9 (πήχης) ἔγινε ἤδη στίς περιγραφές ἡ ὑπόθεση ὅτι προέρχονται ἀπό τή μορφή τῆς Ἀντιόπης, στό σχέδιο ὅμως ἐντάχθηκε μόνο τό τελευταῖο. Ἀπό τό ἄρμα δέν ἔχουμε βέβαια στοιχεῖα ἐκτός ἀπό τό θραῦσμα Κατ. I,56 πού εἶναι τμήμα τοῦ τροχοῦ μέ τήν ὑπογραφή τοῦ καλλιτέχνη. Ἡ ἀναπαράσταση τοῦ ἄρματος εἶναι ἐντελῶς συμβατική. Γιά δύο ὥστόσο λεπτομέρειες ὑπάρχουν ἀρκετές πιθανότητες, ὅπως δείχνουν τά εἰκονογραφικά παράλληλα ἀπό τήν ἀγγειογραφία. Ὁ Θησέας εἶχε τό δεξιό σκέλος πάνω στό δίφρο καί κρατοῦσε πιθανῶς τά ἠνία (καί τήν ἀντυγα;) μέ τό δεξί του χέρι.

Περισσότερα προβλήματα δημιουργεῖ ἡ ἀναπαράσταση τῶν ἀλόγων, ἂν καί ὑπάρχουν ἀρκετά κοιμάτια. Τό σύμπλεγμα τῶν δύο ἀλόγων Κατ. I,36 σχεδιάζεται στόν Πίν. 30β. Πρόκειται πιθανόν γιά τά ἑσωτερικά ἄλογα ἑνός τεθρίππου, γιατί ὁ μέγας βαθύς τόρμος πού σῶζεται στήν κοιλιά κάτω ἀπό τά δεσίματα τοῦ ρυμοῦ Πίν. 30α, δέν μπορεῖ νά ἐρμηνευθεῖ διαφορετικά, παρά ὡς τόρμος συνδέσμου τῶν ἀλόγων αὐτοῦ τοῦ συμπλέγματος μέ τά δύο ἄλογα ἑνός ἄλλου συμπλέγματος πού βρι-

σκόταν σέ πρώτο επίπεδο. Ὑπάρχει, βέβαια, μιὰ δυσκολία γιά τή συμπλήρωση αὐτή. Τό μέγιστο σωζόμενο πάχος τοῦ συμπλέγματος Κατ. I, 36 εἶναι 52 ἐκ. Ἐνα δεύτερο σύμπλεγμα μπροστά ἀπό τά ἄλογα αὐτά θά αὔξαινε αὐτή τή διάσταση σέ ἕνα μέτρο περίπου. Εἶναι ὅμως δύσκολο νά φαντασθεῖ κανεῖς ὅτι τό βάθος τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος ἦταν τόσο μεγάλο. Μιὰ λύση θά ἦταν ἂν ἀναπαριστοῦσε κανεῖς μιὰ συνωρίδα, ἀλλά στήν περίπτωση αὐτή δέν μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ ἱκανοποιητικά ὁ τόρμος στά πλευρά τοῦ πρώτου ἀλόγου τοῦ συμπλέγματος I, 36. Ἐξ-ἀλλου στίς σκηνές τῆς ἀρπαγῆς τό τέθριππο εἶναι πιό συνηθισμένο. Τά τέσσερα ἄλογα τοῦ τέθριππου μπορούμε νά τά δεχθοῦμε σέ κλιμακωτή διάταξη, ἔτσι ὥστε νά περιορίζεται κάπως τό μεγάλο πλάτος τοῦ συμπλέγματος. Ἀλλά γιά τή δημιουργία ἱκανοῦ χώρου θά μπορούσαμε νά δεχτοῦμε καί μιὰ μετάθεση τοῦ τοίχου τοῦ τυμπάνου ἀρκετά πιό μέσα ἀπό τή γραμμή τοῦ διαζώματος.

Πόσα ἀπό τά θραύσματα τῶν σκελῶν τοῦ Κατ. I μποροῦν νά σχετισθοῦν μέ αὐτά τά ἄλογα εἶναι δύσκολο νά ἀποφασίσει κανεῖς. Ἄν ὡστόσο βασισθοῦμε στήν κατεργασία τῆς πλίνθου καί τήν ἐπιμελημένη ἐργασία στήν ἐξωτερική πλευρά τῆς ὀπλῆς τοῦ θραύσματος Κατ. I, 46, θά μπορούσαμε νά σχετίσουμε αὐτό τό θραῦσμα μέ αὐτά τά ἄλογα, ὅπως σχεδιάζεται στήν ἀναπαράσταση. Μιὰ ἄλλη ἔνδειξη εἶναι ἡ διαφορά μεγέθους στίς ὀπλές πού ἐπισημάνθηκε στήν περιγραφή. Ἄν τό θραῦσμα Κατ. I, 46 ἀνήκει πράγματι στό ἄλογο τοῦ τέθριππου πού περιγράφεται, τότε τό θραῦσμα Κατ. I, 47 ἀνήκει σ' ἕνα ἄλλο ἄρμα μέ κατεύθυνση πρὸς τά ἀριστερά. Τό ἄρμα αὐτό σχεδιάζεται στήν ἀναπαράσταση, κυρίως γιά νά γίνει κατανοητή ἡ συμμετρία, ἀπαραίτητη γιά τήν ἰσορροπία τῆς σύνθεσης. Στό ἄρμα αὐτό ἀποδίδεται ἡ πλίνθος Κατ. I, 47. Οἱ οὐρές τῶν ἀλόγων στό πρὸς τά δεξιά ἄρμα σχεδιάστηκαν μέ βάση τά θραύσματα ἀπό οὐρές Κατ. I, 51 - 53 ἡ κάτω σιαγόνα Κατ. I, 55 δέν σχεδιάστηκε, γιὰτί δέν γνωρίζουμε σέ ποῖο ἄλογο ἀνήκει.

Μέ τήν ἀναπαράσταση τῶν δύο τεθρίπων σέ ἀντίστοιχες θέσεις ἀπό κάθε πλευρά τῆς Ἀθηνᾶς καί μέ τόν ὑπολογισμό κάποιου κενοῦ χώρου πρὸς τά δεξιά τῆς Ἀθηνᾶς, γιά μιὰ ἢ δύο μορφές ἀντίστοιχες στό σύμπλεγμα τῆς ἀρπαγῆς, καλύπτεται τό με-

γαλύτερο τμήμα του αετώματος, ένα τμήμα μήκους 6 περ. μ. πού αντιστοιχεί στα 2/4 περ. του μήκους του τυμπάνου του αετώματος. Απομένουν, έτσι, προς τρεις γωνίες κενά μήκους 5,70 μ. Στα κενά αυτά θα πρέπει να υπήρχαν ομάδες άμαζόνων και πολεμιστών.

Μέ βάση τά θραύσματα βεβαιώνονται τέσσερις τουλάχιστον μορφές άμαζόνων (Κατ. Ι,5, 23, 27, 57) και μία άνδρική (Κατ. Ι,4). Οί ένδείξεις από τά σωζόμενα θραύσματα χεριών και σκελών δέν μπορούν νά μάς βεβαιώσουν για περισσότερες από τίς μορφές πού άναφέραμε, χωρίς αυτό νά σημαίνει ότι δέν υπήρχαν.

Στήν άναπαράσταση πού έπιχειρούμε, μόνο για τρεις άμαζόνες μπορεί νά γίνει λόγος. Άλλά στα κενά των άκραίων τμημάτων του αετώματος χωρούν όπωσδήποτε όκτώ μορφές, τέσσερις στό δεξιό τέταρτο και τέσσερις στό άριστερό. Οί μορφές αυτές μπορούσαν νά είναι δύο ζεύγη πολεμιστών-άμαζόνων ή ομάδες τριών άμαζόνων μέ μία άνδρική μορφή.

Ό θωρακοφόρος Κατ. Ι,4 μπορεί νά άναπαρασταθεϊ μέ πολύ πιθανότητα, για τούς λόγους πού άναφέρονται στήν περιγραφή, μέ άσπίδα στό άριστερό χέρι πού κάλυπτε τό άριστερό τμήμα του κορμού και μέ δόρυ ή ξίφος στό δεξί του χέρι. Ό κορμός τοποθετημένος παράλληλα στό τύμπανο του αετώματος, όπως φαίνεται από τή συνοπτικά δουλεμένη πίσω όψη, μπορεί μέ βάση και τό μέγεθος του νά τοποθετηθεϊ μπροστά από τά άλογα του δεξιού τέθριππου. Τόρμος δέν φαίνεται στό τμήμα του κορμού πού σώζεται, αλλά μπορεί νά ήταν πιο κάτω.

Ή άμαζόνα Κατ. Ι,5 άναπαριστάνεται καθισμένη στό έδαφος μέ έκτεινόμενο τό δεξιό σκέλος και μέ λυγισμένο έντονα στό γόνατο τό άριστερό, ταιριάζει δηλαδή στό χαμηλό χώρο στή δεξιά γωνία του αετώματος, όπως είναι γνωστό από άλλα αρχαϊκά αετώματα. Μία πιθανή συμπλήρωση τής μορφής δείχνει τό σχέδιο.

Άνάμεσα στίς δύο μορφές Κατ. Ι,4 και Ι,5 θα μπορούσαν νά χωρέσουν άνετα δύο μορφές, αλλά ίσως και τρεις ακόμη. Άπό τίς βεβαιωμένες μορφές άμαζόνων, μία (Κατ. Ι,23) ίσως άνήκει σ'αυτή τήν ομάδα. Προέρχεται από άμαζόνα πού είκονιζό-

ταν γονατιστή προς τὰ δεξιά. Τίς δύο άλλες, δηλ. τήν άμαζόνα του Καπιτωλίου και τήν άμαζόνα από τήν όποία προέρχεται τό σκέλος Κατ. I,27 , δέν μπορούμε νά τίς τοποθετήσουμε μέ βεβαιότητα. Ή άμαζόνα του Καπιτωλίου, στραμμένη προς τό θεατή, όπως δείχνει ό τόρμος στή πλάτη της, τόσο όσο νά είναι όρατή ή άριστερή πλευρά μέ τό γωρυτό, είχε γυρισμένο τό κεφάλι προς τὰ άριστερά της, όπως δείχνουν τό σπάσιμο στο λαιμό και οι λεπτομέρειες τών μαλλιών. Από τή σωζόμενη άρχή του άριστερου βραχίονα είναι βέβαιο ότι δέν είχε τεντωμένο τό τόξο, αλλά έτοιμαζόταν νά τοξεύσει, τραβώντας ίσως κάποιο βέλος από τό γωρυτό. Ή μορφή αυτή θά μπορούσε νά τοποθετηθεί στο δεξιό τμήμα, άν και πιο πολλές πιθανότητες έχει ή τοποθέτησή της στο άριστερό, εκεί δηλαδή που τελικά τήν σχεδιάσαμε στην άναπαράσταση. Ή άμαζόνα από τήν όποία προέρχεται τό θραύσμα Κατ. I,27 είχε κατεύθυνση προς τὰ άριστερά της, όπως δείχνει τό τεντωμένο γόνατο του σωζόμενου δεξιού σκέλους' για τήν τοποθέτησή της όμως θά μπορούσαμε νά σκεφθοϋμε και τή μιá και τήν άλλη πλευρά του άετώματος.

Κάτω από τό όριζόντιο γείσο του άετώματος σχεδιάζεται στο σχέδιο Πίν. 59 τό πάνω τμήμα τών μετοπών και τών τριγλύφων στις θέσεις περίπου που θά είχαν στην άνωδομή του ναού. Μπορεί έτσι κανείς νά συμπληρώσει και τίς θέσεις περίπου τών κιόνων. Είναι χαρακτηριστικό ότι τὰ άλλα τών δύο άρμάτων βρίσκονται στην προέκταση τών άξόνων τών δύο μεσαίων κιόνων τών δυτικής πλευράς¹⁴⁰ .

3.4. ΤΟ ΘΕΜΑ

“Αν τό δυτικό άέτωμα τής Έρέτριας είκόνιζε μόνον τό έπεισόδιο τής άρπαγής τής Άντιόπης άπό τόν Θησεά καί τή μάχη τών άμαζόνων μέ τόν άπαγωγέα καί τά πρόσωπα πού τόν συνόδευαν, ανάμεσα στά όποία πρέπει νά ήταν καί ό άμεσος βοηθός του στίς άπαγωγές, ό Πειρίθους, ή άν ό μύθος αύτός για τόν άττικό ήρωα συνδυαζόταν μέ τό μύθο τής κοινής έκστρατείας του μέ τόν Έρακλή έναντίον τών άμαζόνων στή Θεμίσκυρα¹⁴¹ είναι ένα άνοικτό πρόβλημα. Τά ζητήματα τά σχετικά μέ τήν κοινή έκστρατεία Θησεά καί Έρακλή συζητήθηκαν πρόσφατα διεξοδικά άπό τόν F. Brommer στό βιβλίό του "Theseus", 115 κέ., όπου συγκεντρώνονται καί αναλύονται οι σχετικές γραπτές πηγές, καθώς καί τά άγγεϊα καί άλλα μνημεϊα πού σχετίσθηκαν μέ αύτό τό μύθο. Ό μύθος πράγματι παραδίδεται άπό διάφορες πηγές. Η παλιότερη άπό αυτές είναι ό Εύριπίδης¹⁴² • άπό τά μνημεϊα ή άρχαιότερη βέβαιη παράσταση ήταν στό θρόνο του Δία στήν Όλυμπία, όπου στήν άμαζονομαχία μέ τόν Έρακλή είκονιζόταν καί ό Θησεάς, όπως παραδίδει ό Παυσανίας¹⁴³. “Άλλα μνημεϊα παλιότερα καί νεότερα άπό τό θρόνο τής Όλυμπίας πού ύποδείχθηκαν κατά καιρούς άπό διάφορους έρευνητές ως παραστάσεις τής κοινής έκστρατείας Έρακλή καί Θησεά έναντίον τών άμαζόνων, συζητοϋνται άπό τόν Brommer¹⁴⁴ καί δικαιολογημένα χαρακτηρίζονται ως άμφίβολες. Τό τελικό συμπέρασμα του Brommer είναι ότι πριν άπό τόν Εύριπίδη δέν ύπάρχει φιλολογική μαρτυρία για τή συμμετοχή του Θησεά στήν έκστρατεία του Έρακλή έναντίον τών άμαζόνων. Στήν άγγειογραφία δέν έχει ως τώρα αναγνωρισθεϊ τό θέμα. Στήν ύπόλοιπη τέχνη μπορεί νά είκονιζόταν σέ μνημεϊα, όμως πουθενά δέν αναγνωρίσθηκε μέ άπόλυτη βεβαιότητα. Μιά πληροφορία ώστόσο τής γραπτής παράδοσης θά μπορούσε ίσως νά αναχθεϊ, αντίθετα άπό τήν άποψη του Brommer, σέ άρκετά παλιότερη έποχή, στά χρόνια δηλ. περ. του άετώματος τής Έρέτριας” πρόκειται για τό χωρίο του Άπολλόδωρου, Έπιτομή I,16, “συστρατευσάμενος (ό Θησεύς) επί Άμαζόνας Έρακλεϊ ήρπασεν Άντιόπην, ως δέ τινες Μελανίπην, Σιμωνίδης δέ Ίππολύτην, διό έστράτευσαν επί Άθήνας Άμαζό-

νες". Η αναφορά του όνοματος του Σιμωνίδη μέσα στην ίδια πρόταση που αναφέρει την κοινή έκστρατεία, είναι ένα επιχείρημα για την άποψη της Hofkes Brukker¹⁴⁵ ότι η παράδοση ανάγεται ως τὰ υστεροαρχαϊκά χρόνια, αν και τὰ μνημεῖα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς δέν τήν ἐπιβεβαιώνουν.

Ἐφετηρία γιά τή διερεύνηση τοῦ μυθολογικοῦ περιεχομένου τῆς ἀμαζονομαχίας τοῦ Δαφνηφόρου δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά μόνον τὰ θραύσματα τῶν γλυπτῶν πού μάς σώθηκαν. Ἀπό αὐτά συμπεραίνουμε ὅτι στό ἀέτωμα ὑπῆρχαν δύο τέθριππα ἄρματα ἀπό κάθε πλευρά τῆς Ἀθηνᾶς. Τό ἕνα ἦταν τό ἄρμα τοῦ θησέα. Τό ἄλλο μποροῦν θεωρητικά νά τό διεκδικήσουν τρεῖς μορφές:

α) Ὁ Πειρίθους, τόν ὁποῖο θά μπορούσε νά σκεφθεῖ κανεῖς νά ἀνεβαίνει ἢ νά κατεβαίνει στό ἄρμα, ἀποτελώντας ἔτσι τή συμπληρωματική μορφή τοῦ θησέα πού εἰκονίζεται ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τῆς σύνθεσης. Ἀλλά καί στήν ὑπόθεση αὐτή θά μπορούσε νά προβληθεῖ ἡ δικαιολογημένη ἀντίρρηση ὅτι μέ τή τοποθέτηση τῆς μορφῆς δίπλα στήν Ἀθηνᾶ ἐξαίρεται ὁ Πειρίθους σέ σημεῖο τέτοιο, ὥστε νά γίνεται μαζί μέ τόν θησέα κύρια μορφή τῆς παράστασης.

β) Ἡ Ἀντιόπη, μέ τή συμπληρωματική ὑπόθεση ὅτι τό ἄρμα τῆς ἀπό τό ὁποῖο τήν ἄρπαξε ὁ θησέας εἰκονιζόταν κενό ἢ μόνο μέ μιᾶ ἀμαζόνα ἠνίοχο. Ἄν καί οἱ ἀμαζόνες εἰκονίζονται συνήθως πάνω σέ ἄλογα, ὑπάρχουν καί ὀρισμένες παραστάσεις μέ ἄρματα¹⁴⁶. Ἄν ὅμως σκεφθεῖ κανεῖς τίς δεσμεύσεις πού ἐπιβάλλει ἡ συμμετρία στίς ἀρχαϊκές συνθέσεις, ἡ ὑπόθεση αὐτή ἀδυνατίζει ἀρκετά. Ἀπό τή μιᾶ μεριά τῆς Ἀθηνᾶς ὁ θησέας σηκώνοντας τήν Ἀντιόπη ἐτοιμάζεται νά ἀνεβεῖ στό ἄρμα καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά τῆς θεᾶς ἕνα ἄρμα μόνο μέ μιᾶ μορφή πάνω του καί αὐτή δευτερεύουσα ὡς πρός τή σημασία τῆς.

γ) Ὁ Ἡρακλῆς μέ τήν προϋπόθεση ὅμως ὅτι ἡ παράδοση πού τόν ἀναφέρει ὡς συμπολεμιστή τοῦ θησέα ἐναντίον τῶν ἀμαζόνων, ἀνάγεται, ὅπως ἀναφέραμε, στά υστεροαρχαϊκά χρόνια. Ὁ ἥρωας θά μπορούσε νά εἰκονίζεται δίπλα στήν Ἀθηνᾶ, νά πολεμᾷ μέ τό τόξο του τίς ἀμαζόνες. Γιά τήν ἀποψη αὐτή συνηγορεῖ ὡς ἕνα βαθμό ἡ ἀνεύρεση ἑνός θραύσματος ἀπό πῆλινο ἀνάγλυφο ἀγγεῖο τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς μέ τήν ἐπιγραφή "... δρος τοῦ Ἡρα-

κλειΐ ..", τὸ ὁποῖο βρέθηκε μέσα στὴν ἐπίχωση τοῦ ναοῦ τῆς Ἐρέτριας¹⁴⁷ .

Γιὰ τὸ θέμα τῆς ἀμαζονομαχίας στὸ δυτικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἐρέτριας θὰ μπορούσε νὰ ἐπικαλεσθεῖ κανεὶς, ὅπως σημείωσε ὁ Brommer, τὴν πληροφορία τοῦ Πλούταρχου ὅτι πληγωμένες ἀμαζόνες μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὴν Ἀντιόπη στὴ Χαλκίδα ὅπου ὑπῆρχαν καὶ τάφοι ἀμαζόνων.

Ἡ παράδοση λέει πὼς ὅταν οἱ ἀμαζόνες νικῆθηκαν στὴν ἐπίθεσή τους ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, ὅσες σκοτώθηκαν, τάφηκαν σὲ διάφορα σημεῖα τῆς Ἀττικῆς¹⁴⁸ . Ἀναφέρονται τάφοι τους στὸ Φάληρο, στὰ Μέγαρα, στὴ Βοιωτία καὶ στὴ Χαλκίδα¹⁴⁹ . Οἱ τάφοι αὐτοὶ μπορεῖ νὰ ἦταν τύμβοι σὲ σχῆμα ἀσπίδας ἀμαζόνας, σὰν τὸ μνημεῖο τῆς Ἱππολύτης πού ἀναφέρει ὁ Πausanias, ὅπου καὶ γίνονταν θυσιές¹⁵⁰ . Ὁ μῦθος συνδέεται προφανῶς μὲ προϊστορικοὺς τάφους ὅπου συνεχιζόταν ἴσως καὶ στὰ ἱστορικὰ χρόνια κάποια λατρεία¹⁵¹ . Μπορεῖ ἀκόμη ὁ μῦθος τῆς εἰσβολῆς τῶν ἀμαζόνων νὰ εἶναι ἕνας ἀπόηχος ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις ἐχθρῶν ἀπὸ τὴ θάλασσα γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ τοῦ Εὐβοϊκοῦ¹⁵² . Δέν ἀποκλείεται τὸ θέμα τῶν ἀμαζόνων νὰ ξανάγινε ἐνδιαφέρον μετὰ ἀπὸ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἐμπορικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων μὲ τὴ Μαύρη Θάλασσα¹⁵³ .

4. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΑΕΤΩΜΑΤΟΣ

Στή βιβλιογραφία πολλές φορές αναφέρεται ότι ο ναός του Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος στήν Ἐρέτρια εἶχε διακοσμημένο μόνον τό δυτικό αέτωμα. Τό ἀνατολικό πιστεύεται ότι δέν πρόλαβαν νά τό διακοσμήσουν, ἔξαιτίας τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ ἀπό τούς Πέρσες. Μέ τήν ἀποψη αὐτή ὅμως δημιουργεῖται ἕνα πρόβλημα, τό ὁποῖο δικαιολογημένα ἐπισημαίνει ὁ Δεληβορριᾶς¹⁵⁴. Ἡ περίπτωση τοῦ ναοῦ τῆς Ἐρέτριας θά ἦταν ἡ μοναδική περίπτωση στήν ὁποία δέν ἀκολουθήθηκε ἡ γνωστή σειρά στή διακόσμηση τῶν αετωμάτων τῶν ναῶν, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τά ἐναέτια τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, τῆς πρόσοψης δηλαδή, κατασκευάζονται καί τοποθετοῦνται πρίν ἀπό τά ἐναέτια τῆς πίσω ὀψης, ἢ γίνονταν τουλάχιστον συγχρόνως. Νά γίνει ὅμως πρῶτα τό δυτικό καί νά παραμένει κενό τό ἀνατολικό εἶναι ἀπίθανο. Γιά τό λόγο ἀκριβῶς αὐτόν ἐγινε ἡ ὑπόθεση ότι ὁ κορμός τῆς Ἀθηνᾶς δυνατόν νά προέρχεται ἀπό τό ἀνατολικό αέτωμα, στό ὁποῖο ὁ Δεληβορριᾶς σκέφτεται μήπως ἀνήκουν καί ἄλλα θραῦσματα.

Ἡ ἀποψη ότι καί τό ἀνατολικό αέτωμα ἦταν διακοσμημένο εἶναι σχεδόν βέβαιη, ἔστω καί ἂν δέν ἔχουμε πολλές ἐνδείξεις, ἐκτός ἀπό τή μαρτυρία τοῦ Κουρουγιώτη ότι τό θραῦσμα τῆς γειναιοφόρου κεφαλῆς Κατ. I,3 βρέθηκε στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ ναοῦ. Ἴσως ἡ περαιτέρω ἀνασκαφική ἐρευνα σ'αὐτή τήν πλευρά θά προσφέρει περισσότερα στοιχεῖα.

Μέ βάση τό θραῦσμα Κατ. I,3 δέν εἶναι δυνατό νά προχωρήσει κανεῖς στήν ἀναζήτηση τοῦ θέματος. Θά μπορούσε ἴσως νά σκεφθεῖ κάποιο μῦθο σχετικό μέ τή θεότητα πού λατρευόταν στό ναό, ἀλλά αὐτό δέν εἶναι ἀναγκαστικό. Οὔτε καί ἡ ἀντιστοιχία μέ τό θέμα τοῦ δυτικοῦ αετώματος εἶναι ἀπαραίτητη σ'αὐτά τά χρόνια, σέ ἀντίθεση μέ τά κλασικά, κατά τά ὁποῖα σέ ἀρκετές περιπτώσεις ἡ ἀμαζονομαχία ἀντιπαρτίθεται στόν πόλεμο τῶν θεῶν ἐναντίον τῶν Γιγάντων¹⁵⁵.

Ὅπωςδήποτε, ἂν τό θραῦσμα Κατ. I,3 προέρχεται πράγματι ἀπό τή διακόσμηση τοῦ ἀνατολικοῦ αετώματος, μπορούμε νά συμπεράνουμε ότι τά ἐναέτια τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς δέν διέφεραν

χρονολογικά από τὰ ἀγάλματα τῆς δυτικῆς καί ἀκόμα ὅτι τεχνολογικά καί τὰ δύο ἦταν ἔργα τοῦ ἴδιου ἐργαστηρίου.

Θραύσματα ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν ἀπό τίς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου τῆς Ἐρέτριας, πού θά μπορούσαν νά σχετισθοῦν ὑποθετικά μέ αὐτό τό ἀέτωμα, δέν ὑπάρχουν ἕνα τμήμα δεξιοῦ βραχίονα γυναικείας μορφῆς μέ χειριδωτό χιτῶνα, Μουσεῖο Ἐρέτριας 11910, (βλ. παρακάτω Κατ. IV, 11), θά μπορούσε νά ἀποδοθεῖ στή σύνθεση τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, δέν ἀποκλείεται ὅμως νά προέρχεται καί ἀπό ἐλεύθερο ἀγαλμα κόρης αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Τέλος, τρία ἄλλα θραύσματα, τμήμα οὐράς ἐνός ζώου, Μουσεῖο Ἐρέτριας 12468 (βλ. παρακάτω Κατ. IV, 10) καί δύο κομμάτια ἀπό φίδι, Μουσεῖο Ἐρέτριας 608 καί 12484, στό ἕνα ἀπό τὰ ὀποῖα σώζεται ἡ κεφαλή τοῦ ἔρπετοῦ (βλ. παρακάτω Κατ. IV, 8 καί 9), εἶναι μικρά σέ μέγεθος γιά νά θεωρηθοῦν θραύσματα ἀπό ἀετωματικά γλυπτά. Θά μπορούσε βέβαια εἰδικά γι' αὐτά νά σκεφθεῖ κανεῖς ὅτι ἀποτελοῦσαν συμπληρωματικές λεπτομέρειες τῶν μορφῶν τῆς σύνθεσης ἔνθα θά ἤθελα ὅμως νά προχωρήσω σέ ὑποθετικές προεκτάσεις ἐφόσον καί ἡ προέλευση τῶν θραυσμάτων εἶναι ἄγνωστη καί τό θέμα τοῦ ἀετώματος δέν εἶναι δυνατό νά προσδιορισθεῖ.

Πέρα ὅμως ἀπό τίς δυσκολίες πού ἐπισημάνθηκαν, μπορούμε νά προχωρήσουμε σέ δύο πιθανά γενικά συμπεράσματα : Ἡ σύνθεση τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ὅπως συμβαίνει καί σέ ἄλλα σχετικά παραδείγματα, σέ ἀντίθεση μέ τήν κινημένη σύνθεση τοῦ δυτικοῦ, θά εἶχε ἴσως περισσότερο στατικό χαρακτήρα. Ἄν μάλιστα σκεφθεῖ κανεῖς τήν παράσταση τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τῶν Δελφῶν¹⁵⁶, θά μπορούσε ἴσως νά προτείνει καί γιά τήν Ἐρέτρια κάποια ἀνάλογη σύνθεση, μέ τήν λατρευόμενη θεότητα τοῦ ναοῦ, τόν Ἀπόλλωνα "ἐπιφαινόμενον".

5. ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΑ, ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ. ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ.

Γιά τή τεχνοτροπία, τό εργαστήριό καί τή χρονολόγηση τών έναετιών τῆς Ἐρέτριας εἶναι ἐνδεικτικές ὀρισμένες χαρακτηριστικές λεπτομέρειες.

Στό σύμπλεγμα Κατ. I,1 ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ κομμώσεις. Γιά τά μαλλιά πού καλύπτουν τό κρανίό σέ ἀκτινωτή διάταξη καί πού καταλήγουν πάνω ἀπό τό μέτωπο σέ σειρές ἀπό κοχλιωτούς βοστρύχους ὑπάρχουν παράλληλα στά κεφάλια τοῦ Μουσείου τοῦ Α. Βερολίνου, ἀρ. 536¹⁵⁷, τοῦ Μουσείου Bargacco¹⁵⁸, τοῦ Κούρου ἀπό τό Πτώο, EM 20¹⁵⁹, τοῦ Ἀριστόδικου¹⁶⁰, τοῦ ντυμένου Κούρου τῆς Ἀκροπόλεως¹⁶¹, ὀρισμένων μορφῶν ἀπό τά ἀετώματα τῆς Ἀφαίας¹⁶² καί τών ἀναγλύφων στή βάση "Πουλοπούλου"¹⁶³. Δέν λείπουν τά παράλληλα καί ἀπό γυναικεῖς κεφαλές, ὅπως π.χ. τῆς Κόρης τοῦ Ἀντήνορα¹⁶⁴, τῆς Κόρης Μ. Ἀκροπόλεως, ἀρ. 660¹⁶⁵, τῆς πώρινης κεφαλῆς ἀπό τό ναό τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας¹⁶⁶, τῆς κεφαλῆς τῆς Ἀθηνᾶς ἀπό τήν Ὀλυμπία¹⁶⁷. Κοχλιωτοί βόστρυχοι ὑπάρχουν ἐπίσης στό κεφάλι Webb¹⁶⁸, ἔργο τών ρωμαϊκῶν χρόνων, τό ὁποῖο θεωρήθηκε ὅτι ἀντιγράφει τήν κεφαλή τοῦ Ἀρμόδιου ἀπό τό πρῶτο σύνταγμα τών Τυραννοκτόνων τοῦ Ἀντήνορα.

Λιγότερο συνηθισμένη εἶναι ἡ διάταξη τών μαλλιῶν στόν αὐχένα τοῦ θησέα. Τά πλησιέστερα παράλληλα σ'αὐτή τή λεπτομέρεια βρίσκονται στά κεφάλια ἀπό τό ἱερό τῆς Ἀφαίας¹⁶⁹, τοῦ Μουσείου τῆς Volterra¹⁷⁰ καί κάπως διαφοροποιημένη στα κεφάλια τοῦ Κούρου τῆς Ἀνάφης¹⁷¹ στό Βρετανικό Μουσεῖο καί τῆς κεφαλῆς Biscari¹⁷².

Τά μαλλιά τῆς Ἀντιόπης, χωρισμένα στή μέση, πλαισιώνουν τό μέτωπο σέ κλιμακωτή διάταξη ἀπό κάτω πρὸς τά πάνω, ἐνῶ στό πίσω μέρος δένονται σέ κρωβύλο. Ἡ τελευταία λεπτομέρεια βρίσκεται τόσο σέ ἀνδρικές ὅσο καί σέ γυναικεῖς μορφές αὐτῆς τῆς ἐποχῆς¹⁷³. Γιά τοὺς συνεχόμενους πριονωτοὺς σχηματισμοὺς τών βοστρύχων, πού διατάσσονται κλιμακωτά πάνω ἀπό τό μέτωπο, τό πλησιέστερο παράλληλο εἶναι ἡ κεφαλή τῆς Κόρης "μέ τά μάτια τῆς σφίγγας"¹⁷⁴, πού κατεβαίνουν ὁμως ἀρ-

μετά χαμηλότερα στους κροτάφους, σκεπάζοντας την άκρη των φρυδιών. Περισσότερο έξελιγμένη αυτή η κόμμωση βρίσκεται στα κεφάλια της καθιστής θεάς του Βερολίνου από τον Τάραντα¹⁷⁵ και της κεφαλής στη Fulda¹⁷⁶.

Δυστυχώς ελάχιστες ένδειξεις έχουμε για την κόμμωση της 'Αθηνᾶς' σώζονται μόνον οι στριφτοί πλόκαμοι που πέφτουν στους ώμους και στο στήθος. Τά βαθιά κενά που σχηματίζονται από την περιέλιξη των πλοκάμων και η λεπτομερειακή ανάγλυφη δήλωση των τρίχινων δεσμιδων δίνουν στους πλοκάμους ένα μεταλλικό χαρακτήρα· είναι βέβαιο ότι ο γλύπτης προσπαθεῖ νά μιμηθεῖ πραγματικούς χάλκινους πλοκάμους, όπως π.χ. αυτούς που σώζονται από την 'Ολυμπία'¹⁷⁷. Παρόμοιους πλοκάμους, αλλά πιο άτεχνους, έχουμε στις κόρες Μ. 'Ακροπόλεως 682¹⁷⁸ και 598¹⁷⁹. ὅμοιους πλοκάμους εἶχε ἔσως καί τό ἀγάλμα τῆς 'Αθηνᾶς ἀπό τή Δῆλο¹⁸⁰.

Συμπληρώνοντας τήν ἐξέταση γιά τίς κομμώσεις τῶν μορφῶν ἀπό τά γλυπτά τῆς 'Ερέτριας, θά πρέπει νά ἀναφερθεῖ κανεῖς καί στά ὑπολείμματα τῶν μαλλιῶν πού σώζονται στήν πλάτη τῆς 'Αμαζόνας τοῦ Μ. dei Conservatori καί στό μικρό θραῦσμα πού εἰκονίζεται στόν Πίν. 43 δ. Πέρα ὅμως ἀπό τήν παρατήρηση ὅτι οἱ ἀμαζόνες εἶχαν μακριά μαλλιά ριγμένα στή πλάτη καί φρυγικούς πῖλους στό κεφάλι τους, δέν μπορεῖ νά προχωρήσει κανεῖς σέ ἄλλες λεπτομέρειες. Τίς ἴδιες δυσκολίες ἔχουμε καί γιά τίς περιπτώσεις τῶν κομμώσεων στίς ἀνδρικές μορφές, ἀπό τά μαλλιά τῶν ὁποίων σώζονται εἰς ἔλαχιστα ὑπολείμματα (θωρακοφόρος Κατ. Ι, 4).

Τό κεφάλι Κατ. Ι, 3 εἶναι τό μόνο κεφάλι γενειοφόρου πού ἔχουμε· αὐτό πού ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἐδῶ εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον ἀποδίδεται τό γένι μέ παράλληλα κυματιστά "νήματα" σέ ζεύγη, ἀπό τά ὁποῖα τό ἕνα "νήμα" ἐξέχει περισσότερο. Αὐτή ἡ λεπτομέρεια, πού ἀποτελεῖ βέβαια καί τεχνοτροπικό χαρακτηριστικό, ἀνευρίσκεται ὅμοια στήν κεφαλή τοῦ Μ. 'Ακροπόλεως ἀρ. 3694¹⁸¹. 'Ανάλογη ἐπεξεργασία ἔχουν καί τά μαλλιά τῆς ἀριστερῆς κόρης ἀπό τό ἀκρωτήριο τοῦ Δ. ἀετώματος τῆς 'Αφαιῆας¹⁸².

"Αν καί τά γλυπτά τῆς 'Ερέτριας σώζονται ἀποσπασματικά,

μπορούμε νά αποκαταστήσουμε τήν ένδυμασία ὀρισμένων μορφῶν στό σύνολό τους. Γιά τά ένδύματα τῆς Ἀθηνᾶς (χιτώνας καί λοξό ἱμάτιο) ὑπάρχουν πολλά παράλληλα στήν ὑστεροαρχαϊκή πλαστική καί σέ μορφές τῆς ἴδιας τῆς θεᾶς, ὅπως π.χ. στά ἀγάλματα ἀπό τά ἀετώματα τῆς Ἀφαίας. Λεπτομέρειες τῶν ένδυμάτων, ὅπως π.χ. οἱ πτυχές τῆς χειρίδας πού προβάλλουν κάτω ἀπό τό δεξιό ἀγκῶνα βρίσκονται σέ σειρᾶ ἀγαλμάτων (Κόρη Μ. Ἀκροπόλεως ἀρ. 615¹⁸³, Κόρη τοῦ ἀετώματος τῶν Ἀλκμεωνιδῶν¹⁸⁴, Ἀθηνᾶ δυτικοῦ ἀετώματος Ἀφαίας¹⁸⁵, Κόρες ἀπό τά κεντρικά ἀκρωτήρια τῆς Ἀφαίας¹⁸⁶). Γιά τόν τρόπο πού εἶναι διπλωμένο τό λοξό ἱμάτιο στό τμήμα πού φαίνεται κάτω ἀπό τό λαιμό, πρβλ. τήν ἀντίστοιχη λεπτομέρεια στήν Κόρη Μ. Ἀκροπόλεως ἀρ. 598¹⁸⁷ καί στή καθιστή θεά τοῦ Βερολίνου¹⁸⁸. Ἡ μεγάλη αἰγίδα πού καλύπτει τό στήθος, τοὺς ὤμους καί τήν πλάτη τῆς θεᾶς ἔχει ἐπίσης παράλληλα στήν πλαστική (π.χ. Ἀθηνᾶ δυτικοῦ ἀετώματος Ἀφαίας¹⁸⁹, Ἀθηνᾶ Δήλου¹⁹⁰, μετόπη Θησαυροῦ Ἀθηναίων¹⁹¹) στή μικροπλαστική (χάλκινα ἀγαλμάτια Ἀθηνᾶς¹⁹²) καί στήν ἀγγειογραφία¹⁹³. Περισσότερο ένδιαφέρον παρουσιάζουν τά στοιχεῖα γιά τήν ένδυμασία τῶν ἀμαζόνων. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ ποικιλία τῶν ένδυμάτων. Καθένα ἀπό αὐτά εἶναι γνωστό στοιχεῖο τῆς ἀμφίεσης τῶν ἀμαζόνων, ἀλλά κάθε φορά συνδυάζεται διαφορετικά. Ὁ χιτωνίσκος τῆς Ἀντιόπης συνδυάζεται μέ τό μακρῦ χειριδωτό δερμάτινο θώρακα πού περισφίγγει τό πάνω μέρος τῆς μορφῆς. Χιτωνίσκο φορδεῖ καί ἡ ἀμαζόνα ἀπό τήν ὁποία προέρχεται τό θραῦσμα Κατ. I, 27. Ἐδῶ ὅμως ὁ χιτωνίσκος καλυπτόταν μέ δορά, ἀπό τήν ὁποία σώζεται ἕνα σκέλος. Τά θραύσματα ἀπό δορές αἰλουροειδῶν Κατ. I, 28, 29 δείχνουν ὅτι ἴσως καί ἄλλες μορφές ἀμαζόνων φοροῦσαν αὐτό τό ένδυμα. Ἐνα ἄλλο χαρακτηριστικό στοιχεῖο τῶν ἀμαζόνων, ὅπως εἶναι γνωστό ἀπό τήν ἀγγειογραφία καί τήν πλαστική, εἶναι οἱ ἀναξυρίδες. Ἀναξυρίδες φοροῦσε π.χ. ἡ καθιστή στό ἔδαφος ἀμαζόνα (Κατ. I, 5). Τό πάνω μέρος τοῦ σώματος της σκέπαζε ἕνα σφικτό, ἀπτύχωτο ένδυμα πού ἐφθανε ὡς τοὺς μηρούς· θά πρέπει μᾶλλον νά τό φαντασθοῦμε δερμάτινο, ἀπό τόν τρόπο πού ἀναδιπλώνεται στόν ἀριστερό μηρό καί ἀπό τά ἴχνη τῆς ἐγ-
χρωμης διακόσμησης. Τό ένδυμα αὐτό ἴσως εἶχε μακριές χειρί-

δες και τὰ θραύσματα Κατ. I,16 και I,17, πού σώζουν τήν ἀπόληξη τῆς χειρίδας στό κάτω μέρος τοῦ πήχη, θά πρέπει μάλλον νά συνδυασθοῦν μ' ἕνα τέτοιο ἔνδυμα. Ὅμοιο ἔνδυμα, συνδυασμένο μέ ἀναξυρίδες, φορεῖ και ἡ ἀμαζόνα τοῦ Καπιτωλίου. Παράλληλα βρίσκονται στίς ἀγγειογραφίες πού ἀπεικονίζει ὁ ν. Bothmer, Πίν. 61, 5 (ἀριστερά), Πίν. 64, 1-5, 74, 1-4, 75, 1. Τήν ἀμφίεση τῶν ἀμαζόνων τῆς Ἑρέτριας συμπληρώνουν οἱ ἐνδείξεις τοῦ θραύματος Κατ. I,23 πού δείχνει ὅτι ὀρισμένες μορφές φοροῦσαν ἴσως ὑψηλά ὑποδήματα, ἐνῶ τὰ θραύσματα Κατ. II, 9 και ἡ ἀμαζόνα τοῦ Καπιτωλίου δείχνουν ὅτι στίς κεφαλές τους φοροῦσαν οἱ ἀμαζόνες φρυγικούς πέλους, ὅπως εἶναι γνωστό και ἀπό ἄλλες παραστάσεις¹⁹⁴. Ἡ Ἀντιόπη, μέ τό διάδημα πού φορεῖ, χαρακτηρίζεται ὡς βασίλισσα.

Ὁ κορμός τοῦ πολεμιστῆ, Κατ. I,4, εἶναι χαρακτηριστικό παράδειγμα μορφῆς πολεμιστῆ μέ δερμάτινο θώρακα· τὰ σχετικά παράλληλα εἶναι πολλά και δέν χρειάζεται νά γίνει ἰδιαίτερος λόγος¹⁹⁵.

Χωρίς ὄπλα και γυμνός εἰκονίζεται ὁ Θησέας. Ἐνα μικρό ἱμάτιο μόνο πού ἐπεφτε ἀπό τοὺς ὤμους σκεπάζει τήν πλάτη του, ἀριστοτεχνικά πτυχωμένο. Τονίζεται ἔτσι ὁ νεανικός χαρακτήρας τῆς μορφῆς, ὁ τύπος δηλ. τοῦ ἥρωα πού ἔχει ἐπικρατήσει στήν ὑστεροαρχαϊκή ἐποχή, ὅπως ἐμφανίζεται στίς παραστάσεις τῶν ἀγγείων και στίς μετόπες τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων.

Τελειώνοντας αὐτή τήν ἀναφορά θά πρέπει νά γίνει σύντομο λόγοσ γιά τὰ κοσμήματα και τὰ ἐξαρτήματα πού χαρακτηρίζουν ὀρισμένες μορφές. Γιά τό περιδέραιο τῆς Ἀθηνᾶς¹⁹⁶ μπορεῖ νά παραπέμψει κανεῖς στίς κόρες τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τῶν Δελφῶν¹⁹⁷, στήν κόρη EM ἀρ. 27 ἀπό τή Δῆλο¹⁹⁸. Παρόμοιο εἶναι και τό περιδέραιο τῆς κόρης τοῦ Μ. Ἀκροπόλεως ἀρ. 595¹⁹⁹. Γιά τό βραχιόλι πού σώζεται ἀνάγλυφα στό θραῦσμα Κατ. I,9 ἔγινε λόγοσ στήν περιγραφή.

Γιά τὰ τόξα πού σώζονται, δέν χρειάζεται εἰδική μνεῖα. Ἐνα χαρακτηριστικό ὄπλο τῶν ἀμαζόνων, ὁ γωρυτός Κατ. I,34, ἔχει παράλληλα στήν ἀγγειογραφία²⁰⁰, ἀλλά και σέ ὀρισμένα μνημεῖα πλαστικῆς ὅπως π.χ. στή μετόπη τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων²⁰¹ και στόν Ἡρακλῆ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τῆς Ἀφαι-

ας²⁰² .

Ἡ ἀπαρίθμηση τῶν στοιχείων πού ἀναφέρθηκαν βοηθεῖ στή συμπλήρωση καί τήν ἐρμηνεία τῶν μορφῶν, ἀλλά δέν δίνει στοιχεῖα γιά τήν ἀκριβέστερη χρονολόγηση τῶν γλυπτῶν καί τῆς ἀπόδοσής τους σέ κάποιο συγκεκριμένο ἐργαστήριο· αὐτά τά προβλήματα θά διερευνηθοῦν μέ ὀρισμένες ἀναφορές σέ τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά τῶν γλυπτῶν.

Ὅπως τονίσθηκε καί στίς περιγραφές τῶν θραυσμάτων, αὐτό πού χαρακτηρίζει τίς μορφές εἶναι οἱ πλούσιοι πλαστικοὶ ὄγκοι, οἱ μεγάλες ἐπιφάνειες, ἡ ἐπιμονή στήν λεπτομέρεια καί, τέλος, ἡ τελειότητα στήν ἐπεξεργασία πού κάνει τά γλυπτά αὐτά νά ξεχωρίζουν ὡς πρός τήν ποιότητά τους ἀνάμεσα στά ἔργα τῆς ὑστεροαρχαϊκῆς πλαστικῆς πού σώθηκαν. Τά γενικά αὐτά χαρακτηριστικά παρατηροῦνται σέ ἔργα πού ἀποδίδονται στά νησιωτικοῖωνικά ἐργαστήρια, ἀνάμεσα στά ὅποια τό σημαντικότερο στά ὑστεροαρχαϊκά χρόνια ἦταν τό ἐργαστήριο τῆς Πάρου. Πολλοί ἐρευνητές ὡς τώρα, ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη στήν εἰσαγωγή (βλ. σελ. 25), ὑποστηρίζουν τήν ἀποψη ὅτι τά γλυπτά τῆς Ἐρέτριας σχετίζονται μέ κάποιο ἰωνικονησιωτικό ἐργαστήριο. Οἱ ἀναφορές ὅμως αὐτές γίνονται μέ γενικές διατυπώσεις καί δέν ὑποδεικνύονται συγκεκριμένα ἔργα γιά σύγκριση. Μερικά ἐπιμέρους στοιχεῖα εἶναι πραγματικά ἐνδεικτικά γιά τήν ὑποστήριξη αὐτῆς τῆς ἀποψης.

Οἱ πτυχές τῶν ἐνδυμάτων τῆς Ἀθηνᾶς θά μπορούσαν νά συγκριθοῦν μέ ὀρισμένα ἔργα τοῦ παριανοῦ ἐργαστηρίου, ὅπως π.χ. τά ἀγάλματα τοῦ συντάγματος τῶν θεῶν τῆς Δήλου²⁰³ ἢ ἀκόμη καί τό ἀγαλμα τῆς Ἀρτεμῆς Δηλίας²⁰⁴. Ὁ Buschor ὑπέδειξε καί τήν κεφαλή τοῦ Μουσείου τῆς Πάρου ἀρ. 228²⁰⁵, ὡς παράλληλο τῆς κόμμωσης τοῦ Θησέα στόν ἀχένα· στό βιβλίο τοῦ Frühgriechische Jünglinge²⁰⁶, συζητώντας γιά τό σύμπλεγμα τῆς ἀρπαγῆς, τό θεωρεῖ ἔργο ἑνός νησιωτικοῖωνικοῦ ἐργαστηρίου πού τό ὀνομάζει westkykladisch, τοῦ ὁποίου ὅμως τό κέντρο δέν εἶναι δυνατό νά καθορισθεῖ. Δέν ἀποκλείεται κατὰ τόν Buschor νά ἦταν ἡ Εὐβοία τό κέντρο αὐτό. Μέ τήν ἀποψη αὐτή φαίνεται νά συμφωνεῖ περισσότερο ὁ Homann-Wedeking²⁰⁷· αὐτό πού χαρακτηρίζει τά γλυπτά πού ἐντάσσει ὁ Buschor στό δυτικοκυκλαδικό

έργαστήριο είναι ή σχέση τους με την 'Αττική. Αύτες οι σχέσεις φαίνονται επίσης καί στά γλυπτά τής 'Ερέτριας' για όρισμένους μάάλιστα έρευνητές είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές, γιαυτό καί τά γλυπτά του Δαφνηφόρου θεωρούνται από όρισμένους (βλ. σελ. 25) ότι έχουν περισσότερη συγγένεια με άττικά έργα παρά με νησιωτικο-ιωνικά. Έτσι ό Langlotz καί ό Liprold υποδεικνύουν για σύγκριση την Κόρη του Μουσείου τής 'Ακροπόλεως άρ. 671²⁰⁸. Οι σχέσεις όμως περιορίζονται, κατά τή γνώμη μου, σε λεπτομέρειες καί περισσότερο στο πρόσωπο που θά μπορούσε να παραβληθεί με τό πρόσωπο του Θησέα ως προς τό περίγραμμα με τό μακρύ καί πλατύ πηγούνι καί τίς κάθετες πτυχές του δέρματος στά άκρα των χειλιών. Στοιχεΐα, όπως π. χ. ή πτύχωση των ένδυμάτων τής κόρης, δέν δείχνουν τεχνοτροπική συγγένεια. Η διαφορά γίνεται άκόμη έντονότερη από την ποιοτική διαφορά των δύο έργων. Γενικά ή σύγκριση με τή κόρη 671 δέν είναι πειστική, άφού καί ό Langlotz, που πρώτος την υπέδειξε, φαίνεται να την έγκαταλείπει στο τελευταίο έργο του²⁰⁹. 'Αναλογίες με άττικά έργα υποδείχθηκαν καί από άλλους έρευνητές' όσες άπ'αύτες είναι γενικές (π.χ. έχει τονισθεί ή συγγένεια των γλυπτών τής 'Ερέτριας με τά γλυπτά του Θησαυρού των 'Αθηναίων²¹⁰) δέν είναι δυνατό να σχολιαστούν' υπάρχουν όμως καί συγκεκριμένες υποδείξεις όπως για παράδειγμα ό Κροΐσος που, παρά τή χρονική διαφορά έπισημάνθηκε από τον Stewart ως συγγενικό παράλληλο τής κεφαλής του Θησέα ως προς την έκφραση του προσώπου καί την πλαστική άπόδοση των χειλιών²¹¹. 'Αν όμως επέμενε κανείς στην άναζήτηση ενός άλλου άττικού έργου, που θά μπορούσε να συγκριθεί σε περισσότερες λεπτομέρειες με τά γλυπτά τής 'Ερέτριας, αυτό πιστεύω είναι ή Κόρη τής 'Ακροπόλεως άρ. 681²¹², έργο του 'Αντήνορα. Τή συγγένεια ως προς την άπόδοση των ξεκουφωμένων πτυχών του ιματίου της με τίς πτυχές του ιματίου τής 'Αθηνᾶς καί τίς πτυχές του χιτώνα τής 'Αντιόπης καί του ιματίου του Θησέα, τόνισαν ό Deyhle²¹³ καί ή Ridgway²¹⁴. Αύτή τή συγγένεια ένισχύουν επίσης συγκρίσεις με τίς Κόρες του άνατολικού άετώματος του ναού του 'Απόλλωνος στους Δελφούς, έργο που, όπως πιστεύεται γενικά σήμερα, πραγματοποιήθηκε από άτ-

τικό εργαστήριο, επίκεφαλής του οποίου ήταν πιθανότατα ο 'Αντήνορας²¹⁵. 'Αλλά και ως προς τη δομή των σωμάτων υπάρχει κάποια συγγένεια μεταξύ τους. 'Ενδεικτική επίσης πρέπει να θεωρηθεί η απόδοση των φλεβών στην κοιλιά των αλόγων του ανατολικού αετώματος των 'Αλκιμεωνιδών²¹⁶, λεπτομέρεια που επαναλαμβάνεται τονισμένη στα άλογα του συμπλέγματος της 'Ερέτριας Κατ. I, 36. 'Ανάγλυφες οι φλέβες προδίδονται επίσης στο σώμα του κένταυρου στη μετόπη της βόρειας πλευράς του θησαυρού των 'Αθηναίων²¹⁷ και στο κεφάλι του αλόγου Μ. 'Ακροπόλεως 1340²¹⁸. Γιά τη σχέση με τον 'Αντήνορα θά μπορούσε κανείς να επικαλεσθεί και ένα άλλο έργο, την κεφαλή Webb²¹⁹, παρόλο ότι πρόκειται για αντίγραφο ρωμαϊκών χρόνων, αν και ο Langlotz πρόσφατα άμφισβήτησε αυτή την άποψη²²⁰. Οι ομοιότητές της με την κεφαλή της Κόρης 671 είναι πολλές. Μέ τά γλυπτά του αετώματος της 'Ερέτριας ή κεφαλή Webb έχει ορισμένες ομοιότητες π.χ. στον σχηματισμό κοχλιωτών βοστρύχων πάνω από τό μέτωπο, όπως και στην κεφαλή του θησέα. Μιά άλλη λεπτομέρεια όμως, συγκεκριμένα η απόδοση των μαλλιών στο κρανίο, συνδέει την κεφαλή Webb μ'ένα άλλο έργο από την Εύβοια, την κεφαλή της Κόρης από την 'Αμάρυνθο, EM 1972 (βλ. παρακάτω Κατ. IV, 16).

Οι σχέσεις των γλυπτών της 'Ερέτριας με τό έργο του 'Αντήνορα και του εργαστηρίου του δέν είναι τόσο πολλές ώστε να καταλήξει κανείς στο βέβαιο συμπέρασμα ότι τά γλυπτά του ναού της 'Ερέτριας είναι έργο του εργαστηρίου του. Όπως παρατηρήθηκε από τούς έρευνητές, που τονίζουν τις σχέσεις των γλυπτών της 'Ερέτριας με την 'Αττική, τά γλυπτά αυτά έχουν κάτι που τά ξεχωρίζει από τά άττικά και τά διαφοροποιεί²²¹.

Τίποτα δέν αποκλείει την ύπαρξη ενός τοπικού εργαστηρίου για τά γλυπτά των αετωμάτων του ναού της 'Ερέτριας, για τό όποιο μās βεβαιώνουν ορισμένα έργα που θά αναφέρουμε στο έπόμενο κεφάλαιο· αλλά τά έργα αυτά είναι πολύ λίγα. Βασιζόμενοι στις περιορισμένες αλλά, κατά τη γνώμη μου, περισσότερο χειροπιαστές διασυνδέσεις με τό έργο του 'Αντήνορα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι σ'αυτόν τον γλυπτή όφείλεται η σύλληψη των αετωματικών συνθέσεων και η έποπτεία της εκτέλεσης, για την όποια συνεργάστηκαν καλλιτέχνες που προέρχονταν από ένα έξωαττικό

περιβάλλον. Μέ αυτή τήν υπόθεση έρμηνεύονται τόσο όρισμένα βασικά νησιωτικοϊωνικά τεχνοτροπικά στοιχεΐα στά έναέτια τής Έρέτριας, όσο και οι άττικές έπίδράσεις. Ή άποψη αυτή για τόν Άντήνορα ως καλλιτέχνη του άετώματος τής Έρέτριας υποστηρίζεται περισσότερο από διάφορες άλλες ένδειξεις πού άντλούμε παρακολουθώντας τήν ιστορία τής Έρέτριας και τίς έδιαίτερες σχέσεις της μέ τήν Άθήνα αυτή τήν έποχή, όπως θα γίνει λόγος στό έπόμενο κεφάλαιο.

Τά παράλληλα πού άναφέρθηκαν στίς συγκρίσεις πού προηγήθηκαν, όρίζουν περίπου τά χρόνια κατασκευής του άετώματος. Όπως άναφέραμε τά πλησιέστερα στίς μορφές του άετώματος έργα είναι γλυπτά τής τελευταίας δεκαετίας του 6ου αΐωνα πού συγκεντρώνονται στόν κατάλογο του Χ. Καρούζου²²² γύρω από τόν Κοΰρο του Άριστόδικου. Τά πιο ένδεικτικά, έκτός από τόν Άριστόδικο²²³, είναι τά γλυπτά του θησαυρού των Άθηναίων στους Δελφούς. Ή σύγκριση των μαλλιων τής άμαζόνας του Μουσείου dei Conservatori μέ τά μαλλιά πού πέφτουν στην πλάτη τής άμαζόνας στή μετόπη 9 του θησαυρού, δείχνει ότι τά δυό έργα είναι περίπου σύγχρονα²²⁴. Στην ίδια περίπου έποχή μάς οδηγεί και ή σύγκριση τής σύνθεσης, όπως άναπαραστάθηκε στόν Πίν. 59, μέ τήν σύνθεση του δυτικού άετώματος τής Άφαιας πού χρονολογεΐται σήμερα γύρω στά 500 π.Χ., μέ τή μορφή τής Άθηνας στό μέσο και τή συμμετρική διάταξη των υπόλοιπων μορφών. Τά σωζόμενα θραύσματα από τό άέτωμα τής Έρέτριας, όπως μπορούν νά άποκατασταθούν, δείχνουν μιá όριητική κίνηση και μάς έπιτρέπουν νά άναπαραστήσουμε τίς μορφές νά έπικαλύπτουν ένμέρει ή μιá τήν άλλη στά σχήματα περίπου πού είναι γνωστά από τό δυτικό άέτωμα τής Άφαιας.

Άκριβέστερη χρονολόγηση θα ήταν δυνατή μόνον αν υπήρχε κάποιο σύνολο πού νά χρονολογεΐται μέ άπόλυτη βεβαιότητα σε στενά χρονολογικά όρια. Τό μόνο άπ'αυτά, για τό όποιο υπάρχουν στοιχεΐα έξωτερικής χρονολόγησης από τήν άναφορά του Πausanias, είναι τά γλυπτά του θησαυρού των Άθηναίων στους Δελφούς, αλλά ή πληροφορία του Περιηγητή άμφισβητεΐται από πολλούς άρχαιολόγους²²⁵ και τό πρόβλημα τής χρονολόγησης του θησαυρού παραμένει άνοιχτό, αν και ή μεταγενέστερη χρονολόγηση

πού υποστήριξαν οι Γάλλοι αρχαιολόγοι μου φαίνεται πιθανότερη²²⁶.

Για την χρονολόγηση των γλυπτών της Έρέτριας στη δεκαετία 500-490, δηλ. λίγο πριν από το θησαυρό, υπάρχουν κάποιες έξωτερικές ενδείξεις. Ο ναός πρέπει να καταστράφηκε στα 490, στην επίδρομή κατά την οποία, όπως λέει ο Ήρόδοτος, "τά ιερά συλήσαντες ενέπρησαν". Ότι η διακόσμηση των αετωμάτων του ναού της Έρέτριας πραγματοποιήθηκε λίγο πριν από την καταστροφή του 490, τό δείχνει η εξαιρετική διατήρηση της επιδερμίδας του μαρμάρου και των χρωμάτων σέ ικανοποιητικό βαθμό, όπως τουλάχιστον αναφέρουν ο Κουρουνιώτης και ο Furtwängler, κατά την εποχή της ανεύρεσής τους. Τό γεγονός ότι και σήμερα σώζονται ίχνη, αν και δέν έχει γίνει καμιά εργασία για τή σταθεροποίησή τους, είναι ένδεικτικό στοιχείο. Τήν πρόταση αυτή για τή χρονολόγηση του αετώματος στην δεκαετία 500-490 υποστηρίζουν και τά ιστορικά στοιχεία πού αναλύονται στό επόμενο κεφάλαιο.

6. ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΤΡΙΑΣ ΣΤΑ ΥΣΤΕΡΟΑΡΧΑΪΚΑ ΧΡΟΝΙΑ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ IV.

Τά εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν, ἰδιαίτερα τῶν τελευταίων χρόνων διαφωτίζουν τὴν ἱστορία τῆς Ἐρέτριας πού ἀπὸ τὰ γεωμετρικά χρόνια ἐξελισσεται σέ μεγάλη οἰκονομική καί πολιτική δύναμη στὸν ἑλληνικό χῶρο. Ὅχι λιγότερο σημαντική εἶναι καί ἡ καλλιτεχνική παραγωγή της, γιὰ τὴν ὁποία ὁμως δέν μπορεῖ νὰ γίνει ἀναλυτικά λόγος. Τά εὐρήματα δείχνουν τὴν ἀνθηση τῆς πόλης σέ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς, τὴν ἀρχιτεκτονική, τὴν κεραμική, τὴ μικροτεχνία καί εἰδικότερα τὴν πλαστική, ὅπως συμπεραίνουμε ἀπὸ τὰ γλυπτά πού μᾶς σώθηκαν ἀπὸ τὰ ἀρχαϊκά χρόνια. Τά γλυπτά αὐτά συγκεντρώνονται στὸν κατάλογο IV, πού ἀκολουθεῖ.

1. Ἄγαλμα ἀρχαϊκῆς Κόρης (Πίν. 47α)

Μουσεῖο Ἐρέτριας, ἀρ. εὐρ. 1809.

Ἵψος 1,07 μ. Μάρμαρο χονδρόκοκκο μέ γαλάζια ἀπόχρωση.

Ἡμιτελές. Ἡ γλυπτική ἐργασία ἔχει φθάσει σέ ἀρκετά πρῶ-
ιμο στάδιο· ἡ μορφή διατηρεῖ τὴν κυβικότητα τῆς πέτρας ἀπὸ
τὴν ὁποία κόπηκε. Σέ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια διακρίνονται τὰ κτυ-
πήματα τοῦ χονδροῦ βελονιοῦ. Τό κεφάλι εἶναι ἀσχημάτιστο καί
σπασμένο στό πρόσωπο. Τό ἀριστερό χέρι ἀκουμποῦσε λυγισμένο
στό στήθος, ἐνῶ τό δεξιό ἐφθανε ἀλύγιστο καί κολλημένο στό σῶ-
μα ὡς τό μηρό. Τό κάτω μέρος τοῦ κορμοῦ καταλήγει σέ πλίνθο
ἀσχημάτιστη.

Βρέθηκε σέ οἰκόπεδο κοντά στά Ρωμαϊκά λουτρά ἀπό τόν Κ.
Δαβάρα.

Βιβλιογραφία : ΑΔ 20 Β 2 (1965) 256 πίν. 316 β.

2. Κορμός Κούρου (Πίν. 47β)

Μουσεῖο Ἐρέτριας ἀρ. εὐρ. 1224

Ἵψος 11 ἐκ. Πωρόλιθος.

Σῶζεται τό πάνω μέρος τοῦ κορμοῦ ἀπὸ τοὺς ὄμους ὡς τὴ

μέση. Λείπει μέρος από τό δεξί πλευρό. Οί βραχίονες, ποί ήταν ένωμένοι μέ τό σώμα, είναι σπασμένοι στό ύψος τοῦ στήθους, τό όποιο είναι έντονα πλασμένο. Στήν πλάτη ή έκτυπη μάζα τών μαλλιών καταλήγει σέ όριζόντια γραμμή.

Βιβλιογραφία : ΑΔ 18 (1963) Β'1, 125 (Πετράκος). (Ό Πετράκος παραπέμπει στά ΠΑΕ 1910, 265, αλλά δέν είναι βέβαιο ότι πρόκειται γιά τό ίδιο είδώλιο πού ό Κουρουניώτης βρήκε "έντός τής λατύπης πάρου" στό έσωτερικό τοῦ ναοῦ).

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 72.

3. Τμήμα από σφίγγα (Πίν. 47γ).

Μουσείο Έρέτριας άρ. εύρ. 1225

Ύψος 12 εκ. Πωρόλιθος.

Σώζεται τό πίσω μέρος τοῦ κορμοῦ λιονταριοῦ ή σφίγγας. Ή ούρά λεπτή τυλίγεται γύρω από τό δεξιό γοφό καί άπολήγει στή ράχη σέ σχήμα κεφαλής φιδιοῦ. Έχει μόριο άνδρικό. Ή λεπτή πλίνθος (πάχ. 14 χιλ.) όπου στηρίζεται έχει σχήμα άκανόνιστο.

Βιβλιογραφία : ΑΔ 18 Β'1 (1963), 125. Ίσχύει ή ίδια παρατήρηση όπως γιά τό προηγούμενο.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 71.

4. Κεφάλι Κούρου (Πίν. 48α).

Μουσείο Χαλκίδας, άρ. εύρ. 44

Ύψος 25 εκ. Μάρμαρο.

Σώζεται καί όλος σχεδόν ό λαιμός. Τά μάτια καί ή μύτη κτυπημένα. Λείπει όλο τό άριστερό τμήμα τοῦ κρανίου. Τά χείλη είναι σαρκώδη καί τραβηγμένα στίς άκρες πού τονίζονται μέ κάθετες πτυχές. Τό μεγάλο πηγούνι έχει στό κέντρο μικρό βαθύλωμα. Γύρω από τό μέτωπο οί βόστρυχοι σχηματίζονται επίπεδοι, κοχλιωτοί. Άστραγαλωτοί πλόκαμοι πέφτουν στους ώμους.

Βιβλιογραφία : Lippold, 72. Buschor, FfJ 133 κέ., εικ. 152.

Richter, Kouroi άρ. 102, είκ. 324, 325. Homann-Wedeking AM 60/61 (1935/36), πίν. 82β και 83β.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 25, 26.

5. Κεφάλι Κούρου (Πίν. 48β)
Μουσείο Χαλκίδας, άρ. εύρ. 45
Ύψος 30 εκ. Μάρμαρο

Σώζεται και ο λαιμός· η μύτη και τό στόμα κτυπημένα τόσο πού νά παραμορφώνεται η μορφή. Στίς άκρες τών χειλιών κάθετες αύλακώσεις πού φθάνουν ώς τό πηγούνι. Τά αύτιά, άν και κατεστραμμένα, διατηρούν τό περίγραμμά τους. Τά μαλλιά συγκρατοϋνται μέ ταινία. Μιά σειρά από βοστρύχους πλαισιώνει τό μέτωπο, ένω πίσω τά μαλλιά πέφτουν σέ χονδρούς άστραγαλωτούς πλοκάμους καλύπτοντας τόν αύχένα.

Βιβλιογραφία : Lippold 72. Richter, Kouroi άρ. 148, είκ. 416-418.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 27, 28.

6. Κεφάλι Κούρου (Πίν. 49α)
Μουσείο Έρέτριας, άρ. εύρ. 596.
Ύψος 34 εκ. Μάρμαρο έντόπιο μέ στακτόχρωμες φλέβες.

Σώζεται ο λαιμός και ο δεξιός ώμος. Τό πρόσωπο κτυπημένο τόσο ώστε μόνο τό δεξί μάτι διακρίνεται. Τά μαλλιά γύρω από τό μέτωπο είναι σά μάζα μέ άδρή έπιφάνεια. Πίσω τό κρανίο είναι άδιαμόρφωτο. Τό έργο έμεινε ήμίεργο ή έγκαταλείφθηκε. Στο εύρετήριο σημειώνεται ότι βρέθηκε κοντά στο σημερινό νεκροταφείο τής Έρέτριας.

Βιβλιογραφία : ΑΔ 17 Β' (1961/62), 155, πίν. 166δ.

7. Κορμός άκέφαλος (Πίν. 49β).
Μουσείο Έρέτριας, άρ. εύρ. 549.
Ύψος 15 εκ. Μάρμαρο παριανό.

Σώζεται από τήν άρχή του λαιμοῦ ὡς τή μέση. Ὁ ἀριστερός βραχίονας λείπει ἀπό τόν ὦμο· ἦταν ἐλεύθερος πρὸς τὰ πλάγια. Κάτω ἀπὸ τὸ βραχίονα στή μέση τῆς μορφῆς ὑπολείμματα ἀπὸ ἐπιφάνεια ἐπαφῆς (puntello). Ὁ δεξιὸς βραχίονας ἦταν λυγισμένος σέ ὀρθή γωνία ἀπὸ τόν ἀγκώνα. Ὁ πήχης ἦταν ἐνθετος καί στερεωνόταν μέ γόμφο στὸν τόρμο τοῦ βραχίονα. Στὸ κεντρικὸ τμῆμα τοῦ κορμοῦ κάθετες ἀνάγλυφες κυματιστές γραμμές ὑποδηλώνουν τὶς πτυχές τοῦ χιτώνα. Τὸ ἱμάτιο λεῖο καλύπτει καί τοὺς δύο ὦμους. Πίσω ἡ κόμη πέφτει λεία ὡς τὴν πλάτη, καταλήγοντας σέ καμπύλη. Κάτω ἀπὸ τὴν κόμη ἡ ἐπιφάνεια φθαρμένη. Στὸ εὐρετήριο περιγράφεται ὡς κόρη, ἀλλὰ δὲν δηλώνονται καθόλου οἱ μαστοί.

8. Κεφάλι καί τμῆμα ἀπὸ σῶμα δράκοντα (Πίν. 50α).

Μουσεῖο Ἑρέτριας, ἀρ. εὐρ. 608

Μέγ. διάσταση 27 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Ἡ τομή τοῦ σώματος πολυγωνική. Τὸ κεφάλι ἔχει ἀπὸ κάτω ὀπή γιὰ τὴ στερέωση τοῦ γενιοῦ. Τὸ μεγάλο στόμα δηλώνεται μέ ἐγχάρακτη γραμμή. Τὰ μάτια μοιάζουν μέ ὡσειδῆ ἐξογκώματα. Πάνω ἀπὸ τὰ μάτια σταματᾷ μιὰ κυματιστὴ γραμμὴ πού ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ λαιμό.

9. Τμῆμα ἀπὸ σῶμα δράκοντα (Πίν. 50α)

Μουσεῖο Ἑρέτριας, ἀρ. εὐρ. 12484.

Μῆκος 7 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Ἀνήκει ἀσφαλῶς στὸ δράκοντα ἀρ. 8, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς διαστάσεις καί τὴν τομή.

10. Οὐρά ζώου (Πίν. 50β).

Μουσεῖο Ἑρέτριας, ἀρ. εὐρ. 12468.

Μέγ. διάσταση 14 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Σπασμένη πάνω καί κάτω. Εἶναι κυλινδρική, ἐλαφρὰ καμπύλη καί καταλήγει σέ θύσανο. Θά μπορούσε νά ἀνήκει σέ λιοντάρι ἢ ταῦρο.

11. Δεξιός γυναικεῖος βραχίονας (Πίν. 50γ)
Μουσείο Ἐρέτριας, ἀρ. εὐρ. 11910.
Μέγ. διάσταση 17 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Ἡ ἐξωτερική ἐπιφάνεια εἶναι διαβρωμένη. Ἴζημα καλύπτει τὴν ἐσωτερική ἐπιφάνεια τοῦ βραχίονα καὶ τὸν ἀγκώνα. Τὸ ὕφασμα πού σκεπάζει τὸ βραχίονα ἀποδίδεται μὲ παράλληλες τεθλασμένες ἀνάγλυφες γραμμές. Ὅπως συνηθίζεται στοὺς ἰωνικοὺς χιτῶνες, συστάδες τῶν πτυχῶν ἀπὸ τὸ πρόσθιο καὶ τὸ πίσω φύλλο ἐνώνονται στὸ κέντρο σχηματίζοντας λεπτὰ τρίγωνα. Διατηρεῖται καλύτερα ἢ ἐσωτερική ἐπιφάνεια, ὅπου τὸ ὕφασμα σκεπάζει τὸν ἀγκώνα, ἐξέχοντας λίγο κάτω ἀπὸ αὐτόν.

Εὐρημα τῆς Α. Ἀνδρειωμένου ἀπὸ ἀνασκαφή της τοῦ 1977 σὲ οἰκόπεδο τῆς Ἐρέτριας²²⁷.

12. Κεφαλή καὶ μέρος κορμοῦ ἐρμαϊκῆς στήλης (Πίν. 51α).
Μουσείο Ἐρέτριας, χωρὶς ἀριθμὸ εὐρετηρίου.
Ὑψος 14,5 ἐκ. Πωρόλιθος.

Πρόσωπο καλὰ διατηρημένο, λείπουν ἡ μύτη καὶ τὸ γένι· μάτια καὶ χεῖλια τονισμένα. Γύρω ἀπὸ τὸ μέτωπο δύο σειρές ἀπὸ βοστρύχους, πού εἶναι κτυπημένοι στὸ δεξιό κρόταφο καὶ πάνω. Δύο πλόκαμοι ἀστραγαλωτοὶ κατεβαίνουν ἀπὸ τίς δύο πλευρές ὡς τοὺς ὤμους. Ἡ βαριά λεία κόμη πέφτει στὴν ὀρθογώνια πλάτη καταλήγοντας σὲ καμπυλωτὴ γραμμὴ.

Βιβλιογραφία : ΠΑΕ 1910, 268. ΑΔ 17 Β' (1961/62), 155 κέ., πίν. 167γ (Γιὰ τὴν ταύτιση ἰσχύει ὁ,τι καὶ γιὰ τὸ θραῦσμα Κατ. IV,2). AM 4. Beiheft, 35 πίν. 14 (1-2) καὶ 15 (1-2) (D. Willers). ΑΔ 32 Α (1977), 118, ἀρ. 7.

Φωτογραφίες : ΔΑΙ Athen, Neg. 71/1033, 1034, 1035, 1036.

13. Ἐρμαϊκὴ στήλη (Πίν. 51β).
Μουσείο Ἐρέτριας, ἀρ. εὐρ. 11436 β
Ὑψος 34 ἐκ. Μάρμαρο πεντελικό (;)

Λεῖπει τὸ κάτω τμῆμα τῆς στήλης καὶ τὸ πάνω τμῆμα τῆς κε-

φαλῆς. Ἡ μύτη καί τό κεντρικό κάτω τμήμα τοῦ προσώπου δέν σώζονται. Τά αὐτιά σώζονται στό μεγαλύτερο μέρος τους.

Ἡ ὀρθογώνια στήλη ἔχει στήν ἀριστερή στενή πλευρά ἴχνη ἀπό ὀρθογώνιο ἀγκώνα (6 x 10 ἐκ.) πού ἔχει ἀποκοπεῖ. Στή δεξιὰ πλευρά ὑπάρχει ὀρθογώνιος τόρμος μέ τίς ἴδιες διαστάσεις (βάθος 4,5 ἐκ.) γιά ὑποδοχή ἀγκώνα. Ἀπό τήν πλευρά αὐτή τῆς στήλης ἔχει ἀποσπασθεῖ ἕνα μεγάλο κομμάτι, ἔτσι ὥστε ὁ τόρμος νά φαίνεται ἀπό ἔμπρός ἀνοικτός.

Τά μάγουλα εἶναι φουσκωμένα καί κάτω ἀπό τήν καμπύλη τους ξεκινάει ἡ γενειάδα πού ἀποδίδεται μέ κυματιστές παράλληλες ἀνάγλυφες γραμμές. Διακρίνεται μόλις καί τό μουστάκι· τό γένι ἦταν ἴσως πρόσθετο, γιατί ὑπάρχει στρογγυλός τόρμος βάθους 2 ἐκ. καί διαμ. 6 χιλ. στή θέση τοῦ πηγουνιοῦ. Σέ κάθε πλευρά πέφτουν τρεῖς πλόκαμοι πίσω ἀπό τ'αὐτιά πάνω στό στήθος. Ἡ πίσω πλευρά δέν εἶναι πολύ ἐπιμελημένη, μόλις διακρίνεται ἡ κόμη πού πέφτει μέ ὀριζόντιους κυματισμούς στήν πλάτη, σχηματίζοντας καμπύλη ἀπόληξη.

Βιβλιογραφία : ΠΑΕ 1977, 34, πίν. 15. ΑΔ 32 Α (1977), 118 ἄρ. 12, 121 κέ., πίν. 54-55.

14. Κορμός Κούρου (Πίν. 52).

Μουσεῖο Χαλκίδας, ἄρ. εὐρ. 3.

Ὑψος 78 ἐκ. Μάρμαρο πεντελικό (;)

Ἄκεφαλος· ἀπό τό λαιμό σώζεται μικρό τμήμα. Τά χέρια λείπουν ἀπό τό κάτω μέρος τῶν βραχιόνων καί τά σκέλη ἀπό τό πάνω μέρος τῶν μηρῶν. Κτυπημένη εἶναι καί ἡ ἐπιφάνεια στό δεξιό μαστό· στό στήθος σώζονται ἀπό τίς δύο πλευρές τοῦ λαιμοῦ οἱ ἀπολήξεις δύο πλοκάμων, στά ἀριστερά του καί ἕνας στά δεξιὰ (ὁ δεύτερος δεξιός πλόκαμος θά ἦταν πρόσθετος). Οἱ μῦς τοῦ σώματος ἔντονα δηλωμένοι. Τό ἠβικό τρίγωνο εἶναι ἕνας ἐπιμήκης ρόμβος. Στάσιμο σκέλος θά ἦταν τό δεξιό ἐνῶ τό ἀριστερό θά πατοῦσε πιό μπροστά ἀπό τό ἄλλο. Τά χέρια ἀπέχουν ἀρκετά ἀπό τό σῶμα.

Βιβλιογραφία : Furtwängler, Aegina, 321. Amelung, Festsch-

rift P. Arndt (1925), 95. Picard, Manuel II, 60 σημ. 3. Buschor, Olympia, 37 εικ. 2-3. Langlotz, BSch 110 κέ. πίν. 65α, τοῦ ἴδιου Nogrk πίν. 58, 7-8. Kunze, 3 OlBer. 1938/39, 129,1 καί 130,2. H. Riemann, BrBr 796 ἕως 798. Lippold, 71. V. H. Poulsen, Acta Arch. 8, 1937, 141. Homann-Wedeking AM 60/61 (1935/36), 207 κέ., 216. Richter, Kouroi no 168, 141 εικ. 494-496. Καροῦζος, 83. Ridgway, 57-58 σημ. 17.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 23, 24. Hege 1441.

15. Ἄκρα πόδια δύο μορφῶν πάνω σέ πλίνθο (Πίν. 53α,β. Πρβλ. σχέδιο Πίν. 58).

Μουσεῖο Χαλκίδας ἀρ. εὐρ. 77.

Μῆκος 70 ἐκ., πλάτος 52 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Πάνω σέ μεγάλη πλίνθο τῆς ὁποίας τίς διαστάσεις καί τό σχῆμα δίνει τό σχέδιο τοῦ Χ. Μπούρα, ΑΔ 17 Β (1961/62), 146, σώζονται τό πρόσθιο τμήμα ἄκρου ἀριστεροῦ ποδιοῦ ἀνδρικήσ μορφῆσ πρός τά δεξιά (τά νύχια τῶν δακτύλων δέν δηλώνονται) καί τμήμα τοῦ ἄκρου ἀριστεροῦ ποδιοῦ μιᾶσ δεύτερης μορφῆσ πρός τά ἀριστερά πού εἰκονίζεται ἀνεστραμμένο ἔτσι ὥστε νά φαίνεται τό πέλμα· παράλληλα στήν ἐσωτερική πλευρά τοῦ πέλματος καί σέ ἀπόσταση σώζεται μέρος ἀπό μεγάλη στρογγυλή ἀσπίδα.

Βιβλιογραφία : Studniczka, AA 1921, 323. Van Buren, Revetments 41. K. Volkert, Das Akroter, 20. E. Dyggeve, Das Laphrion (1948) 309. D.S. Robertson, Cambridge 1954, 72. Hodge, The woodwork of greek roofs 89. W. Dinsmoor, The architecture of ancient Greece, London 1950, 81 σημ. 3 καί 9 σημ. 3. Auberson, Eretria, 9 σημ. 11. Πετρόκος, ΑΔ Β' (1961/62), 146, σχ. 1, πίν. 165γ. Ridgway, 217.

Φωτογραφίες : DAI Athen, Chalkis 38, 39.

Στά γλυπτά πού προέρχονται ἀπό τήν Ἐρέτρια συμπεριλαμβάνεται καί μιᾶ κεφαλή ἀπό τήν Ἀμάρουθο, ἀφοῦ καί ἡ πόλη αὐτή ἀποτελοῦσε δήμο τῆσ Ἐρέτριασ.

16. Κεφαλή Κόρης (Πίν. 54α,β , 55α,β , 56α).

Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἀρ. εὐρ. 1972.

Ὑψὸς 25 ἐκ. Μάρμαρο παριανό.

Πρόσωπο πολὺ φθαρμένο· ἡ ἐπιδερμίδα σώζεται καλὰ μόνον στὸν ἀριστερὸ κρόταφο, γύρω ἀπὸ τὸν κανθὸ τοῦ ἀριστεροῦ ματιοῦ, κάτω ἀπὸ τὸ μῆλο τῆς ἀριστερῆς παρεϊᾶς καὶ στίς ἄκρες τῶν χειλιῶν. Γενικὰ ἡ ἀριστερὴ πλευρὰ διατηρεῖται ὡς τὸ αὐτὶ καλύτερα ἀπὸ τὴ δεξιὰ. Λεῖπει ὁ λαιμὸς καὶ ἀπὸ τὸ πηγούνι τὸ ἀριστερὸ τμήμα. Τρεῖς σειρὲς βοστρύχων πλαισιώνουν τὸ μέτωπο· ὁ κάθε βόστρυχος σχηματίζει ἔλικα καὶ οἱ βόστρυχοι τῆς πάνω σειρᾶς σχηματίζουν ἓνα εἶδος πλοχμοῦ. Τὰ μαλλιά διατάσσονται ἀκτινωτὰ ἀπὸ τὴν κορυφὴ ὡς τὴ βάση τοῦ κρανίου σὲ δεσμίδες πού μοιάζουν μὲ κυματιστές ταινίες. Συγκρατοῦνται ἀπὸ λεία πλατιά ταινία (πλάτ. 35 ἐκ.), πού κρύβεται κάτω ἀπὸ τοὺς βοστρύχους· οἱ δύο τῆς ἄκρες ἔπεφταν στὸν αὐχένα. Στὴ δεξιὰ πλευρὰ, κάτω ἀπὸ τὸ αὐτὶ, σώζεται ἡ ἀρχὴ τριῶν μικρῶν κυματιστῶν πλοκάμων πού ἔπεφταν κατὰ μῆκος τοῦ λαιμοῦ καὶ θὰ ἔφθαναν ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ στήθους. Στὴν κορυφὴ τοῦ κρανίου ὑπάρχει μεγάλη στρογγυλὴ ὀπή (βάθος 4 ἐκ., διάμ. 4 ἐκ.). Στὰ πλάγια τοῦ κρανίου καὶ ἔμπρὸς πάνω ἀπὸ τοὺς βοστρύχους ὑπάρχουν τρεῖς μικρὲς ὀπές, στὴ τελευταία ἀπὸ τίς ὁποῖες σώζονται ὑπολείμματα χάλκινου γόμφου. Στίς ὀπές αὐτές στηριζόταν μεταλλινὸς στέφανος, ὅπως ἀκριβῶς στὴν κεφαλή τοῦ θησῆα τοῦ συμπλέγματος Κατ. I,1. Οἱ λοβοὶ τῶν αὐτιῶν εἶναι τρυπημένοι γιὰ τὴν στερέωση πρόσθετων ἑνωτίων.

Βιβλιογραφία : Lippold, 73 σημ. 5 . Langlotz, NOgrk, 144, Πίν. 51. 1 καὶ 3.

Ὁ κατάλογος τῶν ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια θὰ πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ μὲ δύο ἀκόμη κομμάτια, τὰ ὁποῖα ὁμως δὲν βρίσκονται σήμερα στὰ Μουσεῖα τῆς Χαλκίδας καὶ τῆς Ἐρέτριας. Ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Κουρουνιώτη στὰ ΠΑΕ 1910, 267 κέ.²²⁸ καὶ εἶναι:

17. "Μικρὸν πώρινον ἀγαλμάτιον ἀνδρός ἔχοντος ὄξύ πώγωνα".

18. "Κεφαλή δευτέρου ὁμοίου".

Στόν κατάλογο δέν περιλαμβάνεται ἡ κεφαλή μαρμάρινης ἑρμαϊκῆς στήλης (;) ὕψους 19,5 ἐκ., χωρίς ἀριθμό, πού βρῖσκεται στήν ἀποθήκη τῆς Ἑρέτριας καί πού εἰκονίζεται στό ΑΔ 16 Β' (1960), 150, πίν. 1305 καί ἀναφέρεται στό ΑΔ 18 Β' (1963), 127. Ἡ ἐργασία στούς κοχλιωτοῦς βοστρύχους πάνω ἀπό τό μέτωπο δέν διακρίνεται γιά τή λεπτότητα πού χαρακτηρίζει τίς ἀρχαϊκές ἑρμαϊκές στήλες. Τά μάτια ἀπό τά ὁποῖα καλύτερα σώζεται τό ἀριστερό, εἶναι κάπως ἐπιμήκη καί τό πάνω βλέφαρο τοῦ δεξιοῦ ματιοῦ ὀρίζεται ἐγγάρακτα. Ἡ ἐργασία μοιάζει περισσότερο κλασική, ἂν ὄχι μεταγενέστερη.

Ἀπό τά γλυπτά τοῦ καταλόγου IV τό ἡμίεργο ἀγαμα τῆς Κόρης ἀρ. 1 εἶναι σημαντικό καί γιά τήν ἀρχαιότητά του (δέν πρέπει νά εἶναι δαιδαλικό, ἀλλά μάλλον ἀνήκει στά πρώιμα ἀρχαϊκά χρόνια) καί γιά τό γεγονός ὅτι εἶναι ἡμίεργο. Ὅπως καί τό κεφάλι Κατ. IV,6 πού ἐπίσης δέν εἶναι τελειωμένο, ἀποτελοῦν ἐνδείξεις γιά τή δραστηριότητα ἐργαστηρίων μαρμαροπλαστικῆς στήν πόλη τῆς Ἑρέτριας.

Τά πώρινα θραύσματα Κατ. IV,2 καί 3 δέν εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικά, σέ ἀντίθεση μέ τίς δύο κεφαλές κούρων τοῦ Μ. Χαλκίδας, Κατ. IV,4 καί 5. Τά δύο αὐτά κεφάλια σημειώνονται στόν κατάλογο τοῦ Μ. Χαλκίδας χωρίς προέλευση. Ἡ ἀναφορά ὅμως ἀπό τόν Κουρουνιώτη στά ΠΑΕ 1900, 54 "δύο ἀνδρικών ἀρχαϊκῶν κεφαλῶν" πού βρέθηκαν "παρά τήν ἀνατολικήν πλευράν τοῦ ναοῦ" καί οἱ ὁποῖες δέν ἀνήκουν στά γλυπτά τῶν ἀετωμάτων (ὁ Κουρουνιώτης τίς ἀναφέρει ξεχωριστά ἀπό αὐτά καί σέ συσχέτισμό μέ τό ἀνάγλυφο τοῦ 4ου αἰ. τοῦ Μ. Χαλκίδας ἀρ. 27, βλ. σελ. 21) μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε σ' αὐτές τίς κεφαλές τίς κεφαλές τῶν Κούρων τοῦ Μ. Χαλκίδας, ἀρ. 44 καί 45, τίς μοναδικές ἄλλωστε ἀρχαϊκές κεφαλές πού βρίσκονται στό Μουσεῖο ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Κουρουνιώτη ἢ μιά, (Κατ. IV,4) εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό ἔργο καί ἀπό ὀρισμένους ἐρευνητές, τόν Buschor καί κυρίως τόν Homann-Wedeking θεωρήθηκε ὡς ἀντιπροσωπευτικό ἔργο ἑνός εὐβοϊκοῦ ἐργαστηρίου. Ἐάν προέρχεται ἀπό τήν Ἑρέτρια, ὅπως φαίνεται πιθανό, ἀποκτάει καί ἄλλο ἐνδιαφέρον ὡς μακρινός πρόδρομος τῶν ἀετωματικῶν γλυπτῶν τοῦ Δαφνηφόρου. Ἡ κεφαλή

του κούρου Μ. Χαλκίδας, 45 (Κατ. IV,5), που χρονολογείται στην αρχή της ύστεροαρχαϊκής εποχής, υστερεί σε ποιότητα από την προηγούμενη, εντάσσεται όμως στην ίδια τεχνοτροπία. Το κεφάλι του κούρου Μ. 'Ερέτριας, 596 (Κατ. IV,6), που ανήκει ίσως στα ύστεροαρχαϊκά χρόνια είναι σημαντικό και για ένα άλλο στοιχείο· είναι από μάρμαρο πιθανώς έντοπιο· μαζί με την έργασία, που δεν έχει τελειώσει, έχουμε άλλη μία ένδειξη για την ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου στην 'Ερέτρια. Με την στρογγυλότητα του προσώπου και τους πλούσιους όγκους του θυμίζει κάπως τις κεφαλές των μορφών από τα έναέτια του Δαφνηφόρου. Για την έρμηνεία του κορμού Μ. 'Ερέτριας, 549 (Κατ. IV,7) υπάρχουν κάποιες δυσκολίες, ιδίως όσον αφορά την κίνηση του άριστερου βραχίονα.

Σημαντικά για την ποιότητα της έργασίας είναι τα θραύσματα από την κεφαλή και τό σώμα ενός δράκοντα (Κατ. IV,8 και 9), κυρίως όμως η ούρά ζώου (Κατ. IV,10) και ό δεξιός γυναικείος βραχίονας (Κατ. IV,11). Κατά την έρευνα των γλυπτών από τά αετώματα του Δαφνηφόρου (βλ. παραπάνω σελ. 92) έγινε η σκέψη μήπως τά θραύσματα αυτά, η έστω μόνο τό τελευταίο, προέρχονται από τά γλυπτά των αετωμάτων. Τό θραύσμα Κατ. IV,11 που από τό μέγεθος του φαίνεται να ανήκει σε μορφή μεγαλύτερη από τό φυσικό, έχει περισσότερες πιθανότητες. 'Επειδή αποκλείεται να ανήκει στην 'Αθηνά του δυτικού αετώματος, θά μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι ανήκε σε μία αντίστοιχη μορφή του ανατολικού. 'Η ποιότητα της έργασίας είναι έξαιρετική και η χρονολόγηση στα χρόνια του δυτικού αετώματος είναι πολύ πιθανή. Τό θραύσμα όμως βρέθηκε σε απόσταση από τό ναό και τά αετώματα του ναού του Δαφνηφόρου δεν μπορούν να διεκδικούν κάθε θραύσμα αυτής της εποχής από την 'Ερέτρια, όταν μάλιστα είναι άγνωστο έντελώς τό θέμα του ανατολικού αετώματος και δεν υπάρχουν δυνατότητες συσχετισμού, όπως π.χ. συμβαίνει με τό τμήμα της πλίνθου με την όπλή του άλόγου Κατ. I,47, που μπορεί να συγκριθεί πειστικά με τις υπόλοιπες όπλές των άλόγων του δυτικού αετώματος. Και για τά δύο άλλα θραύσματα, του δράκοντα και της ούρας του ζώου έγιναν ανάλογες σκέψεις· μελλοντικά εύρήματα ίσως δώσουν λύση στο πρόβλημα.

Οι δύο έρμαϊκές στήλες Κατ. IV,12 και 13 έξετάζονται από τήν κ. 'Ισμήνη Τριάντη σέ πρόσφατη μελέτη της, όπου συζητείται ή χρονολόγηση τών γλυπτών και γίνονται συγκρίσεις μέ άλλα έργα²²⁹.

'Ο κορμός του Κούρου Κατ. IV,14 πού πιθανότατα είκονίζει τόν 'Απόλλωνα, χρονολογείται ίσως λίγο πρίν από τήν καταστροφή του 490 π.Χ.. Καί για τόν κορμό αυτό υπάρχουν τά ίδια τεχνοτροπικά προβλήματα πού παρουσιάζουν και τά γλυπτά τών άετωμάτων του Δαφνηφόρου. 'Ο Buschor συσχέτισε τόν κορμό μέ τό νησιωτικοϊωνικό εργαστήριο της Πάρου, ό Langlotz μέ τήν ανατολική Ιωνική περιοχή, ένω ό Homann-Wedeking τό θεωρεϊ τοπικό και τό χρονολογεϊ στήν τρίτη δεκαετία του 5ου αί. π.Χ.

'Η κεφαλή της Κόρης από τήν 'Αμάρυνθο Κατ. IV,16 συγκαταλέγεται στόν κατάλογο τών γλυπτών από τήν 'Ερέτρια για τούς λόγους πού αναφέρθηκαν προηγουμένως (βλ. σελ. 99), αλλά και γιατί ή τεχνοτροπική σχέση του έργου μέ τά γλυπτά τών άετωμάτων είναι πολύ στενή. Έγινε και ή σκέψη μήπως ή κεφαλή άνήκε στό σύνολο τών έναετιών, μέ άφορμή μάλιστα τή σημείωση του εύρετηρίου του 'Εθνικού Μουσείου στό όποιο δίνεται ή πληροφορία ότι ή κεφαλή "προέρχεται έκ κατασχέσεως τῷ 1900 έκ του εκεί ναού, ένθα τά έν τῷ Μουσείῳ της Χαλκίδος συμπλέγματα". 'Η πληροφορία όμως αυτή δέν συμβιβάζεται μέ τήν προέλευση από τή Βάθεια (σημερινή 'Αμάρυνθο), πού επίσης δίνεται σέ άλλη στήλη του εύρετηρίου. Τήν άρχική σκέψη νά προέρχεται και ή κεφαλή αυτή από τήν 'Ερέτρια, διστάζω νά τήν υποστηρίξω, γιατί μέ τίς σωζόμενες κεφαλές του συμπλέγματος ή τεχνοτροπία του έργου δέν μπορεί νά ταυτισθεϊ άπόλυτα. 'Αλλά ή κεφαλή αυτή είναι σημαντική από μία άλλη άποψη· ή μορφή και ή άπόδοση τών μαλλιών στό κρανίο είναι, όπως παρατήρησε ό Langlotz²³⁰, έντελῶς όμοια μέ τήν μορφή και τήν άπόδοση τών μαλλιών στό κρανίο της κεφαλής Webb, ή όποία, όπως αναφέραμε, σχετίζεται μέ τόν 'Αντήνορα, τόν πιθανό καλλιτέχνη τών άετωματικών γλυπτών του Δαφνηφόρου.

Τέλος θά πρέπει νά αναφερθεϊ ή πλίνθος Κατ. IV,15 πού έχει ιδιαίτερη σχέση μέ τά γλυπτά τών άετωμάτων. Πού άκριβῶς βρέθηκε δέν είναι γνωστό· όπως γράφει ό Πετράκος, μόνο από πλη-

ροφορία του Studniczka γνωρίζουμε την προέλευση του γλυπτού από τις άνασκαφές του Δαφνηφόρου 'Απόλλωνος. 'Ο Παππαδάκης δέν αναφέρει προέλευση στον κατάλογο του Μουσείου Χαλκίδας. 'Ο Studniczka πρώτος, καί άλλοι έρευνητές άργότερα, υποστήριξαν ότι πρόκειται για πλάγιο άκρωτήριο του ναού. 'Ο Πετράκος άπορρίπτει την πρόταση, κυρίως για τό υπερφυσικό μέγεθος τών μαχομένων καί ο AuberSON γιατί η πλίνθος στο άκραίο άκρωτήριο δέν συμβιβάζεται με τή διαμόρφωση τής στέγης στις γωνίες του άετώματος. 'Υπάρχει όμως η πιθανότητα η πλίνθος να προέρχεται από κεντρικό άκρωτήριο. Τήν άποψη αυτή υποστηρίζει η άναπαράσταση του συμπλέγματος με μιά μορφή έπιτιθέμενου από τά άριστερά καί μιά μορφή άμυνόμενου με άσπίδα από τά δεξιά. Τήν υποθετική συμπλήρωση δίνει τό σχέδιο του γλύπτη Στ. Τριάντη Πίν. 58. 'Η πλίνθος του συμπλέγματος, όπως συμπληρώνεται, θά μπορούσε να τοποθετηθεί σε άνάλογη μορφής βάση που διαμορφωνόταν στην κορυφή του άετώματος. 'Η πλίνθος άσφαλιζόταν με τά "δόντια" που σώζονται στην κάτω πλευρά της. "Ένα άνάλογο σύμπλεγμα με μορφές μεγάλου μεγέθους στη θέση του μεσαίου άκρωτηρίου έχουμε, όπως ήδη ανέφερα, στο ναό τής Καρθαίας στην Κέα, σύμφωνα με τις τελευταίες έρευνες (σελ. 77 καί σημ. 90)

Με τή συγκέντρωση όλων τών άρχαϊκών γλυπτών που προέρχονται από τήν 'Ερέτρια διαπιστώνεται ότι η πόλη αυτή από παλιά, καί ιδιαίτερα κατά τήν ύστεροαρχαϊκή έποχή, παρουσιάζει μιά σημαντική καλλιτεχνική δραστηριότητα. Τά έναέτια γλυπτά του ναού του Δαφνηφόρου δέν είναι μοναδικά δείγματα' υπάρχουν προδρομικά έργα καί σύγχρονα γλυπτά που τά παισιώνουν. Τό μέγεθος τής παραγωγής τό δείχνει σαφέστερα μιά άριθμητική σύγκριση με τά γλυπτά τών άρχαϊκών χρόνων που προέρχονται από άλλες περιοχές τής Εύβοιας.

Τά γλυπτά που σώθηκαν από τήν υπόλοιπη Εύβοια είναι πραγματικά ελάχιστα :

1) πώρινο άγαλμάτιο μιās καθιστής γυναικείας μορφής δαιδαλικών χρόνων από τή Χαλκίδα στο Μουσείο του Λούβρου MA 3100, ύψους 19 εκ.²³¹ .

2) χάλκινο άρχαϊκό άγαλμάτιο άκέφαλο από τήν Κάρυστο στο Γ-διο Μουσείο ΜΝC 653, Br. 142, ύψους 68 εκ.²³² .

3) κορμός κούρου από τό Μετόχι, Μουσείο Χαλκίδας άρ. 54, ύψους 80 εκ.²³³ (Πίν. 57α)

4) τμήμα ενός μαρμαρίνου συμπλέγματος λιονταριού που κατασπαράζει έλάφι από τόν Πλατανιστό Καρύστου. Μ. Χαλκίδας, άρ. 102²³⁴ (Πίν. 57β).

5) δεξιά κνήμη κούρου. Μ. Χαλκίδας, άρ. 898, ύψους 44 εκ. (Πίν. 56β, γ).

6) άκρο δεξί χέρι κούρου. Μ. Χαλκίδας, άρ. 4774, μήκους 18 εκ. (Πίν. 56δ).

Γιά τήν άκμή τής Έρετριάς αυτά τά χρόνια σημαντική είναι και ή άναφορά, από τίς γραπτές πηγές, του όνόματος ενός Έρετριέως πιθανότατα γλύπτη που κατασκεύασε τόν χάλκινο ταύρο, άνάθημα τών Έρετριέων στην Όλυμπία από τό όποιο σώζεται πλήρης ή βάση και δύο θραύσματα²³⁵. Η έπιγραφή στό βάθρο του άναθήματος γράφει : "Φιλήσιος έποίει Έρετριεύς τῷ Δί"²³⁶

Τά προβλήματα τής καλλιτεχνικής παραγωγής τής Έρετριάς, και είδικότερα τών άετωμάτων του ναού του Δαφνηφόρου, του όποιου οι σχέσεις μέ τό άττικό έργαστήριο τονίσθηκαν ιδιαίτερα, διαφωτίζονται μέ μιάν άναφορά στην ιστορία τής πόλης αυτή τήν έποχή και είδικότερα στη περίοδο γύρω στά 500 π.Χ.. Οι στενές σχέσεις τής Έρετριάς και τής Αθήνας διαπιστώνονται από παλαιότερα ήδη χρόνια. Ακόμη και μυθολογικές παραδόσεις σχετίζουν τίς δύο πόλεις, όπως άναφέρει ο Στράβων²³⁷. Ο Πλούταρχος²³⁸ λέει ότι ο Θησεάς έστειλε τούς γιούς του στην Εύβοια κοντά στον "Έλφήνορα τόν Χαλκώδοντος". Η Έρετρία κτίσθηκε από τό Αϊκλο τόν Αθηναίο ή από τόν δήμο Έρετριέων τής Αττικής ή πήρε τό όνομά της από τήν Έρετρία τής Αθήνας που ήταν στην Αγορά. Αλλά οι παραδόσεις αυτές είναι άγνωστο πότε δημιουργήθηκαν. Στο μακροχρόνιο πόλεμο τής Έρετριάς μέ τή Χαλκίδα για τό Ληλάντιο πεδίο, στον όποιο έλαβαν μέρος ως σύμμαχοι τής μιας ή τής άλλης πόλης όλες σχεδόν οι μεγάλες δυνάμεις τής έποχής, ή Αθήνα είναι πιθανό νά αποτέλεσε στηριγμα τής Έρετριάς έναντίον τών έχθρών της²³⁹.

Βεβαιωμένες είναι οι σχέσεις τής όλιγαρχικής τάξης τών Ίππέων τής Έρετριάς μέ τόν Πεισίστρατο, όπως άναφέρει ο Ηρόδοτος²⁴⁰. Ο Πεισίστρατος είχε καταφύγει τό 536 π.Χ. στην

Ἐρέτρια, ὅπου ἔζησε μερικά χρόνια ἐξόριστος· μέ τή βοήθεια τῶν Ἰππέων τῆς Ἐρέτριας, τοῦ Λύγδαμι, τύραννου τῆς Νάξου καί τῶν Θηβαίων, κατώρθωσε νά ἐπιστρέψει στήν Ἀθήνα μετά ἀπό ἀπόβαση στόν Μαραθῶνα καί νικηφόρο μάχη στήν Παλλήνη τό 546²⁴¹. Γιά τή σχέση τοῦ Πεισιίστρατου μέ τήν Ἐρέτρια δέν εἶναι χωρίς σημασία καί ἡ πληροφορία ὅτι ἡ γυναίκα του ἡ Κοΐσυρα καταγόταν ἀπό αὐτή τήν πόλη. Τό καθεστῶς πού ἐπικρατοῦσε ἐκείνη τήν ἐποχή στήν Ἐρέτρια ἐξηγεῖ τίς στενές σχέσεις τῆς πόλης μέ τόν τύραννο.

Ἰδιαίτερα στενές εἶναι οἱ σχέσεις τῶν δύο πόλεων στά χρόνια τῆς ἐπανάστασης τῶν Ἰωνικῶν πόλεων (500 - 497 π.Χ.). Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι οἱ Ἐρετριεῖς καί οἱ Ἀθηναῖοι μόνοι ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα βοήθησαν οὐσιαστικά τήν ἐπανάσταση τοῦ Ἀρισταγόρα, στέλνοντας 5 καί 20 πλοῖα ἀντίστοιχα²⁴². Οἱ λόγοι πού ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος ἦταν οἱ ἰδιαίτεροι δεσμοί τῶν Ἐρετριέων μέ τούς Μιλησίους²⁴³ καί ἡ βοήθειά τους ἀποτελοῦσε κατά κάποιον τρόπο ἀνταπόδοση στή βοήθεια τῶν Μιλησίων στόν "πρός Χαλκιδέας πόλεμον". Ὁ στρατηγός τῶν Ἐρετριέων Εὐαλκίδας σκοτώθηκε τό 498 π.Χ. κοντά στήν Ἐφεσο καί ὑμνήθηκε ἀπό τόν Σιμωνίδη τόν Κεῖο²⁴⁴. Τά γεγονότα αὐτά, ἡ συμμετοχή δηλαδή Ἐρετριέων καί Ἀθηναίων σέ πολεμικές ἐπιχειρήσεις προϋποθέτουν στενότερους πολιτικούς δεσμούς ἀνάμεσα στίς δύο πόλεις πού αὐτή τήν ἐποχή ἔχουν δημοκρατικά πολιτεύματα. Στήν Ἀθήνα ἡ ἀλλαγή ἔγινε μέ τόν Κλεισθένη τό 508/7²⁴⁵. Στήν Ἐρέτρια τό δημοκρατικό πολίτευμα εἶχε ἐπικρατήσει ἀπό παλαιότερα. Πότε ἀκριβῶς καταργήθηκε ἡ ἀριστοκρατία τῶν Ἰπποβοτῶν, δέν εἶναι βέβαιο, ἀλλά ὁ Διαγόρας μέ τόν ὁποῖο συνδέεται αὐτή ἡ ἀλλαγή πρέπει νά ἔδρασε πρὶν ἀπό τό 511 π.Χ., γιατί ὅταν ὁ Ἰππίας ἐξορίσθηκε τή χρονιά αὐτή ἀπό τήν Ἀθήνα, δέν βρῆκε ὑποστήριξη ἀπό τούς Ἐρετριεῖς, τούς ὑποστηρικτές τοῦ πατέρα του, προφανῶς γιατί ἡ Ἐρέτρια εἶχε πιά δημοκρατικό πολίτευμα²⁴⁶.

Οἱ σχέσεις Ἀθήνας καί Ἐρέτριας φαίνεται ὅτι ἐνισχύθηκαν ἀπό τά πρῶτα χρόνια τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας. Ὅπως εἶναι γνωστό τό νέο πολίτευμα ἀντιμετώπισε στήν ἀρχή του κιόλας ἰσχυρές ἀντιδράσεις ἀπό τήν πλευρά τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν Βοιω-

τῶν καί τῶν Χαλκιδέων. Στή μεγάλη σύγκρουση τό 507/6 π.Χ. ἡ Ἐρέτρια ὡς ναυτική δύναμη εἶχε ἴσως βοηθήσει τήν Ἀθήνα. Οἱ Ἀθηναῖοι δέν εἶχαν ναυτικό αὐτή τήν ἐποχή καί χωρίς πλοῖα θά ἦταν δύσκολη ἡ νίκη τους ἐναντίον τῶν Χαλκιδέων²⁴⁷, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦταν ἡ ἐγκατάσταση Ἀθηναίων κληρούχων στή Χαλιίδα²⁴⁸. Μέ τά γεγονότα αὐτά ἀνατράπηκε τό καθεστῶς πού εἶχε ἐπιβληθεῖ παλαιότερα στήν Εὐβοία μετά τό Ληλάντιο πόλεμο. Ἡ ἤττα τῶν Χαλκιδέων δέν ἦταν ἀσφαλῶς μόνο νίκη Ἀθηναϊκή, ἀλλά θά πρέπει νά ἐνδιέφερε καί τούς Ἐρετριεῖς, κατὰ παράδοση ἀντιπάλους τῶν Χαλκιδέων. Ἀπό τή νίκη τῶν Ἀθηναίων ἀπεικόμισαν κι αὐτοί ὀφέλη, δέχτηκαν μέρος τῆς λείας, δηλαδή ἀγρούς τῶν Χαλκιδέων. Ἴσως λοιπόν συνέπραξαν σ'αὐτή τήν ἐπιχείρηση, κυρίως μέ τά πλοῖα τους μιά πού ὡς αὐτή τήν ἐποχή διατηροῦσαν ἀξιόλογη ναυτική δύναμη²⁴⁹.

Ἄν καί δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα, θά μπορούσε νά σκεφθεῖ κανεῖς ἄμεσες σχέσεις τοῦ Κλεισθένη μέ τήν Ἐρέτρια. Δέν ἀποκλείεται, ἄν τό δημοκρατικό καθεστῶς στήν Ἐρέτρια εἶχε ἐγκατασταθεῖ ἀρκετά νωρίτερα ἀπό τό 511 π.Χ., οἱ ἐξόριστοι Ἀλκμεωνίδες νά εἶχαν ἐπιδιώξει τήν συμπαράσταση τῶν Ἐρετριέων. Γιά τήν ἀνατροπή τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀναζητοῦσαν βοήθεια ἀπό διάφορες πλευρές καί ἕνα δημοκρατικό καθεστῶς θά μπορούσε νά τούς εἶχε βοηθήσει στίς ἐπιδιώξεις τους. Ἡ Ἐρέτρια, κοντά στήν Ἀττική θά μπορούσε νά εἶναι τό καλύτερο ὀρμητήριο γιά πολεμικές ἐπιχειρήσεις.

Εἶναι γνωστός ὁ δεσμός τοῦ Κλεισθένη μέ τούς Δελφούς πού ἐξυπηρετοῦσαν τά σχέδιά του, καί λέγεται συνήθως ὅτι ἐκεῖ πέρασε τά χρόνια τῆς ἐξορίας του, ἄν καί αὐτό πουθενά δέν βεβαιώνεται ἀπό τίς πηγές. Δέν εἶναι λογικό, ἄντρες πρακτικοί, ὅπως οἱ Ἀλκμεωνίδες, νά ἔμειναν ὅλα τά χρόνια τῆς ἐξορίας τους σ'ἕνα ἱερό, ὅταν ὑπῆρχαν πόλεις ὀργανωμένες κοντά στήν Ἀττική καί μάλιστα κατὰ τή τελευταία τους ἀπομάκρυνση, ὅταν τούς ἀκολούθησαν 700 οἰκογένειες ἀπό τήν Ἀθήνα²⁵⁰. Ἀπό ἕνα χωρίο τοῦ Ἀριστοτέλη συνάγεται ὅτι μόνο μετά τό 480 π.Χ. ἀπαγορεύτηκε "τοῖς ὄστρακιζομένοις ἐντός Γεραιστοῦ καί Σκυλλαίου (μή) κατοικεῖν ..." ²⁵¹. Φαίνεται λοιπόν ὅτι ὡς τότε τούς ἐπιτρεπόταν ἡ παραμονή στήν Εὐβοία καί στήν Κορινθία, πράγμα πού εἶχε

άποδειχθεί επικίνδυνο για την 'Ασφάλεια της 'Αττικής. 'Εξ-
άλλου τό "φεύγοντες Πεισιστρατίδας" τοῦ 'Ηρόδοτου σημαίνει
περισσότερο μιά άποδημία παρά έξορία²⁵², καί ὑποδηλώνει τή
δυνατότητα τῶν 'Αλκμεωνιδῶν νά ἐπιλέξουν τόν τόπο τῆς ἐγ-
κατάστασής τους. 'Η 'Ερέτρια εἶχε χρησιμοποιηθεῖ καί παλαι-
ότερα ἀπό τοὺς Πεισιστρατίδες ὡς ἕνα καλό ὄρμητήριο γιά τήν
κατάληψη τῆς 'Αθήνας. Εἰδικά στά χρόνια γύρω στά 514/3 π.
Χ., πού χρονολογοῦνται οἱ προσπάθειες τῶν 'Αλκμεωνιδῶν νά
καταλάβουν μέ τή βία τήν 'Αθήνα ἔχοντας ὄχυρωθεῖ στό "Λει-
ψύδριον τό ὑπέρ Παιονίης" ἢ "τό ὑπέρ Πάρνηθος"²⁵³, εἶναι
φυσικό νά ἦταν κάπου κοντά ἐγκατεστημένοι. Εἶναι πολύ πιθα-
νό νά πέρασαν καί στήν 'Ερέτρια μερικά τουλάχιστον χρόνια
τῆς έξορίας τους καί νά δημιούργησαν ἐκεῖ δεσμούς. Τοῦτο
ἴσως νά ἐγίνε μετά ἀπό τή στρατιωτική τους άποτυχία, πού ά-
ποτελεῖ τήν πρώτη φάση τῶν προσπαθειῶν τους "πειρώμενοι κα-
τιέναι καί ἔλευθεροῦν τάς 'Αθήνας"²⁵⁴, ὅταν πέρασαν στή δεύ-
τερη φάση, τή διπλωματική, "πᾶν τοῖσι Πεισιστρατίδῃσι μηχα-
νώμενοι".

Μιά πιό σημαντική ἔνδειξη γιά τήν ἐγκατάσταση τῆς οἰκο-
γένειας τῶν 'Αλκμεωνιδῶν στήν 'Ερέτρια εἶναι ὁ τάφος τοῦ
'Αθηναίου Χαιρίωνα. 'Επάνω σ'ἕνα δίσκο ἀπό σχιστόλιθο, πού
χρησίμευε ὡς πῶμα νεκρικοῦ πίθου, εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγρα-
φή "Χαιρίων 'Αθηναῖος Εὐπατριδῶν ἐνθάδε κεῖται"²⁵⁵. 'Από τά
γράμματα ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται γύρω στά 525 π.Χ.²⁵⁶. Σχο-
λιάζοντας τήν ἐπιγραφή αὐτή ἡ Jeffery²⁵⁷ λέει ὅτι δέν μπο-
ρεῖ νά μαρτυρεῖ παρά "ξενία" καί ὅτι γιά τοὺς 'Αθηναίους ἦ-
ταν ἡ 'Ερέτρια τό πέρασμα γιά τήν ἐπικοινωνία μέ τοὺς 4.000
'Αθηναίους κληρούχους πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στά κτήματα τῶν
Χαλκιδέων. Πιστεύω ὅμως ὅτι ὁ Εὐπατρίδης Χαιρίων ἀνήκε μᾶλ-
λον σέ μιά ἀπό τίς οἰκογένειες πού ἀκολούθησαν τόν Κλεισθένη
στήν έξορία του.

'Ανεξάρτητα ὅμως ἀπό αὐτές τίς ὑποθέσεις εἶναι σχεδόν βέ-
βαιο ὅτι στά χρόνια κατασκευῆς τῶν ἀετωμάτων τοῦ Δαφνηφόρου,
οἱ σχέσεις τῆς 'Ερέτριας μέ τή δημοκρατική 'Αθήνα, γύρω στά
500 π.Χ. ἢ ἀμέσως μετά, ἦταν ἰδιαίτερα στενές· ἀπό αὐτή τήν
ἄποψη θά μπορούσε νά ἐρμηνευθεῖ ἡ ἐπιλογή ἑνός θέματος γιά

τά αετώματα, πού σχετίζεται άμεσα μέ τήν 'Αττική καί τήν πρώιμη 'Αθηναϊκή Δημοκρατία. Καί άν άκόμη δεχθεΐ κανείς ότι στήν έπιλογή αύτή συνετέλεσαν τοπικοί μύθοι για τίς άμαζόνες²⁵⁸, εΐναι δύσκολο νά έξηγηθεΐ ή προβολή του θησέα, τόν όποΐον ό μεταρρυθμιστής Κλεισθένης πρόβαλε ώς μυθικό πρόδρομό του²⁵⁹.

"Αν τό δυτικό άέτωμα τής 'Ερέτριας χρονολογεΐται στή δεκαετία 500-490 π.Χ., όπως ύποστηρίχθηκε παραπάνω, - άκολούθησε δηλαδή χρονικά τήν ΐωνική έπανάσταση, τόν πόλεμο τών 'Ιώνων τής Μ. 'Ασίας καί τών συμμάχων τους 'Ερετριέων- 'Αθηναίων έναντίον τών Περσών, δέν άποκλείεται τό θέμα του πολέμου του θησέα έναντίον τών άμαζόνων νά είχε πάρει για πρώτη φορά τώρα κάτι άπό τό περιεχόμενο πού έχει άσφαλώς τό θέμα στα μεταπερσικά χρόνια, νά άντιπαραβάλλεται δηλαδή ώς μυθικό παράλληλο στήν πρώτη πολεμική σύρραξη τών 'Αθηναίων καί τών συμμάχων τους μέ τούς Πέρσες²⁶⁰.

Μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο στενών σχέσεων ανάμεσα στίς δύο πόλεις γύρω στά 500 π.Χ. καί στήν έπόμενη δεκαετία θά ήταν πολύ λογικό νά σκεφθεΐ κανείς καί άλλου είδους άνταλλαγές καί δραστηριότητες. Έτσι, ό 'Αντήνωρ, ό καλλιτέχνης, όπως πιστεύεται, πού άνέλαβε τήν κατασκευή του άνατολικού αετώματος του ναού τών 'Αλκμεωνιδών στους Δελφούς καί πού στά χρόνια αύτά ήταν ένας άπό τούς μεγαλύτερους γλύπτες στήν 'Αθήνα, άφοϋ σ' αύτόν άνέθεσε ή 'Αθηναϊκή Δημοκρατία τήν κατασκευή τών άγαλμάτων τών Τυραννοκτόνων, δέν άποκλείεται νά σχετίζεται μέ τά έναέτια γλυπτά του Δαφνηφόρου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

**ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΑΣ
ΑΡΙΘΜΩΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ ΜΟΥΣΕΙΩΝ
ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ**

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. ΠΑΕ 1899, 34 κέ.
2. ΠΑΕ 1900, 53 κέ.
3. ΠΑΕ 1900, 54 κέ.
4. ΑΕ 1911, 33, είκ. 21, έπιγραφή άρ. 19.
5. ΠΑΕ 1908, 227. Στίς 13.2.1908 ή 'Αρχαιολογική 'Εταιρεία έστειλε στό 'Υπουργείο Παιδείας έγγραφο, από τό όποϊο φαίνεται ότι τό Συμβούλιο τής 'Εταιρείας άποφάσισε νά έπαναλάβει τίς άνασκαφές στην 'Ερέτρια "διά του 'Εφόρου κ. Κουρουγιώτη". Στίς 10.5.1908 ή 'Εταιρεία διέταξε τόν Κουρουγιώτη νά διακόψει τήν άνασκαφή και νά συντάξει τόν κατάλογο του Μουσείου Χαλκίδος. Φαίνεται ότι ό Κουρουγιώτης άρρώστησε και νοσηλεύθηκε στό Μόναχο, γιατί στό άρχείο τής 'Εταιρείας ύπάρχει έπιστολή του μέ ήμερομηνία 14.8.1908 από τό Σανατόριο του Dr. Deckers.
6. ΠΑΕ 1910, 61 κέ., 267 κέ. ΑΑ 1911, 123.
7. ΠΑΕ 1952, 153 σημ. 1.
8. ΠΑΕ 1952, 157 κέ., είκ. 2-3. Προβλ. JHS 73 (1953) 126. BCH 76 (1952) 223.
9. ΠΑΕ 1955, 125 κέ.
10. BCH 76 (1952), 223.
11. ΑΔ 17 Β'(1961/2) 144 κέ.
12. ΑΔ 18 Β'(1963) 124 κέ. Τό σχέδιο 5 δίνει τομή ραβδώσεων κίονα και άποκατάσταση τριγλύφου.
13. Auberson, Eretria, 16 κέ. Auberson-Schefold, Führer 9, 113 κέ., 198 σημ. 84. K. Schefold, Antk 9 (1966) 115 κέ. Για τή χρονολόγηση του ναού βλ. σχετικά και H. Herdejürgen, ZSchwArch. 26 (1969) 162 και H. Jucker, Neue Zürcher Zeitung 21.3.1969 άρ. 178, 25.
14. Auberson, Eretria, 24.
15. Auberson, Eretria, 15.
16. 'Ηρ. 6.10.3.
17. Στρ. 10.1.10
18. Στην αύλή του Μουσείου τής 'Ερέτριας ύπάρχει ένα κιονόκρानο πού φαίνεται νεότερο και πού μπορεί νά προέρχεται

- από μιά έπισκευή του ναού μετά τό 490. 'Ο κ. Auberson πού μου τό υπέδειξε, μου έξήγησε ότι δέν τό αναφέρει στό βιβλίο του Eretria I, γιατί τό είδε μετά τή δημοσίευση.
19. IG XII 9, 191 A, 10-11, 202, 208, 210, 212, 215, 216, 220, 229, 230, Index VI, 1 και XII Suppl. 551.
  20. Βλ. σημ. 11.
  21. Πληροφορία του Καθηγητή Schefold.
  22. Διογλ, Μενέδημος Β'140 κέ. Πιθανότατα κατά τον Χρεια-νίδειο πόλεμο (267-261 π.Χ.). Βλ. και Auberson-Schefold, Führer, 34.
  23. Fr. Pfister, 'Ηρακλείδου του Κρητικού Περί των έν 'Ελλά-δι πόλεων, Wien 1951, I 26-30 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Sitzungsberichte 227,2).
  24. 'Όπως μέ πληροφορήσε ό D. Knoepfler.
  25. Στά ΠΑΕ 1955, 127 αναφέρονται "τμήματα από κιονόκρανα, 2 τρίγλυφα, 2 σπόνδυλοι και τμήματα από γεϊσο και τύμπανο". Τά τελευταία, τά όποια θά ήταν σημαντικά για τήν αναπαρά-σταση του άετώματος, δέν βρέθηκαν.
  26. Furtwängler, Aegina, 321 κέ., είκ. 259-261.
  27. Genava XIII (1935) 63 κέ. Manuel II, 43.
  28. Retgr XLIX (1936) 610.
  29. W. Déonna, Dédale II, Paris 1930, 109.
  30. Lippold, 72/73, πίν. 20, 3-4.
  31. Langlotz, BhSch 157 κέ. πίν. 94e και σελ. 190.
  32. H.G.Niemeyer, Promachos, Waldsassen/Bayern 1960, 67.
  33. H. Payne, AMSA, 55 σημ. 3.
  34. Bothmer, 126.
  35. Lullies-Hirmer, 48 πίν. 66-68.
  36. Picard, Manuel II, 42.
  37. Buschor, FrJ, 136 είκ. 154. Buschor, Plastik, 45 (ή εικό-να στή σελ. 49).
  38. Richter, ScSc, 96 σημ. 42,38.
  39. AM 60/61 (1935/36) 206-217 πίν. 71-83.
  40. Καρούζος, 22 και 94 σημ. 34.
  41. Schefold, Götter-Heldensagen, 159.
  42. H. Lechat, Sculptures grecques antiques, Paris 1925, 28

πίν. XI.

43. ZSchwArch 26 (1969) 162 σημ. 54.
44. Furtwängler, Aegina, 325.
45. Picard, Manuel I, 325.
46. W. Déonna, Les "Apollons archaïques", -Genève 1909, 344.
47. H.v. Buttlar, Griechische Köpfe, Marburg 1948, 109.
48. Lippold, 73.
49. βλ. σημ. 34.
50. βλ. σημ. 32.
51. βλ. σημ. 40.
52. Deyhle, 44.
53. Robertson, 164.
54. AM 48 (1923) 163/164.
55. H. Payne, AMSA, 36.
56. Langlotz BSch, 154, 158.
57. Langlotz NOgrK, 168.
58. Stewart, AAA IX (1976), 257 κέ.
59. AM 69/70 (1954/55) 41 κέ. πίν. III-VI, Beil. 22/23.
Schefold, Meisterwerke 31 άρ. 169, πίν. στή σελ. 173.
Helbig⁴ II, 1966 Nr. 1508 (Fuchs).
60. 'Η παρουσία της άμαζόνας στή Ρώμη θά μπορούσε νά έξηγηθεϊ μέ τήν ύπόθεση ότι τό γλυπτό μεταφέρθηκε στά αυτοκρατορικά χρόνια για νά στολίσει ένα ναό της Ρώμης. (Ποβλ. Plinius NH XXXVI 6).
61. Δέν είναι άπίθανο καί στό 'Εθνικό Μουσείο νά είχαν κάποτε μεταφερθεϊ κομμάτια άπό τήν 'Ερέτρια. 'Υπάρχει μία σχετική σημείωση στό εύρετήριο του Μουσείου Χαλκίδος καί μία παρατήρηση του Πετράκου στό ΑΔ 17 Β', 145 ότι ή 'Ι. Κωνσταντίνου είχε μεταφέρει κάποια θραύσματα στό 'Εθνικό Μουσείο. 'Η δ. Κωνσταντίνου όμως δέν θυμάται νά μετέφερε γλυπτά στήν 'Αθήνα. Στή Ρώμη έρευνήθηκαν οι άποθήκες των Μουσείων χωρίς άποτέλεσμα. Εύχαριστώ τους διευθυντές Ε. La Rocca . Β. Conticello, G. Daltrop για τή βοήθειά τους.
62. E. Thomas, Mythos und Geschichte, Köln 1976, 35 κέ, πίν. 92, 93α.
63. Furtwängler, Aegina 324.

64. R. Reinach, *Gaz. BA V 1914, I, 336 κέ.*
65. Schefold, *Meisterwerke, 31. Βλ. και Götter-Heldensagen, 159 κέ.*
66. *AM 69/70 (1954/55), 41 κέ.*
67. Bothmer, 126.
68. Robertson, 164 σημ. 18.
69. Εύχαριστῶ τόν Β. Πετράκο, γιατί μοῦ παραχώρησε τό σχέδιο πίν. 16 πού εἶχε ἐκπονηθεῖ παλαιότερα ἀπό τό ζωγράφω Α. Παπαηλιόπουλο, ὅσο ἀκόμη τά χρώματα ἦταν ὀρατά.
70. Furtwängler, *Aegina, 325.*
71. E. Loewy, *Inschriften griechischer Bildhauer, 1885, 16 ἀρ. 14.*
72. Robertson, 164.
73. Ridgway, 327 σημ. 17.
74. C. Blümel, *Griechische Bildhauerarbeit, Berlin 1927, 5*
75. *FdD IV. 3 Πίν. Η.τ. XI ἀρ. 10 και 11.*
76. G. Treu, *Olympia III, 1897, 45 εἰκ. 55, 49 εἰκ. 62, 52 εἰκ. 71, 54 εἰκ. 74.*
77. *FdD IV. 3, 45 εἰκ. 15.*
78. Bookides, 407 κέ.
79. Ohly, *Aegineten, 16 πίν. 11c, 27 πίν. 10b-c, 38 πίν. 12-13, 57 σημ. 24.*
80. *FdD IV. 3, 11.*
81. *AD III 1914/5, 30.*
82. Furtwängler, *Aegina, 322.*
83. Ὁ κ. Brinkmann ἐργάζεται για τό πρόγραμμα "Archaische Marmarpolychromie" πού χρηματοδοτεῖται ἀπό τό Γερμανικό Ἰδρυμα Ἐρευνῶν. Τόν εὐχαριστῶ για τίς φωτογραφίες και τά σχέδιά του.
84. Ὅμοια περίπου ἀστέρια, πιά ἀπλᾶ. Προβλ. Th. Wiegand, *Die archaische Porosarchitektur der Akropolis zu Athen, Kassel-Leipzig 1904, πίν. VI, 5, 6.*
85. Furtwängler, *Aegina, 324.*
86. ὄπ 324.
87. Βλ. παραπάνω σελ. 5 κέ. Προβλ. και Casson *ΔΕΝΑ XX (1920-21) 89, πίν. II.*

88. Delivorrias, 180.
89. BCH 29 (1905) 344, είκ. 9.
90. BCH 89 (1965) 862, είκ. 7. 'Ο Καθηγητής κ. G. Gruben με πληροφορεῖ ὅτι ἡ κυρία A. Ohnesorg πού μελετᾷ τίς βάσεις τῶν ἀκρωτηρίων τῆς Καρθαίας, διαπίστωσε ὅτι οἱ σωζόμενες ἐνεπίγραφες βάσεις τῶν μορφῶν θησέα καί 'Αντιόπης πρέπει νά ἦταν δεξιᾶ καί ἀριστερά ἀπό τό κορυφαῖο βάθρο τοῦ μεσαίου ἀκρωτηρίου, σχημάτιζαν δηλαδή ἓνα κεντρικό σύμπλεγμα.
91. E. La Rocca, "La decorazione frontale del tempio di Apollo Sosianus", Archeologia Laziale II (1979), 75 κέ., πίν. 25-26.
92. Πρόκειται μᾶλλον γιά κομμάτια ἀπό δύο συμπλέγματα, R. Stilwell, A terracotta group at Corinth (Classical Studies presented to Edward Capps) Princeton 1936, 318-22, είκ. 1-4. Bothmer, 116, πίν. 66, 1. Bookides, 126. Weinberg, Hesperia 26 (1957) 306-308, πίν. 65, 66, 74, 75. K. Wallenstein, Korinthische Plastik des 7. u. 6. Jh.v.Chr, Bonn 1971, 161 VIII 3-6.
93. Curtius AM XXX (1905) 375 πίν. 13. Bothmer 117. Lapalus, 132, 355, 390, 459. Richter, AJA 52 (1948) 333. Χρ. Καροῦζος, Τό Μουσεῖο τῆς Θήβας, 'Αθήνα 1934, 10. Κ. Δημακοπούλου-Ντ.Κόνσολα, 'Αρχαιολογικό Μουσεῖο τῆς Θήβας, 'Αθήνα 1981, 36/37 είκ. 4. Τά Τοπόλια, πού ἔχουν μετονομασθεῖ σέ Κάστρο, εἶναι ἴσως ἡ ἀρχαία πόλη Κῶπαι.
94. G. Welter, Aegina, Berlin 1938, 50, 52 πίν. 41. Γ. Βέλτερ-Γ.Π. Κουλικούρδη, Αἴγινα, 'Αθήνα 1962, 31, 123 πίν. 4. Bookides P 32, 117-20.
95. E. Walter-Karydi, AA 1979, 481 κέ.
96. Ohly, Tempel, 43 κέ. σημ. 32 καί κυρίως σελ. 46. 'Ο Ohly ὑποθέτει ὅτι πρόκειται γιά τόν ἀγῶνα τοῦ 'Ηρακλῆ καί τοῦ Τελαμώνα μέ τίς ἀμαζόνες πού εἶχαν τοποθετηθεῖ ἀρχικά στό δυτικό ἴσως ἀέτωμα.
97. D. Adamesteanu, NSc 29, Supplemento (1975) 69 είκ. 55.
98. ὅπ. 66. Πρβλ. καί W. Hermann, AA 1966, 318 είκ. 91-92.
99. P. Graindor, BCH 29(1905) 147. BCH 89 (1965) 858 κέ. είκ. 7. Χ. Ντούμας, ΑΔ 18 (1963) Χρονικά Β'2, 281 κέ.,

- πίν. 327γ.
100. P. de la Coste-Messelière, BCH 47 (1923) 387-419. Τοῦ Ἴδιου AEHEG II (1938) 116 κέ. Βλ. καί FdD IV, 4 (1957) 178 κέ. Schefold, MusHelv. 3, 181 κέ. Anhang VIII σημ. 135. Schefold, Götter-Heldensagen, 111, 159. Bothmer, 117. Delivorrias, 181 κέ. Langlotz, NOgrK 45 κέ., 56.
101. FdD IV 2, 52.
102. Ὁ Schefold (Proceedings of the xth International Congress of Classical Archaeology Vol. I (1973), 559 σημ. 35, 560.
103. Brommer, Th. 110 κέ.
104. Bothmer 124 κέ. κερ. 8. Προβλ. καί Elis. Rohde, Theseusdarstellungen in der Griechischen Malerei von den Anfängen bis zum 4. Jdt (1945) 98, 288 κέ.
105. Beazley ABV 367, 87. Bothmer 124, 3.
106. Beazley ABV 367, 93. Bothmer 124, 4, πίν. 68, 1.
107. Bothmer 124, 5 πίν. 67, 3. S. Drougou, Der attische Psykter, Würzburg 1975, 4, 76.
108. P. Ure, VIth and Vth cent. pottery from Rhitsona R. 18. 62 πίν. 16. Bothmer 124, 6 πίν. 68, 2.
109. Beazley ARV² 58, 51. Bothmer 124, 7 πίν. 68, 4. Drougou ὄπ. 4, 75.
110. Beazley ARV² 62, 77. Bothmer 124, 8 πίν. 68, 6.
111. Beazley ARV² 238, 1. Bothmer 125, 9 πίν. 68, 5. T. Hölscher, Griechische Historienbilder des 5. und 4. Jdts, Beiträge zur Archäologie, Würzburg 1973, 233 σημ. 63. Arias-Hirmer πίν. 130-131.
112. Beazley ARV² 242, 77. Bothmer 125, 10. Drougou ὄπ. 4, 75 πίν. 16, 1. Τό ἀγγεῖο ἀνῆκε στή συλλογή Astarita πού περιῆλθε τό 1968 στό Μουσεῖο τοῦ Βατικανοῦ (I 862).
113. Beazley ARV² 315, 4 bis. Brommer VL 217.
114. Bothmer 125, 11 πίν. 68, 3.
115. Rohde (βλ. σημ. 104) 291.
116. Bothmer 130. Trendall, Frühitaliotische Vasen, 38 no 9.
117. Γιά τή σχέση τοῦ Θησέα μέ τόν Ποσειδῶνα βλ. H. Herter, Die Antike 18 (1941) 223. RE Suppl. 13, 1053 κέ.

- C. Isler-Kerenyi, *Lieblinge der Meeremädchen*, Zürcher Archäologische Hefte (1977) 3 και G. Beckel, *Götterbestand in der Bildüberlieferung Griechischer Heldensagen*, Heidelberg 1961, 70 κέ.
118. Beazley ARV² 206, 131.
119. 'Ο Schefold, *Götter-Heldensagen*, 158, ἐρμηνεύει τήν παρουσία τοῦ ἐπισήματος ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ Πειριίθους θεωροῦνταν πρόγονος τῶν Ἑτεοβουταδῶν.
120. Σύμφωνα μέ τόν Φερεκύδη (frg. 108) ὁ Φόρβας ἦταν ἡνίοχος τοῦ Θησέα, δάσκαλός του στή γυμναστική καί ὁ ἴδιος εἰσήγαγε τή τέχνη τῆς πάλης. Στίς Ἰκέτιδες τοῦ Εὐριπίδη, στ. 680, ὀδηγεῖ τό ἀθηναϊκό ἱππικό καί στή κύλικα τοῦ Κόδρου (Uta Kron, *Die zehn Attischen Phylenheroen* AM 5. Beiheft, 1976, 137 πίν. 16) εἰκονίζεται νά ἐκστρατεύει μέ τόν Θησέα.
121. Brommer Th. 115 κέ. Οἱ δύο ἥρωες μπορεῖ νά εἰκονίζονται στό ἴδιο ἀγγεῖο ἀλλά σέ διαφορετικές παραστάσεις. Πρβλ. Br. Shefton, *Hesperia* 31 (1962), 335, *Herakles and Theseus on a redfigured louterion*, εἰκ. 2. 'Ο A. Greifenhagen, *Sitzungsbericht der Akademie der Wissenschaften*, Heidelberg 1972, 4 Abh. 30-31, πιστεύει ὅτι στόν κρατήρα τοῦ Κλεοφράδη πού δημοσιεύει, εἰκονίζεται στό δεξιό τμήμα τῆς παράστασης ὁ Ἑρακλῆς καί πιοῦ ἀριστερά θά μπορούσε νά εἶναι ὁ Θησεάς, ἰδέα πού τοῦ ἐνίσχυσε ὁ Brommer. Στή περίπτωση αὐτή ἡ μορφή πού ἔχει ἐπίσημα στήν ἀσπίδα ταῦρο εἶναι πιθανότατα ὁ Πειριίθους.
122. 'Από τίς δύο παραστάσεις πού ἀναφέρει ὁ W. Boithmer, B 322 καί B 323, ἡ μιᾶ (X, 57) τοῦ Cabinet des Médailles 421, ὁέν ἔχει ἄλλη ἐπιγραφή παρά "Φάλερος" καί ἡ μόνη πού ἔχει ἐπιγραφή Θησεύς (X, 4) στό ἀγγεῖο τῆς Ferrara 1052, εἶναι τόσο φθαρμένη στά πρόσωπα τοῦ Θησέα καί τῆς Ἀντιόπης πού δέν εἶναι βέβαιο ὅτι πολεμοῦν μεταξύ τους' πιθανότατα μάχονται ἐναντίον ἄλλων ἀμαζόνων.
123. Hofkes-Brukker, *BaBesch* 41 (1966) 14 κέ. εἰκ. 495. *Devambe*, 859.
124. Σχετικά μέ σικηνές ἀπαγωγῆς βλ. Brommer, *Göttersagen in*

- Vasenlisten, Marburg 1980, 11, 22, 37, 47. D. La Coste, Delphes 370 κέ. R. Demangel, La frise ionique, 1933, 413 κέ. Picard, Genava XIII (1935) 70 κέ.
125. Κύλικα Πειθίνου στό Βερολίνο (Charlottenburg), Schefold, Götter-Heldensagen, 191 είκ. 257.
126. Ἀμφορέας τοῦ Φιντία στό Λοῦβρο, Schefold ὄπ. 69 είκ. 82
127. Ἀμφορέας Μονάχου 2345, Arias-Hirmer πίν. 159.
128. Πῶμα ἀπό Χαλκιδικῆ ἀγγεῖο Reggio di Calabria, Schefold, Götter-Heldensagen 172 είκ. 225.
129. Ἀμφορέας Μονάχου 2309, Schefold ὄπ. 157 είκ. 209.
130. Arias-Hirmer, πίν. 94 καί 99.
131. π.χ. Olympia III 37 κέ., είκ. 41.
132. Neugebauer, Bronzestatuetten 63.
133. Regling, Antike Münzen πίν. 8, 203, 204.
134. W. H. Schuchhardt, Archaische Giebel-Kompositionen, Freiburger Wissenschaftliche Gesellschaft 29 (1940) 3 κέ.
135. Richter, Korai, ἀρ. 106, 107, είκ. 322-326.
136. Richter, Korai, ἀρ. 110, είκ. 340. AMA ἀρ. 38 πίν. 50-52, 109.
137. Richter, AGA ἀρ. 45, είκ. 128.
138. AMA ἀρ. 474 πίν. 198.
139. Schefold, Griechische Plastik, Basel 1949, είκ. 82/3.
140. Σ. Δάκαρης, Πεπραγμένα τοῦ Δ' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήνα 1980, 96 κέ.
141. Ἡρ. IX, 27. Διοδ. IV, 16, 28. Πaus. I, 2, 1 (Παράδοσι Πινδάρου), Ἴσοκρ. Παναθ. XII, 193.
142. Εὐριπ. Ἡρ. I, 302. Ἀπολλωδ. II, 5, 9. Πλουτ. Θησ. 26 1, 27, 28.
143. Πaus. V, 11, 4.
144. Brommer Th. 118.
145. BaBesch 41 (1966) 14-27.
146. Bothmer, πίν. 58. 1, 3 καί 64. 1. Βλ. καί R. Hampe - E. Simon, Griechische Sagen in der frühen etruskischen Kunst, Mainz 1964, 11 πίν. 20/21.
147. AE 1911, 35 είκ. 25. Λατρεία τοῦ Ἡρακλῆ στήν Ἐρέτρια εἶναι γνωστή καί ἀπό ἐνεπίγραφο χάλκινο λέβητα στό EM

- άρ. 7922 (ΠΑΕ 1890, 95. Jeffery 88).
148. Herter, RhM (1936) 220.
149. Πaus. I, 41, 7.
150. Πλουτ. Θησ. 27.
151. Βλ. Κ.Α. Ρωμαῖος, Ἀπόλλων Θέρμιος, Ἐπειηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1932) 10-11 καὶ 13-15.
152. Πρβλ. Wilamovitz, Eur. Her. Einleitung in die Attische Tragödie, Berlin 1889, I 302.
153. Schefold, Götter-Heldensagen 157. Schefold, Wort und Bild, Basel 1975, 75.
154. Delivorrias, 179 κέ.
155. Γ. Δεσπίνης, ΑΔ 29 Α' (1974) 9 κέ.
156. Lapalus, 142 κέ. εἰκ. 22.
157. Blümel, 48-51. Langlotz BSch, πίν. 72α. Richter, Kouroi άρ. 170, εἰκ. 507, 508. Καροῦζος, 94 σημ. 34. "... σάν ἄμεσος πρόδρομος τῶν κεφαλιῶν τοῦ ἀετώματος τῆς Ἐρέτριας".
158. Richter, Kouroi , άρ. 188, εἰκ. 560-563.
159. Richter, Kouroi , άρ. 155, εἰκ. 450-457.
160. Καροῦζος, πίν. 7-10 (EM 3938).
161. AMA άρ. 315, πίν. 142 (MA 633).
162. Furtwängler, Aegina, πίν. 96, άρ. 1 καὶ 33.
163. Lullies-Hirmer , εἰκ. 57 (EM 3476).
164. AMA άρ. 38, πίν. 50-52 (MA 681).
165. AMA άρ. 87, πίν. 95.
166. Πρόκειται γιὰ τό κεφάλι πού βρῆκε ὁ Π. Θέμελης τό 1980 καί πού θά δημοσιεύσει σύντομα ὁ ἕδιος.
167. E. Kunze, Olympiabericht VI, 174 εἰκ. 117, πίν. 66-71. R. Hampe, Gymnasium 68 (1961) 535.
168. BCH 17 (1893) XII καὶ XIII. Dörig, AntK 12 (1969) 41 κέ., πίν. 25, 1-2. Deyhle, εἰκ. 9 . Langlotz NOgrK πίν. 151.
169. Furtwängler, Aegina, πίν. 77 (EM 1936). Πρβλ. καί τό νεότερο κεφάλι Ohly, Aegineten, πίν. 16.
170. Eur. Fiumi, Volterra, Il Museo Etrusco e i monumenti

- antichi, 38 άρ. 5, είν. 32. AP VII, 29 κέ., πίν. 14
καί 16, είν. 9 (Andrèn). Langlotz NOgrK 142, πίν. 50,
7 και 9.
171. Richter, Kouroi, άρ. 159, είν. 461-463.
172. Richter, όπ. άρ. 184, είν. 556-558.
173. Studniczka, JdI 11 (1896) 263 κέ. Dörig, AntK 12 (1969)
41 κέ.
174. AMA, άρ. 44, πίν. 57.
175. Blümel, πίν. 57.
176. Schefold, Meisterwerke, 218, άρ. 244.
177. P.C. Bol, Grossplastik aus Bronze in Olympia, Olf 9 (19
78), πίν.13, 53 (άρ. B 6375 και B 6376).
178. AMA, άρ. 41, πίν. 53-56. H. Walter-Karydi, AntK (1970),
7 Beiheft, 10 κέ.
179. AMA, άρ. 40, πίν. 58.
180. BCH 74 (1950) 191 είν. 8, (Marcadé).
181. AMA, άρ. 327, είν. 276. Stähler, Boreas 1 (1978) 28 κέ.
182. "Όπως διαπίστωσα σε φωτογραφία του D. Ohly από τά θραύ-
σματα των άκρωτηρίων που θά δημοσιευθούν στο Aegineten
III από την Martha Ohly.
183. AMA, άρ. 56, πίν. 82-83. 'Ο Fr. Gerke, Griechische Pla-
stik in archaischer und klassischer Zeit, Zürich/Berlin
1938, σελ. XXXIV, την θεωρεῖ συγγενική με την κόρη Μ. 'Α-
κροπόλεως 685, την κόρη του 'Αντήνορος και τό έρετριικό
σύμπλεγμα Θησέα-'Αντιόπη.
184. FdD IV 2, 31 είν.13.
185. Furtwängler, Aegina, πίν. 90, 93, άρ. 181, πίν. 107.
186. Furtwängler, όπ., πίν. 98, 149, 150.
187. AMA, άρ. 40, πίν. 58.
188. Blümel, πίν. 56. Πρβλ. και H. Herdejürgen, Untersuch-
ungen zur thronenden Göttin aus Tarent in Berlin, Wald-
sassen-Bayern, 1968, 57.
189. Schefold, Götter-Heldensagen, είν. 288.
190. BCH 74 (1950) 184, είν. 2, 3, 8.
191. FdD IV,4, πίν. 16 (μετόπη 5, 'Αθηνᾶ και Θησέας).
192. Niemeyer, Promachos, 1960, είν. 6, 7, 8, 11, 12, 13.

193. Βλ. π.χ. Arias-Hirmer, πίν. 82, 84 και 88. (Beazley ARV 1, 1. ABV, 254, 1. ARV, 2, 6.
194. Π.χ. Bothmer, πίν. LXXII.
195. Π.χ. Ohly, Aegineten, 67 κέ., πίν. 30, 34, 75, είκ. 52, 57, 62.
196. L. Blanck, Studien zum griechischen Halsschmuck der archaischen und klassischen Zeit, Diss. Mainz, Köln 1974, πίν. 10 A, B, 80 κέ. 82, 122, 127, είκ. 7.
197. FdD IV 3, 70, πίν. It-t. IX.
198. BCH, 74 (1950), 202 είκ. 15. Richter, Korai, είκ. 475.
199. AMA, άρ. 32, πίν. 44.
200. Π.χ. Schefold, Götter-Heldensagen, 101, είκ. 125. Arias-Hirmer, είκ. 98.
201. FdD IV, 4, πίν. 52.
202. Ohly, Aegineten, Beil. C.
203. Marcadé, BCH, 74 (1950) 181 κέ.
204. Αίκ. Κώστογλου-Δεσποίνη, Προβλήματα της παριανής πλαστικής του 5ου αί. π.Χ., Θεσσαλονίκη 1979, 1 πίν. 1-6.
205. Buschor, AM 54 (1929), 152. Βλ. και Payne, AMSA, 55 σημ. 3.
206. Buschor, FrgJ, 153 και AM 54 (1929) 152.
207. AM 60/61 (1935/36) 200-217.
208. AMA άρ. 14, πίν. 25-26. Lippold 78 σημ. 4, πίν. 20, 2 Langlotz, BSch, 190.
209. Langlotz, NOgrK, 168 κέ.
210. Schefold, Götter-Heldensagen, σελ. 15⁹, είκ. 211. J. Kleine, Untersuchungen zur Chronologie der attischen Kunst von Peisistratos bis Themistokles, Tübingen 1973, 46 κέ.
211. AAA IX (1976), σελ. 257 κέ.
212. AMA, άρ. 38, πίν. 50-52, 109.
213. Deyhle, 40-44.
214. Ridgway, 206.
215. FdD IV, 3, 67 σημ. 6. Deyhle, 4.
216. FdD IV, 3 πίν. 5.
217. FdD IV, 4 πίν. 46-48.

218. Μ. Μπρούσκαρη, Μουσείο 'Ακροπόλεως, 'Αθήναι 1974, είκ. 92.
219. J. Dörig, AK 12 (1969) 41 πίν. 25 (1-2). Deyhle 39, 43 κέ.
220. Langlotz, NOgrK, 144 κέ., πίν. 51, 7-9.
221. Π.χ. A Rumpf, Griechische und Römische Kunst (Einleitung in die Altertumswissenschaft II, 3, 1931) 25.
222. Καρούζος, 58, βλ. καί σελ. 94, σημ. 34.
223. Καρούζος, πίν. 1-6.
224. J. Kleine, δπ. (σημ. 210) 57 κέ.
225. Schefold, MusHelv. 3 (1946), 72 κέ. H. Kaehler, Das Metopenbild, 1949, 102 κέ. Καρούζος 52 κέ. Lippold 82. Langlotz, Zeitbstimmung 72 κέ. καί AMA 40, σημ. 4. E. Harrison, The Athenian Agora XI (1965) 9-10.
226. FdD IV, 4, 128, 267. Βλ. καί Büsing, Ein Anthemion in Delphi, Studies in Classical Art and Archaeology, New York 1979, 29. Ch. Morgan, Hesperia 38 (1969) 209. W. Gauer, Weihgeschenke aus den Perserkriegen, IstM, Beiheft 2, Tübingen (1968) 64, Festschrift B. Neutsch, 527 κέ.
227. Εὐχαριστῶ τῆ συνάδελφο Ἀγγελικῆ Ἀνδρειωμένου πού μου παραχώρησε τό εὐρημά της γιά δημοσίευση.
228. Τό "μικρόν ἀνάγλυφον χαλκοῦν παριστῶν ἀνδρα κρατοῦντα ἐκατέρωθεν μικρόν ζῶον" πού ἀναφέρει ὁ Κουρουνιώτης μαζί μέ τά δύο πώρινα ἀγαλμάτια, εἶναι ἡ παραγναθίδα ἵππου EM 15070, H.V. Herrmann, JdI 81 (1966) 138 είκ. 51. U. Jantzen, Samos VIII (1972) 61 σημ. 167.
229. ΑΔ 32 Α (1977) 118 ἀρ. 7 καί 12.
230. Langlotz NOgrK 144.
231. Lippold 40, σημ. 10.
232. A. de Ridder, Bronzes Antiques du Louvre, σελ. 28, πίν. XVI. Catalogue 47.
233. Lippold, 72. Richter, Kouroi, ἀρ. 167, είκ. 504. Hommann-Wedeking, AM 60/61 (1935/36) 204 πίν. 76, 206 κέ. Riemann, BrBr. 796 ἕως 798, 8 σημ. 13, 9 σημ. 13. Alschér II 77 καί σημ. στή σελ. 250 κέ., σημ. 77. Φω-

τογραφία DAI Athen, Chalkis 114.

234. Παπαβασιλείου, ΠΑΕ 1908, 109. Lippold 73 σημ. 5. Φωτογραφία DAI Athen, Chalkis 33, 140, 141, 142.
235. F. Eckstein, *Anathemata*, 1969, 50 κέ. 119 σημ. 10. P. C. Bol, *Ol.Forsch* 9. (1978) 31 κέ. D. Heilmeyer, *JdI* 84 (1969) 22. Κοντολέων ΑΕ, 1963, 14, 4.
236. Πaus. 5. 27. 9. Loewy, *Inschriften Griechischer Bildhauer*, 1885, 21 κέ. , άρ. 26.
237. Στρ. 10.1, 3-10.
238. Πλουτ. Θησεύς 34, 3.
239. Κοντολέων, 'Αειναῦται 1 σημ. 1. J. Boardman, *BSA* 52 (1957) 27-29. D.W. Bradeen, *The Lelantine war and Phocidom of Argos. Transactions of the American Philological Association*, 78, (1947), 223. Π. Θέμελης ΑΕ 1969, 143 κέ. Για τις συμμαχίες τών δύο αντιπάλων βλ. κυρίως Θουκ. I,15.
240. 'Ηρ. I, 61, V, 99.
241. J.K.Davies, *Athenian Propertied Families*, Oxford 1971, 144 κέ.
242. 'Ο Fr. Geyer, *Topographie und Geschichte der Insel Euboeia I*, Berlin 1903, 57, νομίζει ότι τό γεγονός ότι ή 'Ερέτρια έστειλε μόνο 5 πλοῖα δείχνει ότι ή 'Ερέτρια ήταν τότε σέ παρακμή. 'Ο A.R.Burn, *Persia and the Greeks*, London 1962, 199 λέει ότι οι 'Ερετριεῖς εῖχαν προπορευθεῖ καί συγκρουσθεῖ μέ Κυπρίους (Φοίνικες) στή θάλασσα τῆς Παμφιλίας. Στή σημ. 8 παραπέμπει στόν Πλούταρχο "περί τῆς 'Ηροδότου μακροθεΐας", 24 όπου αναφέρεται κάποιος Λυσανίας Μαλλώτης πού έγραψε ιστορία τῆς 'Ερέτριας, 'Ηρ. Z, 127. Για τή ναυτική δύναμη τῆς 'Ερέτριας βλ. καί Κοντολέων, 'Αειναῦται ΑΕ 1963, 24. E.Vanderpool - W.P. Wallace, *Hesperia* 33 (1964), 381 πίν. 67-69.
243. 'Ηρ. V. 99.
244. 'Ηρ. V. 102.
245. 'Ηρ. V. 77. J. B. Bury, *History of Greece*, London 1956, 190. H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, München 1960, 140 κέ.

246. Ἄριστ. Ἀθ. Πολιτ. XV 2-3. Κοντολέων, ὄπ. 24. Ὁ Ge-
yer, ὄπ. 66, πιστεύει ὅτι ἡ ὀλιγαρχία καταργήθηκε μετὰ
τῆ δευτέρῃ ἐξορία τοῦ Πεισιστράτου καί βρίσκει περίεργον
ὅτι τὸν βοήθησαν οἱ ἱππεῖς· τὸ ἐξηγεῖ ἀπὸ τῶν συγγενι-
κῶν δεσμῶν πού εἶχε ὁ τύραννος μέ τὴν Ἑρέτρια. Ὁ
Διαγόρας δολοφονήθηκε ἐνῶ βρισκόταν στὴν Κόρινθο καί οἱ
Ἑρετριεῖς τοῦ ἔστησαν ἄγαλμα. (ἩρΠ. frg. 12 M).
247. Ἡ ἀρχαία Χαλκίδα βρισκόταν στὴ σημερινή θέση Ἁγιος Θω-
μᾶς, στὴν ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Αὐλίδα ἀκτὴ. Βλ. σχετικὰ S.
Backhuisen, Chalcis in Euboea, Chalcidian Studies III,
Leiden 1976, 2. AAA V (1972) 134-146 ὅπου καί βιβλιο-
γραφία. Καί οἱ ἀνασκαφές ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ἀρχαία πόλη
καί τὸ λιμάνι τῆς ἦταν κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, ἀνατολι-
κά ἀπὸ τὴ σημερινή πόλη.
248. A. R. Burn, Persia and the Greeks, London 1962, 189.
Ὁ J. Myres, JHS 26 (1906) 96 πιστεύει ὅτι ἡ μάχη τῶν
Ἀθηναίων καί Χαλκιδέων προϋπέθετε συνεργασία στόλου γιὰ
τὸ πέρασμα τοῦ Εὐρίπου. Ἡρ. V, 77 "διαβάντες ἐς τὴν
Εὐβοίαν".
249. Ἄριστ. Ἀθ. Πολιτ. II, 80, Ἄντ. Καρ. 137.
250. Ἡρ. I, 73 "ἐπτακόσια ἐπίστια τὰ διωχθέντα ὑπὸ Κλεομέ-
νεος", Berve, Tyrannis bei den Griechen, I, 68.
251. Ἄριστ. Ἀθ. Πολιτ. XXII, 8.
252. H. Fr. Bornitz, Herodot Studien, Berlin 1968, 31.
253. Ἡρ. V, 62, 1 "τὸ ὑπὲρ Παιονίης". Ἄριστ. Ἀθ. Πολιτ. XIX
3 "τὸ ὑπὲρ Πάρνηθος". W.W. How - J. Wells, A commen-
tary on Herodotus, Oxford 1968, 29. Γιὰ τὴ θέση βλ.
Vanderpool, BSA 52 (1957), 154.
254. Ἄριστ. ὄπ. XIX, 3. Τὸ Λειψύδριο δέν εἶναι παρά ἓνα ἐπει-
σόδιο "ἐν τε γὰρ τοῖς ἄλλοις οἷς ἔπραττον". Φαίνεται
πάντως ὅτι ἦταν μιὰ σταθερὴ βάση ἐπιχειρήσεων (Bornitz
ὄπ.). Οἱ δύο παρατατικοὶ "προσέπταιον" καί "οὐ προεχώ-
ρεε" (Ἡρ. V, 62) δείχνουν ὅτι δέν πρόκειται γιὰ μιὰ μάχην
ἀλλὰ γιὰ ἐπανειλημμένες ἀπόπειρες μέ ὀρμητήριο τὸ Λειψύ-
δριο.
255. Davies, 11 κέ., 375 κέ.

256. AE 1899, 144, 10. IG XII 9, 296. Davies ὄπ. (σημ. 241) 12, IV. Μέ τό γένος τῶν Εὐπατριδῶν συγγένευε ἴσως ὁ Ἀλκιβιάδης: "ὁ γάρ πατήρ πρὸς μὲν ἀνδρῶν ἦν Εὐπατριδῶν, ὧν τήν εὐγένειαν ἔξ αὐτῆς τῆς ἐπωνυμίας ῥάδιον γινῶναι, πρὸς γυναικῶν δ' Ἀλκμεωνιδῶν". Ὁ παπποῦς του, Ἀλκιβιάδης κι αὐτός, ἦταν σύγχρονος τοῦ Κλεισθένη: "Ἀλκιβιάδης καί Κλεισθένης, ὁ μὲν πρὸς πατρός, ὁ δέ πρὸς μητρός ὧν πρόπαππος τοῦ πατρός τούμου" (Ἰσοκρ. X, 25, 26. J. Toepfer, Attische Genealogie, Berlin 1889, 175 κέ.).
257. L. H. Jeffery, Archaic Greece, London 1976, 68.
258. Στρ. 11, 5, 2. Βλ. καί σελ. 83.
259. Schefold, MusHelv. 3 (1946) 70 καί 90 κέ. Schefold, Orient, Hellas und Rom, 73, 112. J. Kleine, Untersuchungen zur Chronologie der attischen Kunst von Peisistratos bis Themistokles. JstMitt. Beiheft 8 (1973) 57 κέ.
260. Gauer, 130. Ὁ Hölcher (βλ. σημ. 104) εἶχε συνδυάσει τό ἀγγεῖο τοῦ Κροίσου μέ τήν Ἴωνική ἐξέγερση.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΑΣ ΑΡΙΘΜΩΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ ΜΟΥΣΕΙΩΝ
ΧΑΛΚΙΔΑΣ - ΕΡΕΤΡΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

Αρ.Μ.Χαλκ.	Αρ.Κατ.	Αρ.Μ.Χαλκ.	Αρ.Κατ.	Αρ.Μ.Χαλκ.	Αρ.Κατ.
3	IV,14	124κα+νγ	I,41	124νβ+κ	I,40
4	I,1	124κβ	I,26	124νγ+κα	I,41
5	I,2	124κγ	III,7	124νδ	I,48
41	I,4	124κδ	I,3	124νε	I,49
44	IV,4	124κε	I,9	124νστ	I,50
45	IV,5	124κστ	I,16	124νζ	I,56
54		124κζ	I,18	124νη	I,20
73	I,36	124κη	I,10	124νθ	I,21
74+124η	I,5	124κθ	I,11	124ξ	I,55
77	IV,15	124λ	I,12	898	
124+74	I,5	124λα	I,14	994	I,17
124α	I,23	124λβ	I,15	994α	I,32
124β	I,27	124λγ	III,13	994γ	I,19
124γ	I,25	124λδ	III,4	994γ	I,47
124δ	I,24	124λε	I,29	4774	
124ε	III,6	124λστ+λη	I,28	χ.άρ.	II,15
124στ	III,5	124λζ	I,33	χ.άρ.	II,16
124ζ	I,37	124λη+λστ	I,28		
124η+74	I,5	124λθ	I,34		
124θ	II,10	124μ	I,6		
124ι	II,11	124μα	I,35		
124ια	I,7	124μβ	I,52		
124ιβ	I,8	124μγ	I,53		
124ιγ	I,30	124μδ	I,51		
124ιδ	I,31	124με	I,54		
124ιε	III,1	124μστ	I,22		
124ιστ	III,2	124μζ	I,39		
124ιζ	III,8	124μῆ	I,43		
124ιη	I,46	124μθ	I,42		
124Ιθ	I,38	124ν	I,45		
124κ+νβ	I,40	124να	I,44		

Αρ. Μ. Έρευνας	Αρ. Κατ.
549	I,7
580	I,13
594	II,17
596	IV,6
608	IV,8
1224	IV,2
1225	IV,3
1809	IV,1
11436β	IV,13
11910	IV,11
12448	II,13
12449	III,9
12459	II,12
12468	IV,10
12484	IV,9
χ.άρ.	II,14
χ.άρ.	IV,12

Ε Υ Ρ Ε Τ Η Ρ Ι Ο

ΑΘΗΝΑ, Μουσείο 'Ακρόπολης

- 341α "Ακρο χέρι 43.
595 Κόρη 96, σημ. 199.
598 Κόρη 95, σημ. 179, 187.
615 Κόρη 95, σημ. 183.
633 Νέος ντυμένος 93.
660 Κεφάλι Κόρης 93, σημ. 165.
671 Κόρη 98, 99.
674 Κόρη 93, σημ. 174, 208.
681 Κόρη 'Αντήνορος 83, 93, 98 σημ. 136, 164, 212.
682 Κόρη 94, σημ. 178.
1340 Κεφάλι αλόγου ανάγλυφο 99, σημ. 218.
1342 Πλάκα μέ ανάγλυφη παράσταση 83, σημ. 138.
3694 Κεφάλι γενειοφόρου 94, σημ. 181.
4242 Χέρι μέ βραχιόλι 41.

ΑΘΗΝΑ, 'Εθνικό Μουσείο

- 20 Κοῦρος από Πτώο 93, σημ. 159.
27 Κόρη από Δῆλο 96, σημ. 198.
1935 Κεφάλι από 'Αφαία 93, σημ. 169.
1972 Κεφάλι από 'Αμάρυνθο 99, 110, 113.
3476 'Ανάγλυφο από βάση Κούρου 93, σημ. 163.
3477 'Ανάγλυφο από βάση Κούρου 83, σημ. 139.
3851 "Αγαλμα "Κροίσου" 98, σημ. 211.
3938 "Αγαλμα 'Αριστόδικου 93, 100, σημ. 160, 223.
7922 Χάλκινο λέβητας από 'Ερέτρια, σημ. 147.
15070 Παραγναθίδα ἵππου, σημ. 228.

ΑΙΓΙΝΑ, Μουσείο

- Θραύσματα γλυπτῶν από 'Αμαζονομαχία 78, σημ. 94.

ΒΕΡΟΛΙΝΟ, Staatliche Museen

- 536 Κεφάλι νέου 93, σημ. 157
1761 Ἐνθρονη θεά, 94, 95 σημ. 175, 188.

ΔΕΛΦΟΙ, Μουσείο

- Κόρες ἀνατ. ἀετώματος ναοῦ Ἀπόλλωνος 83, 96, 98,
σημ. 135, 184, 197.
Ἄλογα ἀνατ. ἀετώματος ναοῦ Ἀπόλλωνος 99, σημ. 216.
Κεφάλι ἀπό ναοῦ Ἀθηνᾶς Προναίας 93, σημ. 166.
Θραύσματα γλυπτῶν ἀπό ἀετώματα θησαυροῦ Ἀθηναίων
79, σημ. 100.
Μετόπες θησαυροῦ Ἀθηναίων 95, 96, 99, 100, σημ.
191, 217, 224-226.
Γλυπτὰ θησαυροῦ Μασσαλιωτῶν 79, σημ. 101.

ΔΗΛΟΣ, Μουσείο

- Ἄγαλμα Ἀθηνᾶς 94, 95, σημ. 180, 190.
Σύνταγμα θεῶν 97, σημ. 203.

ΕΡΕΤΡΙΑ, Μουσείο

- 27 Ἀνάγλυφο ἀπὸ ἐνεπίγραφη στήλη 21, σημ. 4.
549 Κορμός ἀκέφαλος 105, 112.
580 Ἄκρο δεξιό χέρι 43, 71, 113.
594 Τμήμα ποδιοῦ πάνω σὲ πλίνθο 66.
596 Κεφαλή Κούρου 105, 111, 112.
608 Κεφάλι καὶ τμήμα ἀπὸ σῶμα δράκοντα 92, 106, 112.
1224 Κορμός Κούρου 103, 111.
1225 Τμήμα ἀπὸ σφίγγα 104, 111.
1809 Ἡμίεργο ἄγαλμα ἀρχαϊκῆς Κόρης 103, 111.
11436β Ἑρμαϊκὴ στήλη 107, 113, σημ. 229.
11910 Δεξιὸς γυναικεῖος βραχίονας 92, 107, 112, σημ. 227.
12448 Ἀπροσδιόριστο θραῦσμα 65.

- 12449 Θραύσμα μέ γλυφές καί ἔλικες 68.
12459 Ἀπροσδιόριστο θραύσμα 65.
12468 Οὐρά ζώου 92, 106, 112.
12484 Τμήμα ἀπό σώμα δράκοντα 92, 106, 112.
Τμήμα Ἑρμαϊκῆς στήλης 107, 111, 113, σημ. 229.
Θραύσμα ἀπό πήχη ; 65.
Ἑρμαϊκή στήλη 111.
Θραύσμα ἀπό ἐνεπίγραφο ἀγγεῖο 89, σημ. 147.
Ἐνεπίγραφος δίσκος 118, σημ. 255-257.

ERLANGEN, Πανεπιστήμιο

- I 852 Ὀστρακο ἐρυθρόμορφο 81, σημ. 114.

FULDA, Adolphseck

- Κεφάλι θεᾶς 94, σημ. 176.

ΘΗΒΑ, Μουσεῖο

- (R.18.62) Λήκυθος ἀπό Ριτσώνα 80, 83, σημ. 108.
10 Τμήμα ἀετώματος ἀπό Τοπόλια 78, σημ. 93.

ΚΑΤΑΝΗ, Museo Comunale

- Κεφάλι νέου "Biscari" 93, σημ. 172.

ΚΕΑ, Μουσεῖο Χώρας

- Θραύσματα γλυπτῶν ἀπό Καρθαία 77, 79, 83, σημ.89,
90, 99.

ΚΟΡΙΝΘΟΣ, Μουσεῖο

- Θραύσματα πήλινα ἀπό ἀμαζονομαχία 78, σημ.92.

ΛΕΝΙΝΓΚΡΑΝΤ, Ermitage

1842 'Ιταλιωτική ύδρεια 81, σημ. 116.

ΛΟΝΔΙΝΟ, British Museum

Κεφάλι "Webb" 93, 99, σημ. 168, 219, 220.

Κοῦρος ἀπό 'Ανάφη 93, σημ. 171.

E 41 Κύλιξ "Ολτου 80, σημ. 109.

ΜΕΤΑΠΟΝΤΙΟ, Antiquarium

Κορμός πολεμιστῆ 61, σημ. 97, 98.

ΜΟΝΑΧΟ, Glyptothek

'Αγάλματα ἀπό ἀετώματα 'Αφαιίας 78, 93, 93, σημ.
162, 185, 189.

Κόρες ἀπό ἀκρωτήρια 95, σημ. 182, 186.

Γλυπτά ἀπό χῶρο βωμοῦ 'Αφαιίας 78.

Museum antiker Kleinkunst

1414 'Αμφορέας 80, σημ. 105.

ΝΕΑΠΟΛΙΣ, Museo Nazionale

12833 'Αμφορέας 80, σημ. 106.

ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ, Metropolitan Museum

12.198.3 'Υδρεια 80, σημ. 107.

'Επιτύμβια στήλη 83, σημ. 137.

ΟΛΥΜΠΙΑ, Μουσείο

Πώρινο κεφάλι 'Αθηνᾶς 93, σημ. 167.

- Χάλκινοι πλόκαμοι 94, σημ. 177.
Χάλκινο βραχιόλι 41.
Ἀνάθημα Ἐρετριέων 115, σημ. 235, 236.

ΟΞΦΟΡΔΗ, Ashmolean Museum

- 1927,4065 Κύλιξ Ὀλτου 80, σημ. 110.
Ὀστρακο 81, σημ. 113.

ΠΑΡΙΣΙ, Musée du Louvre

- G197 Ἀμφορέας "Κροΐσου" 80, σημ. 111.
MA3100 Πώρινο ἀγαλμάτιο ἀπὸ Χαλκίδα 114, σημ. 231.
MNC653 Χάλκινο ἀγαλμάτιο ἀπὸ Κάρυστο 114, σημ. 232.

Bibliothèque Nationale

- Ὀστρακο 81, σημ. 115.

ΠΑΡΟΣ, Μουσεῖο

- 228 Κεφάλι νέου 97, σημ. 205.
Ἄρτεμις Δηλία 97, σημ. 204.

ΡΩΜΗ, Palazzo dei Conservatori

- M.A.12 Κορμός ἀμαζόνας 62, 76, 94, 100, σημ. 59, 60.
Ἀγάλματα ἀπὸ ἀέτωμα 77, σημ. 91.

Musei Vaticani

- 428 Ψυκτήρας 80, σημ. 112.

Villa Giulia

- Κρατήρας ἐρυθρόμορφος 81, σημ. 118.

Museo Barracco

- 80 Κεφάλι νέου 93, σημ. 158.

VOLTERRA, Museo

Κεφάλι νέου 93, σημ. 170.

ΧΑΛΚΙΔΑ, Μουσείο

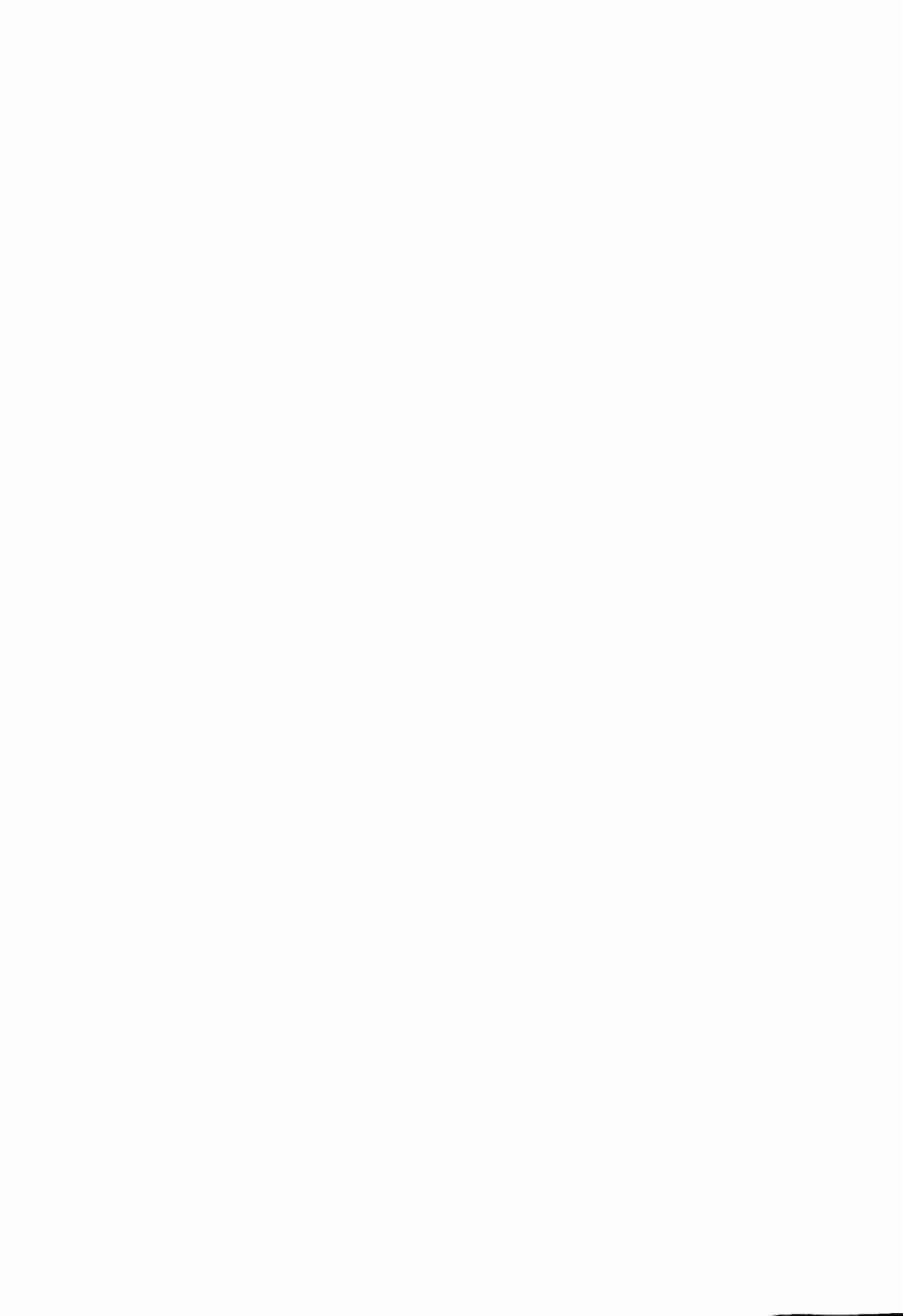
- 3 Κορμός Κούρου από Έρέτρια 108, 113.
4 Σύμπλεγμα θησέα-Άντιόπης 29, 69, 70, 71, 73, 75, 93, 95, σημ. 81-84.
5 Κορμός Άθηνάς 33, 69, 70, 75, 83, σημ. 74, 85, 88, 196.
41 Κορμός θωρακοφόρου 37, 69, 70, 86, 96.
44 Κεφαλή Κούρου 21, 104, 111.
45 Κεφαλή Κούρου 21, 105, 111, 112.
54 Κοῦρος από Μετόχι 115, σημ. 233.
73 Σύμπλεγμα δύο αλόγων 54, 71, 84, 85, 99.
74 Κορμός άμαζόνας 38, 73, 86, σημ. 69.
77 Πόδια μορφών πάνω σέ πλίνθο 27, 109, 113, 114.
102 Άνάγλυφο από Πλατανιστό 115, σημ. 234.
124α Σκέλος γυναικείας μορφής 47, 70, 86, 96.
124β Τμήμα δεξιού σκέλους 48, 86, 87, 95.
124γ Άριστερή κνήμη 48.
124δ Δεξιά κνήμη 47, 84.
124ε Τμήμα άνδρικήσ κνήμης 67, 70.
124στ Τμήμα άνδρικήσ κνήμης 67, 95.
124ζ Τμήμα δεξιού σκέλους αλόγου 55.
124η Κορμός άμαζόνας 38.
124θ Θραῦσμα από γυμνό κορμό 27, 65.
124ι Θραῦσμα από γυμνό κορμό 27, 65.
124ια Τμήμα δεξιού χεριού 40.
124ιβ Τμήμα δεξιού χεριού 40.
124ιγ Στήριγμα μέ τμήμα ένδύματος 50.
124ιδ Θραῦσμα μέ πτυχές ίματίου 51, 71.
124ιε Θραῦσμα μέ πτυχές ίματίου 67.
124ιστ Θραῦσμα μέ πτυχές ένδύματος 67.
124ιζ Τμήμα από δεξιό άνδρικό πήχη 68.

- 124ιη Τμήμα πλίνθου μέ όπλή άλόγου 57, 85.
124ιθ Τμήμα σκέλους άλόγου 55.
124κ Τμήμα σκέλους άλόγου 55.
124κα Τμήμα σκέλους άλόγου 56.
124κβ Τμήμα άριστερης κνήμης 48.
124κγ Τμήμα άνδρικοϋ μηροϋ 68.
124κδ Κεφαλή γενειοφόρου 37, 91, 94.
124κε Τμήμα άριστεροϋ χεριοϋ 41, 70, 84, 96.
124κστ Τμήμα άπό άριστερό χέρι 44, 74, 96.
124κζ Τμήμα άριστεροϋ χεριοϋ 45.
124κη "Ακρο δεξι χέρι 42.
124κθ Τμήμα δεξιοϋ χεριοϋ 42.
124λ Τμήμα δεξιοϋ χεριοϋ 42, 70.
124λα Θραϋσμα δεξιοϋ χεριοϋ 43.
124λβ Θραϋσμα δεξιοϋ χεριοϋ 44.
124λγ Χέρι παιδικής μορφής 67.
124λδ Θραϋσμα μέ πτυχή 67.
124λε Τμήμα ένδύματος καί δοράς 50, 70, 95.
124λστ Τμήμα δοράς αίλουροειδοϋς 49, 70, 95.
124λζ Θραϋσμα μέ πτυχές χιτώνα 52, 66.
124λη Τμήμα δοράς αίλουροειδοϋς 49, 70.
124λθ Τμήμα γωρυτοϋ 52, 73, 75, 96, σημ. 86.
124μ Δεξιός ώμος θωρακοφόρου 39.
124μα Τμήματα τόξων 53.
124μβ Τμήμα ούράς άλόγου 60, 85.
124μγ Τμήμα ούράς άλόγου 60, 85.
124μδ Τμήμα ούράς άλόγου 59, 71, 85.
124με Θραϋσμα άπό σώμα πρισματικό 60.
124μστ Θραϋσμα άπό καμπύλο σώμα 47.
124μζ Τμήμα σκέλους άλόγου 55.
124μη Τμήμα σκέλους άλόγου 56.
124μθ Τμήμα σκέλους άλόγου 56.
124ν Τμήμα σκέλους άλόγου 57.
124να Τμήμα σκέλους άλόγου 57.
124νβ Τμήμα σκέλους άλόγου 55.
124κα+νγ Τμήμα σκέλους άλόγου 56.

- 124νδ Ὀπλή σκέλους ἀλόγου 58.
124νε Ὀπλή σκέλους ἀλόγου 59.
124νστ Θραῦσμα μέ ὄρχεις ἀλόγου 59, 71.
124νζ Τμήμα ταινίας μέ ἐπιγραφή 61, 84, σημ. 70-73.
124νη Θραῦσμα μέ ἀναδιπλωμένο ὕφασμα 46, 83.
124νθ Θραῦσμα ἀπό σῶμα κυρτό 46.
124ξ Θραῦσμα ἀπό σιαγόνα ἀλόγου 61, 85.
898 Κνήμη Κούρου 115.
994 Τμήμα πήχη μέ ἄκρο ἀριστερό χέρι 44, 96.
994α Θραῦσμα μέ πτυχή ἱματίου 50, 71.
994β Τμήμα ἄκρου χεριοῦ 45.
994γ Πλίνθος μέ ὀπλή ἀλόγου 58, 112, σημ. 11, 20.
4774 Ἄκρο χέρι Κούρου 115.
Ἄπροσδιόριστο θραῦσμα 66.
Ἄπροσδιόριστο θραῦσμα 66.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Μουσείο Χαλκίδας 4. Σύμπλεγμα Θησεία - Ἀντιόπης.

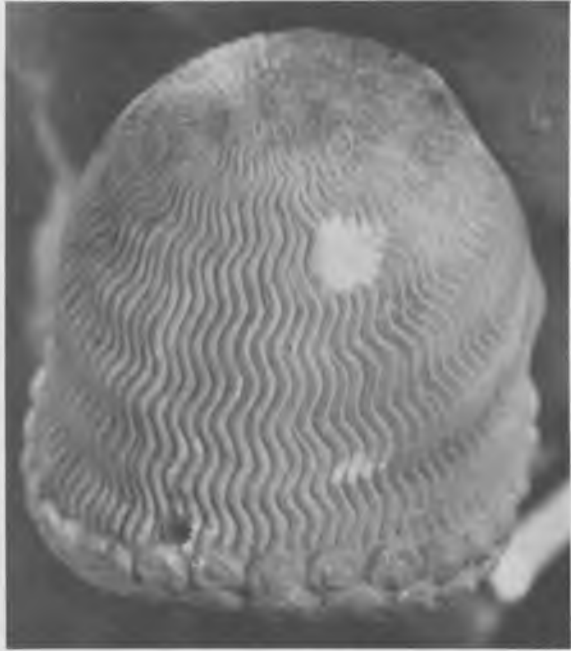
Μουσείο Χαλκίδας 4. Σύμπλεγμα Θησέα - Αντιόπης, πίσω όψη.

Μουσείο Χαλκίδας 4. Κεφαλή Θησά.

Μουσείο Χαλκίδας 4. α. Κεφαλή Ἀντιόπης, β. Κεφαλή Θησεία.

Μουσείο Χαλκίδας 4.
α.Κεφαλή Θησέα, διάτα-
ξη κόμης στό κρανίο.
β. Κεφαλή 'Αντιόπης,
πλάγια άριστερή όψη.

Μουσείο Χαλκίδας 4. α. Λεπτομέρεια ίματιδίου στήν πλάτη τού Θησέα. β. Κορμός Ἀντιόπης, λεπτομέρεια.

Μουσείο Χαλκίδας 4. α. Κορμός Ἀντιόπης, κοσμήματα θώρακα. β. Τά κοσμήματα τοῦ θώρακα μέ τήν υποδήλωση τῶν χρωμάτων.

Μουσείο Χαλκίδας 5. Κορμός Ἀθηνᾶς.

Μουσείο Χαλκίδας 5. Κορμός Ἀθηνᾶς, πλάγια δεξιὰ ὄψη.

Μουσείο Χαλκίδας 5. α. Κορμός Ἀθηνᾶς, λεπτομέρεια. β. Κορμός Ἀθηνᾶς, πίσω ὄψη.

Μουσείο Χαλκίδας 124 κδ'. Κεφαλή γενειοφόρου. β. Κεφαλή γενειοφόρου, πλάγια ἄριστερή ὄψη.

ΠΙΝ. 12

Μουσείο Χαλκίδας 41. α. Κορμός θωρακοφόρου, πλάγια δεξιά πλευρά. β. Κορμός θωρακοφόρου, πλάγια αριστερή πλευρά.

Μουσείο Χαλκίδας. α. Κορμός αμαζόνας 74. β. Κορμός αμαζόνας συμπληρωμένος με τμήμα σκέλους 74 + 124 η'.

Μουσείο Χαλκίδας 74. α. Κορμός αμαζόνας, πίσω όψη. β. Κορμός αμαζόνας, πρόσθια όψη.

Μουσείο Χαλκίδας 74. Γραπτά κοσμήματα του ενδόματος της αμαζόνας.

Μουσείο Χαλκίδας. α-γ. Δεξιός ώμος θωρακοφόρου 124 μ'. δ. Τμήμα δεξιού χεριού 124 ια'.

Μουσείο Χαλκίδας. α. Τμήμα δεξιού χεριού 124 ιβ'. β. Ἄκρο δεξιό χέρι 124 η'. γ-δ. Τμήμα ἀπό πῆχη ἀριστεροῦ χεριοῦ 124 κε'.

Μουσείο Χαλκίδας. α. Τμήμα δεξιού χεριού 124 κθ'. β. Τμήμα δεξιού χεριού 124 λ'.
 γ-δ. Μουσείο Έρετρίας 580. *Ακρο δεξιό χέρι, κάτω και πάνω ὄψη.

Μουσείο Χαλκίδας. α. Θραύσμα άκρου δεξιού χεριού 124 λα'. β. Θραύσμα άκρου δεξιού χεριού 124 λβ'. γ-δ. Τμήμα πήχη με άκρο άριστερό χέρι 124 κατ'.

Μουσείο Χαλκίδας 994. α-β. Τμήμα πήχη με άκρο άριστερό χέρι.

Μουσείο Χαλκίδας. α-β. Τμήμα άριστερου χεριού 124 κζ'. γ-δ. Τμήμα άκρου άριστερου χεριού 994 β.

Μουσείο Χαλκίδας. α. Θραύσμα με τμήμα γυμνής επιφάνειας και άναδιπλωμένο ύφασμα 124 νη΄. β. ΄Η πίσω πλευρά του πίν. 23α. γ. Θραύσμα από κυρτό σώμα 124 νθ΄. δ. Θραύσμα από καμπύλο σώμα 124 μστ΄.

Μουσείο Χαλκίδας. α-β. Δεξιά κνήμη 124 δ', πλάγια (α) και πρόσθια (β) όψη. γ-δ. Άριστερή κνήμη 124 γ', πρόσθια όψη (γ) και πλάγια όψη (δ).

Μουσείο Χαλκίδας. α. Τμήμα δεξιού σκέλους 124 β'. β. Τμήμα δοράς αίλουροειδούς 124 λστ' + λη'. γ. Τμήμα άριστερης κνήμης 124 κβ'. δ-ε. Τμήμα ενδύματος και δοράς (δ) 124 λε'. ε. Πίσω πλευρά.

Μουσείο Χαλκίδας. α. Τμήμα ενδύματος μπρός από στήριγμα 124 ιγ'. β. Θραύσμα με πτυχές χιτώνα 124 λζ'. γ. Θραύσμα με πτυχές ιμάτιου 124 ιδ'. δ. Θραύσμα με πτυχή ιμάτιου 994α.

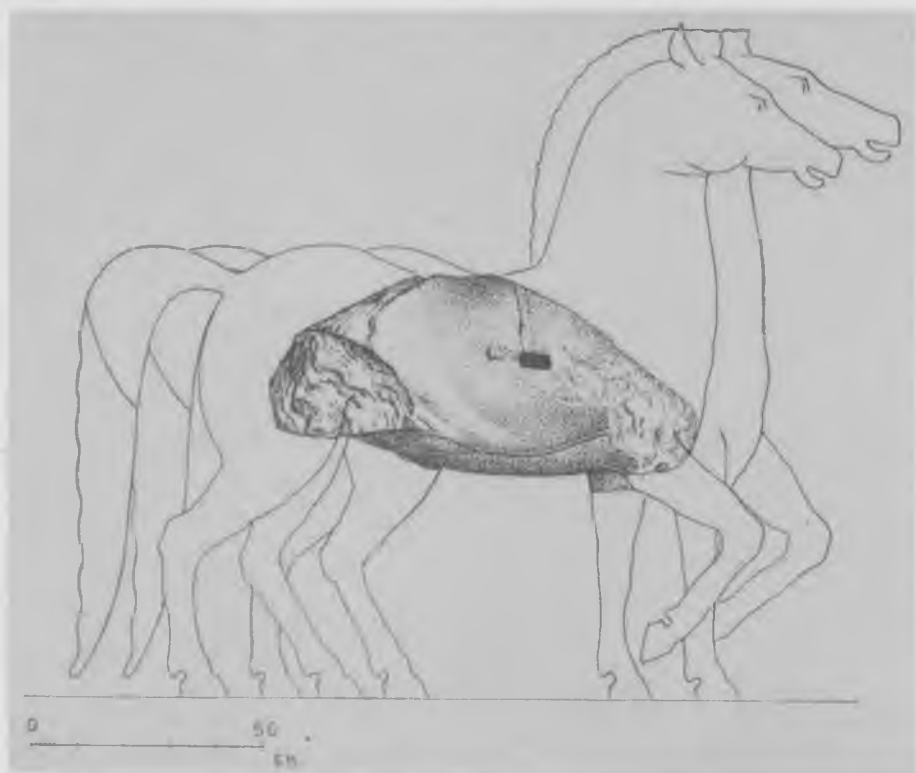

Μουσείο Χαλκίδας 124 λθ'. Τμήμα γωρυτού.

Μουσείο Χαλκίδας. α. Τμήμα γωρυτού, έσωτερική όψη, 124 λθ'. β. Τμήματα τόξων 124 μα'.

Μουσείο Χαλκίδας 73. α. Τμήμα από σώματα δύο αλόγων. β. Σχεδιαστική συμπλήρωση του ίδιου συμπλέγματος.

Μουσείο Χαλκίδας 73. Τμήμα από σώματα δύο αλόγων, κάτω δεξ.

Μουσείο Χαλκίδας. α. Τμήμα μηρού πρόσθιου δεξιού σκέλους αλόγου 124 ζ'. β. Ἡ πλάγια ὄψη τοῦ πίν. 32α. γ. Τμήμα ἀπό πρόσθιο δεξιό σκέλος αλόγου 124 ιθ'. δ. Ἡ πλάγια ὄψη τοῦ πίν. 32γ.

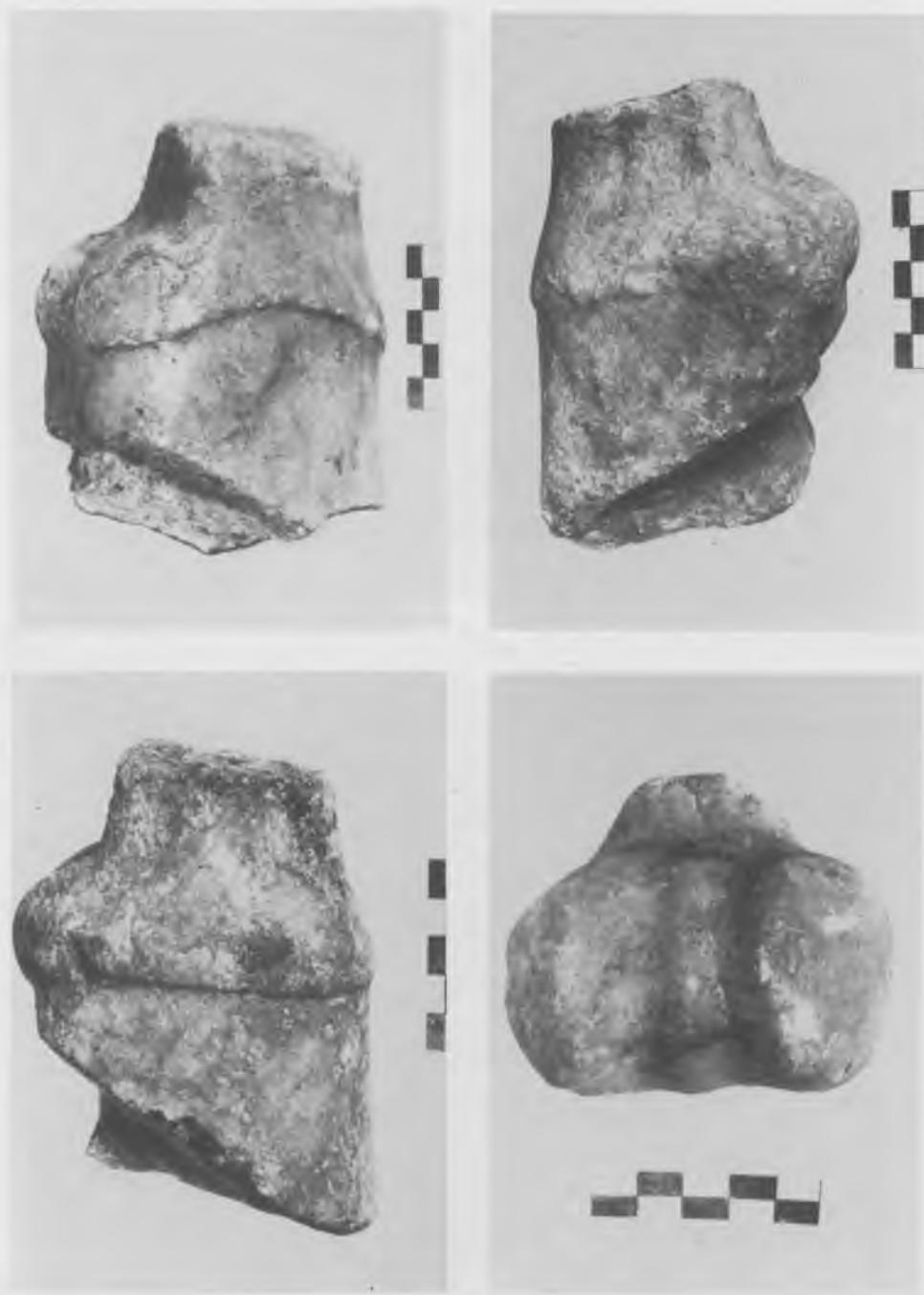
Μουσείο Χαλκίδας. α. Τμήμα πίσω άριστερου σκέλους άλόγου 124 μζ'. β. Πρόσθιο τμήμα δεξιου σκέλους άλόγου 124 κ' + νβ'. γ. Ή πλάγια όψη του πίν. 33α. δ. Τμήμα πίσω δεξιου σκέλους άλόγου 124 κα' + νγ'.

Μουσείο Χαλκίδας, α-δ. Τμήματα από δεξιά σκέλη άλδων α. άρ. 124 μθ', β. άρ. 124 μη', γ. άρ. 124 να', δ. άρ. 124 ν'.

Μουσείο Χαλκίδας. α. Τμήμα πλίνθου με όπλη άλόγου 124 ιη'. β. Τμήμα πλίνθου με όπλη άλόγου 994 γ'.

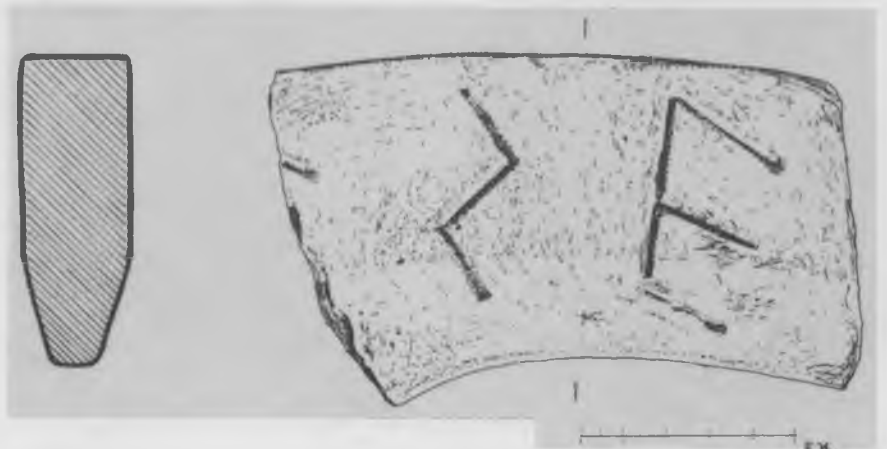

Μουσείο Χαλκίδας. α. 'Οπλή πρόσθιου σκέλους αλόγου 124 νδ'. β. 'Η άριστερή πλευρά του πίν. 36α. γ. 'Οπλή πρόσθιου σκέλους αλόγου 124 νε'. δ. Θραύσμα μέ ὄρχεις αλόγου 124 νστ'.

Μουσείο Χαλκίδας. α-γ. Τμήματα ούρας αλόγου. α. άρ. 124 μβ'. β. άρ. 124 μγ'. γ. άρ. 124 μδ'.
 δ. Θραύσμα από σώμα πρισματικό 124 με'.

Μουσείο Χαλκίδας. α-β. Θραύσμα από κάτω σιαγόνα άλόγου, πρόσθια και πλάγια όψη, 124ξ'. γ. Τμήμα ταινίας με έπιγραφή 124 νζ'. δ. Σχέδιο, τομή του πίν. 38β.

Ρώμη, Palazzo dei Conservatori. Κορμός ἄμαζόνας.

Ρώμη, Palazzo dei Conservatori. Κορμός αμαζόνας. α. Δεξιά πλευρά. β. Ἄριστερή πλευρά.

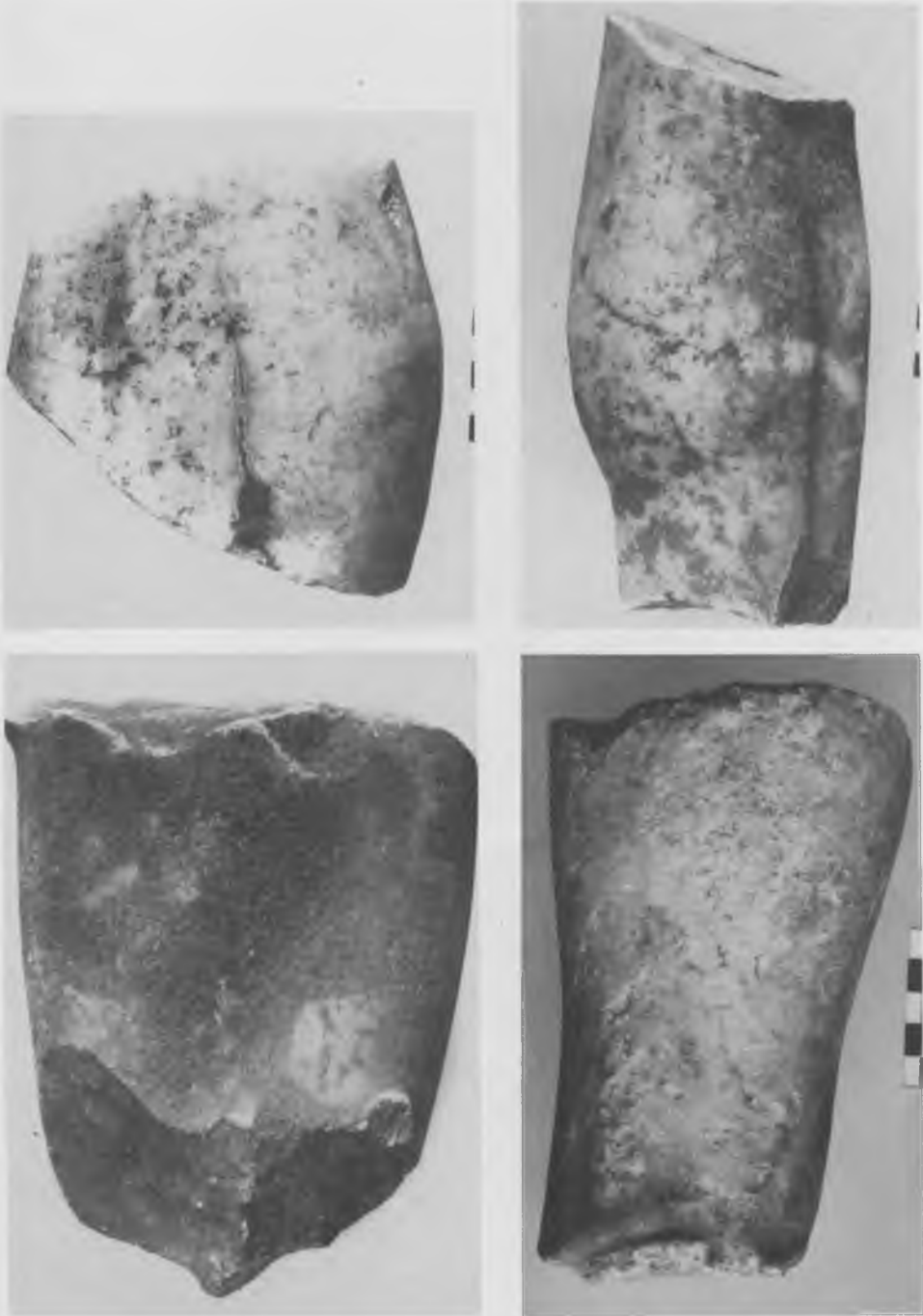
α. Θραύσμα μέ πτυχή ἐνδύματος. β. Τμήμα ἀπό γυμνό σώμα γ. Τμήμα ἀπό σκέλος ἀλόγου. δ. Τμήμα ἀπό σκέλος ἀλόγου;

α-β. Θραύσματα άπροσδιόριστα. γ. Θραύσμα με ανάγλυφο τριφυλλόσχημο κόσμημα. δ. Θραύσμα από κεφάλι άμαζόνας. ε. "Ακρο άριστερό χέρι.στ". Η κάτω πλευρά του πίν. 43ε. ζ. Η πλάγια πλευρά του πίν. 43ε.

Μουσείο Έρέτριας 594. α-β. Τμήμα ποδιού πάνω σε πλίνθο, εξωτερική πλευρά (α) και εσωτερική πλευρά (β). γ. Μουσείο Έρέτριας 12459. Θραύσμα άπροσδιόριστο. δ. Μουσείο Χαλκίδας. Θραύσμα άπροσδιόριστο. ε. Μουσείο Έρέτριας 12449. Θραύσμα άπροσδιόριστο.

Μουσείο Χαλκίδας. α-β. Τμήματα άριστερης άνδρικής κνήμης. α. άρ. 124 στ'. β. άρ. 124 ε'. γ. Τμήμα άριστερου άνδρικού κορμού 124 ιζ'. δ. Τμήμα άπό δεξιό άνδρικό πήχη 124 κγ'.

Μουσείο Θήβας. α. Ἀριστερό ἄκρο αἰτώματος
ἀπό Τοπόλια. β. Μελανόμορφη λήκυθος ἀπό
Ριτσώνα.

Μουσείο Έρετριας. α. Ήμιεργο άγαλμα αρχαϊκής κόρης 1809. β. Κορμός κούρου 1224. γ. Τμήμα από σφίγγα 1225.

Μουσείο Έρετριας. α. Κεφαλή κούρου 596. β. Κορμός άκέφαλος 549.

Μουσείο Έρετριας. α. Κεφάλι καί τμήμα από σώμα δράκοντα 608 + 12484. β. Ουρά ζώου 12468.
γ. Δεξιός γυναικείος βραχίονας 11910.

Μουσείο Έρετριας, α. Τμήμα έρμαϊκής στήλης, β. Έρμαϊκή στήλη 11436β.

Μουσείο Χαλκίδας 3. Κορμός κούρου.

Μουσείο Χαλκίδας 77. α. Πλίνθος συμπλέγματος. β. Ἡ κάτω πλευρά.

*Εθνικό Αρχ. Μουσείο άρ. 1972. Πλάγια δεξιά πλευρά (α) και πλάγια άριστερή πλευρά (β) τής κεφαλής του πίν. 54α.

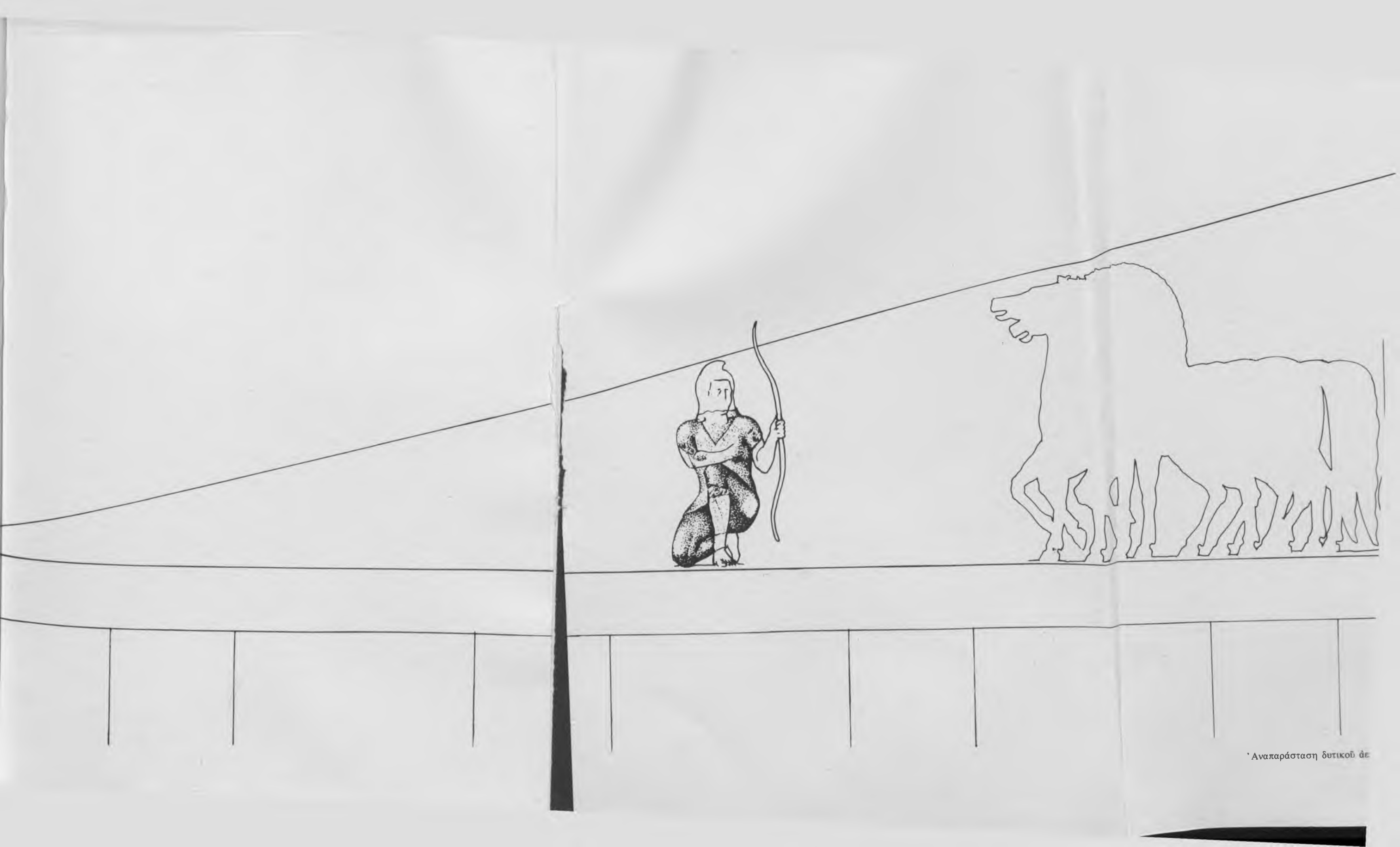
Ἐθνικό Ἄρχ. Μουσείο 1972. α. Τό πάνω μέρος τῆς κεφαλῆς πίν. 54α. β-γ. Μουσείο Χαλκίδας 898 Κνήμη κούρου (β) καί πίσω πλευρά (γ). δ. Μουσείο Χαλκίδας 4774. Ἄκρο δεξιό χέρι.

Μουσείο Χαλκίδας. α. Κορμός κούρου από τό Μετόχι 54. β. Σύμπλεγμα λιονταριοῦ μέ ἐλάφι 102.

Ἐπιθετική ἀναπαράσταση συμπλέγματος ἀκρωτηρίου.

0
|
|
|

* Αναπαράσταση δυτικού αετώματος ναού * Απόλλωνος Δαφνηφόρου.

